Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет української філології
Східноподільський лінгвокраєзнавчий центр

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС СХІДНОПОДІЛЬСЬКОГО ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧОГО ЦЕНТРУ

Випуск 9

Умань – 2022

УДК 81'1:061.213

Рецензенти:
Коваленко Н. Д., д. філол. наук, доц. (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка);
Торчинський М. М., д. філол. наук, проф. (Хмельницький національний університет).

Редакційна колегія: *Березовська Г. Г.*, канд. філол. наук, доц.; *Гороф'янюк І. В.*, канд. філол. наук, доц. (Вінниця); *Гримашевич Г. І.*, канд. філол. наук, доц. (Житомир); *Денисюк В. В.*, канд. філол. наук, доц.; *Зелінська О. Ю.*, д. філол. наук, проф.; *Тищенко Т. М.*, канд. філол. наук, доц. (відп. ред.).

Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру: зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2022. Вип. 9. 109 с.

У збірнику представлено основні результати досліджень з діалектології та історії української мови, ономастики й інших сучасних напрямків дослідження української мови студентів і магістрантів (ОП 014. Середня освіта. Українська мова і література, ОП 035. Філологія. Українська мова і література) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Житомирського державного університету імені Івана Франка та Вінницького державного педагогічного університету імені М. М. Коцюбинського, Інституту європейської культури Університету імені Адама Міцкевича (Ґнєзно, Польща).

Студенти ОП 014. Середня освіта. Українська мова і література. Польська мова і зарубіжна література; ОП 035. Польська мова і література. Переклад Уманського державного педагогічного університету презентували залікові роботи з дисципліни «Науково-критичне письмо».

Рекомендувала до друку вчена рада факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 7 від 23 грудня 2021 р.).

© Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2022

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

І. Бурлака, Г. Г. Березовська *(Умань)*

ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ЧЕРПОВОДИ УМАНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Село Черповоди Уманського району Черкаської області розташоване на обох берегах річки Ятрані та її притоки Черповодки, за 22 км на південний захід від районного центру та залізничної станції Умань і за 8 км від автошляху Київ – Одеса [7, с. 597]. Засноване в XVII столітті і вперше мало назву Бджілів, потім – Мазурівка [8, с. 9].

Відповідно до існуючих класифікацій української мовної території [1, с. 216; 4, с. 235] говірка села належить до південно-західного наріччя, волинсько-подільської групи говорів, зокрема подільського говору. Досліджувана говірка знаходиться у східній частині подільського говору, східна межа якого визначається по лінії Фастів – Біла Церква – Ставище – Тальне – Первомайськ – Ананьїв – Тирасполь – нижня течія Дністра [1, с. 208].

Східноподільські говірки представлені в регіональних словниках Д. Брилінського «Словник подільських говірок», М. Доленка «Словник діалектної лексики Вінниччини», П. Лисенка «Словник специфічної лексики правобережної Черкащини», Т. Тищенко «Лексика бджільництва Східного Поділля», Г. Березовської «Словник назв одягу та взуття в східноподільських говірках». Лексику різних тематичних груп східноподільських говірок представлено в монографічних працях Т. Тищенко, Г. Березовської, Л. Поліщук, О. Оскирка. Говіркові особливості Східного Поділля подає працях Варченка [3], А. Могили [10], А. Очеретяного [11], Г. Березовської [2] та ін.

Обстежувана говірка ще не була об’єктом наукового пошуку, що й зумовило актуальність нашої розвідки, мета якої – виявити й проаналізувати основні фонетичні, морфологічні та лексичні особливості визначеної говірки. Джерельною базою дослідження стали власні записи, здійснені у 2020 році під час проходження діалектологічної практики в селі Черповоди Уманського району Черкаської області.

Досліджувана говірка відзначається низкою фонетичних особливостей. Характерною рисою говірки є повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних [е] та [и]: *те^{и}ˈпер ўже ни ˈход’ат у хустˈках/ а ˈход’ат ў шапˈках; сп ̇ідˈниц’у ˈбудного д’н’а ноˈсили наˈвивор’іт’/ а ў ниˈд’іл’у на лиˈце; ˈмама пе^{и}ре^{и}ў̆ˈйазуйе ˈсина ˈхусткуйу йак в ˈарм ̇ійу йде;*

йа доˈйаркойу роˈбила аж^{ш} до дикˈрету; ˈранше ўс’о диˈшеве буˈло; йак присˈнилос’а шо в˙ітсˈтала п˙іˈдошва в˙ід^{т} чириˈвика/ то ˈкажут шо ўˈрод’і на поˈкоїн’іка; з риˈзини кˈл’ейані буˈли гаˈлош˙і.

Після губного [в] наявний вставний приголосний [л], а не [й]: *сороч*ˈ*ки но*ˈ*сили радоўˈл’ані.* Спостерігається наявність вставного [н] після [м] на місці [й]: *ми го*ˈ*нили на до*ˈ*лину ўс’о ўˈремн’а по*ˈ*йіти ско*ˈ*тину; ўс’о ўˈремн’а* ˈ*ж˙інка заўˈйазуйе* ˈ*хустку.* Двофонемні сполуки губних з |л’|, |н’| поширені в південно-західних говорах [1, с. 66; 4, с. 59].

У звукосполуці [с’в’] відбувається ствердіння [в] у слові *свято*: *те^{и}р*ˈ*нову* ˈ*хустку но*ˈ*сили* ˈ*т’іки про с’*ˈ*вато.* Таке фонетичне явище характерне для подільських говірок [1, с. 217].

Виразною фонетичною рисою говірки є вживання твердого приголосного [р] перед [а], [о], [у]: *ни* ˈ*хочиц’а ўже з*ˈ*гадувати та*ˈ*кого* ˈ*гора; пикˈли калаˈч˙і/ бо ве^{и}*ˈ*черу ж но*ˈ*сили* ˈ*д’іти; п*ˈ*ражу моло*ˈ*ко/ йаˈйец’ бйу/ до д’і^{и}*ˈ*с’атка/* ˈ*сахар і зам˙і*ˈ*сила*; *бу*ˈ*ли кон*ˈ*фети по^{у}душичˈки таˈк˙і/ хаˈрош˙і/ чи п*ˈ*ран’ічки/ по* ˈ*дев˙іт’ ко*ˈ*п˙ійок бу*ˈ*ли сто грам; ми по*ˈ*с’ійали бу*ˈ*ли п*ˈ*рад’іва з* ˈ*д’едушкойу на* ˈ*тому го*ˈ*род’і;* ˈ*баб^{п}ка ро*ˈ*била на ве^{и}рсˈтат’і* ˈ*радна;* ˈ*воўну п*ˈ*рали та ї ро*ˈ*били таˈке/ йак* ˈ*наче* ˈ*воно назиˈвалос’а йак полотˈно; і чолов˙іˈки ї ж˙інˈки/ ўс’і хоˈдили ў радоˈвин’і;* ˈ*шили расˈн’і сп˙ідниˈц’і у скˈладочку; но*ˈ*сили шапˈки/ йаˈк˙іс’ таˈк˙і трохˈкутники/ трохˈкутн’і* ˈ*йакос’ таˈк˙і бу*ˈ*ли/ шо таˈко* ˈ*наче наˈзад/ таˈко.* С. Бевзенко зазначає, що це явище характерне для південно-західних говірок [1, с. 77].

Найбільш поширеною діалектною ознакою є твердий кінцевий приголосний **-т** у формах 3 особи множини дієслів теперішнього часу: *заˈкутуйут* ˈ*хустку;* ˈ*ход’ат у сиˈл’і ў хустˈках; покриˈвайут моло*ˈ*духу* ˈ*хусткойу; ч˙іп*ˈ*л’айут жи^{і}н’і*ˈ*хов˙і до* ˈ*бока* ˈ*хустку; калаˈч˙і пиˈчут миˈнут* ˈ*сорок чи час; шос’ же ш то з*ˈ*начит во*ˈ*но шо краˈдут о*ˈ*то ў н’і*ˈ*в’ести* ˈ*туфл’а; то* ˈ*чун’іки по*ˈ*шийут йім*. Тверде флексійне **-т** поширене здебільшого в південно-західних діалектах [1, с. 133].

У досліджуваній говірці фонема |т’| у двофонемній сполуці [с’т’] переходить в африкату [ц’]: *ко*ˈ*ли* ˈ*холодно но*ˈ*сили здо*ˈ*рову* ˈ*теплу шерс’*ˈ*ц’ану* ˈ*хустку; пок*ˈ*рили йі*ˈ*йі та ї заўйа*ˈ*зали* ˈ*хустку та ї во*ˈ*на ўже* ˈ*ходит ў* ˈ*хус’ц’і; ў* ˈ*мене* ˈ*баб^{п}ка бу*ˈ*ла* ˈ*Нас’ц’а; ў*ˈ*с’ак˙і бу*ˈ*ли хуст*ˈ*ки/ те^{и}р*ˈ*нов˙і назиˈвалис’а/ кв˙і*ˈ*час’ц’і/ шерс’*ˈ*ц’ан’і/ до*ˈ*пус’ц’ім таˈк˙і з метр на метр с тороч*ˈ*ками;* ˈ*М˙ішка жив у Саˈратоўс’к˙іў* ˈ*облас’ц’і.* Унаслідок регресивної асиміляції в африкату [ц’] переходить фонема |д| у звукосполуці [дц’]: *ш˙іс*ˈ*нац’іт’ ко*ˈ*п˙ійок бу*ˈ*ла бу*ˈ*ханка х*ˈ*л’іба/ д*ˈ*вац’іт’ чо*ˈ*тири ко*ˈ*п˙іїки бу*ˈ*ло сто грам* ˈ*масла*; *ми^{е}*ˈ*н’і бу*ˈ*ло пйат*ˈ*нац’іт’* ˈ*рок˙іў йак йа ў*ˈ*з’ала г*ˈ*рупу ко*ˈ*роў*; ˈ*д’едушка в˙іс’ім*ˈ*нац’іт’* ˈ*рок˙іў ро*ˈ*биў* ˈ*кон’ухом*; *ў ш˙іді*ˈ*с’атому* ˈ*роц’і/ три*ˈ*нац’атого листо*ˈ*пада ми пожи*ˈ*нилис’а.* Такі

діалектні риси характерна для значної частини південно-західних говорів [1, с. 68].

Фонема |ч| у двофонемній сполуці [чн] заступається |ш|: *ˈт’істо з’іїшˈло/ тоˈд’і ше пе^и^ре^и^м ˙іˈсила/ доˈдала ˈмасла/ бо ˈмасла ше ш киˈдайімо/ шоб^п^ ˈдобр’і буˈли пасˈки/ смашˈн’і/ і ўс’о/ ўсаˈдила і спикˈла; йа так ˈомн’у таˈк˙іїˈвеч˙ір диˈтинства/ шо так ˈм˙іс’ашно ˈгарно буˈло/ і сад^т^ˈки цˈв˙іли/ і хрушˈч˙і л’іˈтали.* Таке заступлення досить широко виявлене в багатьох українських говорах [1, с. 74].

Спостерігається часткове оглушення дзвінких приголосних: *ˈбаб^п^ка ˈМот’а то на ве^и^рсˈтат’і роˈбила; ти ж^ш^ зˈнайіш йаˈк˙і ў ˈбаб^п^ки йе хустˈки; ўс’о рихˈтуйімо/ шо ˈт’іки ни йе/ і котˈл’ети/ і голуб^п^ˈц’і/ холоˈдец’/ і ˈрибу/ ну ї наˈл’існики і п˙ір’іж^ш^ˈки; сад^т^ˈки цˈв˙іли так ˈдуже ˈгарно і ми збиˈвали хрушˈч˙і/ так ˈдобре ˈомн’у; шоб^п^ ни ˈбуло ˈхолодно у ˈвуха то ˈход’ат ў хустˈках; ми позна^к^комилис’а з ˈд’едушкойу/ а тоˈд’і ўже сˈтали друˈжити/ ˈпот’ім ˈзамуж^ш^ ˈвийшла.* Ф. Жилко зауважував, що в подільських говірках дзвінкість перед глухими приголосними не завжди зберігається [4, с. 236].

Як і в багатьох південно-західних діалектах, подвоєні приголосні в іменниках другої відміни середнього роду на -*а* у досліджуваній говірці не подвоюються [1, с. 84]: *таˈке ўзуˈт’а буˈло/ ˈчун’і з гаˈлошами; ўзуˈт’а йаˈкес’ тˈрошки кˈрашче сˈтало/ ў ˈд’ецкому ˈм˙ір’і/ ўже ўˈс’аке буˈло; збиˈрала цибуˈлин’а/ залиˈвала гаˈрачойу воˈдойу/ воˈно посˈтойало дн’іў три/ а тоˈд’і нат’аг^н^уло і клаˈду ї ˈвару/ і ˈгарні йаˈйечка виˈход’ат; на в˙іˈс’іл’і ˈмама пе^и^ре^и^ўˈйазуйе ˈсина ˈхусткуйу; наˈмотували кˈлоча на цеї ˈкужил’ і пˈрали; йа ўс’о сˈкупл’уйу/ і п˙іˈч˙інку/ мˈйасо і ўс’о/ сˈкупл’уйу на в˙іˈс’іл’а.*

Для говірки села Черповоди властиві протетичні приголосні. Протетичні звуки [г] та [й] уживаються перед голосними: *йак поˈчалас’ ˈгос’ін’ таї ноˈсили ˈчун’і; ж˙іˈноч˙і ˈчоботи гиˈнач˙і буˈли; на госˈлон’і; гоˈл’ійі пом˙іˈн’аў; на стіл кˈлали заˈпечаниї сир/ ˈмасло/ ˈсало гобˈваране/ ˈйаїц’а/ коўˈбаска/ оˈце шоб^п^ ўс’о буˈло; до Йіˈвана п˙іˈди; ˈкол’ір буў йедˈнакови^і^ї; йідˈна ˈт’ітка буˈла.* Протетичний [в] спостерігається у слові *акація*: *а тоˈд’і заціˈв˙іла ˈжоўта ц’а/ ваˈкац’ійа/ і ми ту ˈйіли ˈжоўту ваˈкац’ійу// понайіˈдалис’ ˈтойі ˈжоўтойі ваˈкац’ійі/ аˈли йа ˈвидно баˈгато ни ˈз’іла/ а ˈМ˙ішка ˈб˙іл’ше/ так ˈб˙ідниї спух/ ˈп˙ісл’а ˈтойі ваˈкац’ійі/ а ˈб˙ілу ˈйіли ваˈкац’ійу/ пˈрамо такоˈго/ йак оˈто короˈви ˈйіли ˈб˙ілу ваˈкац’ійу/ то в˙ід ˈб˙ілойі ми ни ˈпухли/ хараˈшо буˈло.* Найбільше виявлені протетичні звуки в південно-західних говорах [4, с. 72].

У говірці наявне явище синкопи (випадіння звука або групи звуків у середині слова): *ў ˈмойі ˈмами нас буˈло ˈдес’ате^и^ро/ а лиˈшилос’а нас ˈт’іки тˈройе; ˈОл’а маˈлен’ка і ˈт’іки оˈдин руб^п^/ ˈб˙іше ни^е^ˈма гроши^е^ї; ноˈсила ї ˈмама ко^у^ˈжух/ ˈт’іки ˈдуже баˈгат’і ноˈсили ко^у^ˈжухи; йа ˈомн’у ˈт’іки/ шо*

ˈмама роˈбила на веᵘрсˈтат’і; коˈли ˈпомн’у ше маˈлойу/ сˈкˑіки мˑіᵘˈн’і буˈло йа зˈнайу/ ˈрокˑіў ше шˑіс’ц’ чи с’ім/ ˈбˑігали по стипˈку; ну йа ни зˈнайу сˈкˑіки нам обˑіїшˈлос’а вˑіˈс’іл’а/ нам наскиˈдали сˈт’іки/ шо ми йакˈраз/ заплаˈтили муˈзикам чоˈтириста пˑіїˈс’ат рубˈл’іў; штаˈни ˈтоже краˈсили/ хто хт’іў кˈрашчˑі штаˈни/ шоб ни хоˈдити ў ˈбˑілих то ў гуVиˈн’і краˈсили; виши́вали/ хто шо хт’іў соˈбˑі/ то ˈпазуху ˈвишиї; йа сˈт’іки йоˈго наˈбила/ ˈцего ˈмасла/ та ше таˈке добˈраче; ну сˈт’іки ж/ миˈнут ˈсорок/ чи час/ дес’ так/ калаˈчˑі ˈгарн’і буˈли.

Засвідчено апокопу (усічення одного чи кількох звуків у кінці слова внаслідок акцентно-фонетичних процесів, що призводять до скорочення слова): *йакˈшо доˈпус’ц’ім дес’ ти ўˈгос’ц’ах/ то тре заїˈти до ˈхати ˈшапку зˈн’ати/ чи дес’ на вˑіˈс’іл’і ˈшапку тре зˈн’ати/ чи на ˈпохоронах ˈшапку тре зˈн’ати; коˈли ж гуᵒтуˈвати/ тре ж диˈвитис’ за ўс’ім/ воˈни рихтуˈвали/ двˑі ў ˈмене буˈло ˈкухарки; ˈмаку намоˈчили і тре шобⁿ вˑін умоˈчиўс’а ˈдобре/ а н’е/ то провaˈрити йоˈго ше тˈрохи/ таї вˑін тоᵘˈд’і тˈрец’а шˈвитᵈко; йа ˈцего н’іˈчо ни ноˈсила; оˈто йа куˈпила буˈла соˈбˑі ц’у обˈручку ўже йак буˈло миᵢˈн’і ˈсорок ˈрокˑіў.*

Виявлена метатеза, тобто переставляння звуків або складів у межах слова: *ˈд’едушка ў Лаˈдижинц’і куˈпиў скороˈвˑідᵐку/ скороˈвˑідᵐка ше йе; на лоˈдон’і буў моˈзол’; моˈйі короˈви буˈли с ˈцейі сторо́ни/ а ˈчиᵉризᶜ кал’іˈдор ˈбаба/ с ˈцейі сторо́ни / наˈпарниц’а; пˑіˈшоў до кирˈниц’і; ни ˈвибрала гоірˈки.*

У говірці села Черповоди, як у багатьох південно-західних діалектах, в орудному відмінку однини в іменниках другої відміни у м’якому різновиді вживається флексія твердого різновиду **-ом** [1, с. 98]: *по ˈпоўному вˑідˈр’і ˈмаку буˈло збиˈрали/ а тоˈд’і ўже йак йа поˈс’ійала буˈла/ то наркоˈмани повириˈвали гет’ с коˈр’ін’ом/ та ї вˑіˈт:од’і ї ни ˈсад’у/ бо ˈнашо/ шобⁿ штрафуˈвали*; *масˈтила йаїˈц’ом зˈверха/ а тоˈд’і роˈбила ж це/ глаˈзур ц’у/ зˈверха намасˈтила і красоˈта*; *отаˈко н’іс стоˈйіт/ гет’ і ˈпал’ц’ом покаˈзала/ таˈко ˈкажу н’іс стоˈйіт*.

Іменник *грам* уживається з флексією називного відмінка замість родового: *дˈвацiт’ чоˈтири коˈпˑіїки буˈло сто грам ˈмасла; ше грам дˈвˑіс’ц’і ˈможна буˈло конˈфет’іў ўˈз’ати.* Іменника *туфля* в знахідному відмінку вживається з флексією називного відмінка: *краˈдут оˈто ў н’іˈв’ести ˈтуфл’а.* Іменник жіночого роду І відміни має флексію **-ов** у родовому відмінку: *миᵉˈн’і буˈло пйатˈнацiт’ ˈрокˑіў йа ўˈз’ала гˈрупу коˈроў.*

Форми дієприкметників уживаються із суфіксом **-ан-**, що відповідає літературному **-ен-**: *ˈтерниц’а зˈробл’ана вуˈзесичка таˈка і ц’а зˈверха ˈдошчичка/ таˈка вуˈз’ус’ін’ка*; *на стіл кˈлали заˈпечаниї сир/ ˈмасло/ ˈсало гобˈваране/ ˈйаїц’а/ коўˈбаска/ оˈце шобⁿ ўс’о буˈло; куˈпиў ˈпачиᵉчку сирˈка/ ˈцего шо до ˈчайу маˈлен’кˑіᵘї/ пˈлаўл’аниї.* Досить широко знані форми

дієприкметників із заміною передсуфіксального **е** на **а** в багатьох говорах, а особливо в південно-західних [1, с. 146].

Різноманітних фонетичних видозмін зазнають числівники: *ў н ̇іді|с’ат че^и^т|вертому |роц’і це ми^е^|н’і бу|ло пйат|націт’ |рок ̇іў/ йак йа ў|з’ала г|рупу ко|роў; ў ш ̇іі|с’атому |роц’і т|рошки с|тало |лекше; ми дру|жили |ц’ілиї пйад’і|с’ат д’іў|йатиї р’ік/ і до пош|т’і чут’ ни до к ̇ін|ц’а ш ̇ід’і|с’атого/ бо ў ш ̇іді|с’атому |роц’і/ три|нац’атого листо|пада/ ми пожи|нилис’а; запла|тили му|зикам чо|тириста п ̇іі|с’ат руб|л’іў; а |кухарц’і йід|ні і |кухарц’і д|руг ̇і по пйади^е^|с’ат/ це ше аж^ш^ |тими г|р’ішми шо ше до ш ̇іі|с’ат |першого |року; ли|шилос’а ў нас пйади^е^|с’ат руб|л’іў це ше |тими г|р’ішми шо ни м ̇і|н’али/ бо ўже м ̇і|н’али пйади^е^|с’ат руб|л’іў/ м ̇і|н’али на пйат’ руб|л’іў; ш ̇іс|націт’ ко|п ̇ійок бу|ла бу|ханка х|л’іба/ шоб ў|з’ати х|л’іба/ |л’уди б|рали по три |рази/ по ш|тири/ ста|вали ў |очер’іт^д^’ по бу|ханц’і чи по дв ̇і да|вали.*

Спостерігаються відмінності й на лексичному рівні. Більшість слів уживаються в суміжних говірках. Наприклад: *поже^и^|нитис’а* – одружитися; *моло|дик* – наречений, *моло|духа* – наречена, *|лаўка* – магазин; *ма|н’орка* – каністра; *бара|бол’а* – картопля; *паг|н’іст’і* – нігті; *спраў|л’ати* – святкувати; *руб* – карбованець; *позна|комитис’а* – познайомитися; *не^и^|д’іла* – тиждень; *з|дибатис’* – зустрітись; *|ран’ше* – раніше; *до|п’іру* – щойно; *пош|т’і* – майже; *|чун’і* – взуття, пошите з тканини і вати; *|бурки* – чоботи із сукна з гумовою підошвою; *три|нац’атка* – домоткане полотно в тринадцять пасом; *д’і|с’атка* – домоткане полотно в десять пасом. Наявні лексеми, що з’явилися, мабуть, під впливом російської мови: *ґвоз’д’*– цвях; *|л’ента* – стрічка; *|сахар* – цукор; *кон|фети* – цукерки; *к|раска* – фарба; *ворот|н’ік* – комір; *коши|л’ок* – гаманець; *год* – рік; *н|равитис’* – подобатися; *моло|д’ож* – молодь; *Гир|ман’ійа* – Німеччина; *|город* – місто; *час* – година; *ў|кусниї* – смачний.

Отже, проаналізувавши мовні особливості говірки села Черповоди на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях, ми дійшли висновку, що вона відображає діалектні особливості, властиві подільському говору південно-західного наріччя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа. 1980. 244 с.
2. Березовська Г. Г. Східноподільські говірки в контексті подільського говору. *Філологічний вісник УДПУ імені Павла Тичини*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2012. Вип. 3. С. 8–14.
3. Варченко І. О. До вивчення говіркових і топонімічних даних східного Поділля. *Діалектологічний бюлетень*. Київ, 1962. Вип. 9. С. 31–44.
4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови : посібник. Київ : Радянська школа, 1966. 307 с.

5. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ : Наук. думка. 1973. 155 с.
6. Залеський А. М. Подовжені приголосні у фонологічній і морфологічній системах української мови. *Мовознавство*. 1980. № 6. С. 56–65.
7. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Черкаська область / ред. кол. тому: Стешенко О. Л. (гол. редкол.) та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 788 с.
8. Йовенко Л. І., Терешко І. Г. Фольклорно-етнографічна спадщина с. Черповоди Уманського району Черкаської області. Умань : ПП Жовтий, 2010. 117 с.
9. Мартинова Г. І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія. Фонетика. Черкаси, 2003. 367 с.
10. Могила А. П. Деякі фонетичні особливості (консонантизм) говірок Західної Черкащини. *Наукові записки КДУ*. 1958. Т. 17. Вип. 2 : зб. філол. фак. № 13. С. 165–182.
11. Очеретний А. Д. Морфологічні і лексичні особливості говірок Уманського району. *Наукові записки Київського пед. ін-ту.* Київ, 1957. Т. 26. С. 14–27.
12. Рудницький Є. Діалекти Уманщини (заг. характеристика). *Гуманщина* : краєзнавчий збірник. Умань, 1927. С. 190–205.

М. Дегтярьова *(Вінниця)*
Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***І. В. Гороф'янюк***

НОМІНАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ТГЛ НАЗВ СТРАВ ТА НАПОЇВ У ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКІЙ ГОВІРЦІ смт ТУРБІВ ЛИПОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Назви продуктів харчування, страв та напоїв здавна були предметом історико-етнографічних та лінгвістичних досліджень. Перші розвідки беруть свій початок ще із середини XIX ст., проте вони були досить примітивними, оскільки в них було згадано лише деякі найменування з досліджуваної ТГЛ. І тільки в другій половині XIX ст. з'явилися ґрунтові праці, у яких представлено широкий спектр народних назв їжі, що характеризується своєю різноманітністю та багатогранністю. Уперше питання номінації продуктів харчування та різних страв було розглянуто в колективній академічній праці «Історія української мови. Лексика і фразеологія» [7], де проаналізовано назви їжі та напоїв у писемних пам'ятках, які беруть свій початок ще з XI ст. Історію окремих назв продуктів харчування подав у монографії В. В. Німчук [11]. Найбільш докладно лінгвісти вивчили та охарактеризували кулінарну лексику (В. І. Невойт [10]), з'ясували історію номенів на позначення продуктів харчування (З. Г. Козирєва [8]), проаналізували тематичну групу лексики назв їжі на основі козацьких літописів кінця XVII – початку XVIII ст. (О. А. Крижко [9]). Окремо назви продуктів харчування, страв та напоїв на матеріалі пам'яток XIV – XVII ст. вивчав С. А. Яценко [14].

Проте навіть така незначна кількість праць є неоціненним джерелом, оскільки дає змогу здійснити цілісний аналіз давніх назв досліджуваної тематичної групи, простежити особливості певних лексичних діалектизмів, невідомих іншим говіркам.

Протягом останніх десятиліть можна простежити поступове збільшення кількості праць різного типу та досліджень лексики тематичної групи «Українська традиційна кухня» як в етнологічному, так і в лінгвістичному аспектах. Про це свідчать окремі праці відомих дослідників С. А. Шалімова та О. А. Шадури [12], В. С. Доцяка [1] та ін.

Тематична група лексики на позначення назв їжі є цілісною, організованою та багаторівневою системою, у якій елементи об'єднуються в лексико-семантичні підгрупи на основі родо-видових, синонімічних відношень за загальними та диференційними семантичними ознаками і спільністю значень, що вони їх виражають [8, с. 51].

Отож метою нашої публікації є дослідження особливостей номінації страв і напоїв подільської традиційної кухні, шляхи виникнення їхніх назв у центральноподільській говірці смт Турбів Липовецького району Вінницької області. Емпіричною базою послугував власноруч зібраний діалектний матеріал – близько 200 хвилин аудіозапису тематичних текстів від 4 інформаторів.

Процес збагачення тематичної групи лексики на позначення назв їжі новими номінативними одиницями є довгим та складним. Кожна назва має власну історію виникнення або ж запозичення. Ці питання розкриває теорія номінації.

Номінація є необхідною складовою частиною системної організації мови, оскільки встановлює зв'язок мовних елементів із фактами реальної дійсності, включаючи поняттєвий клас найменувань предметів у певну систему мовних знаків. Метою окремого акту номінації є створення семіотичних об'єктів для опису денотатів – властивостей, якостей, відношень предметів і процесів об'єктивної дійсності, а також сфери духовного життя людини. Акт номінації – це цілісний та складний процес появи нових номінативних одиниць, що складається з низки стадій: виділення денотатів, які не мають найменувань, пошуки їх індивідуальних ознак, властивостей, специфічних або типових рис, встановлення зв'язків з іншими денотатами, які мають найменування та власне процес появи назви і визначення сфери її застосування [6].

При з'ясуванні особливостей номінації певного предмета чи явища дійсності велику роль відіграє наявність мотиваційної ознаки. Багато назв мають затемнену мотивацію. Серед таких слів окрему групу становлять лексичні діалектизми. У говірці смт Турбів Липовецького району Вінницької області було зафіксовано деякі автентичні назви досліджуваної

тематичної групи: *пол'ім'бица* 'домашня ковбаса, яку виготовляли з м'яса', *шан'тула* 'страва, яка готується з подрібненої картоплі, огірків, квасолі, свіжої капусти і заправляється шкварками або олією з додаванням підсмаженого борошна'. Ці назви не знаходять паралелі в інших говорах, а джерела походження цих найменувань є невідомими. Тому особливості цих лексичних діалектизмів можна зрозуміти виключно з розповідей інформаторів: *пол'ім'бица: 'на св'а'та ро'били до'машн'у коўба'су із 'мйаса от / от 'йак готу'вала мо'йа 'мама 'це бу'ла пол'ім'биц'а 'так то'д'і нази'валас'а во'на //* (Тютюнник М. П., 1947 р. н., освіта – 11 класів); *шан'тула: 'тоже та'ка ст'рава 'тоже ї'де кар'тошка д'р'ібно по'р'ізана 'куб'ічками по'р'ізан'і^{и} д'р'ібно ог'ір'ки 'кисл'і к'вашен'і обоўйаз'ково ква'сол'а ту'ди ї'де і т'рошки с'в'іжої ка'пусти ки'дайіц':а і запраў'л'айец':а 'диўл'ачис' 'тоже йак'шо це не 'п'іст з'начі^{и}т' шквар'ками йак'шо це 'п'іст то ў'же о'л'ійейу з ци'бул'ойу 'морквойу і обоўйаз'ково запраў'л'алис'а во'ни п'ід'жаренойу му'койу до 'гарного ру'мйаного 'кол'ору / от ў си^{е}'л'і це нази'валос'а шан'тула сп'раўд'і це 'так ка'зали //* (Тютюнник М. П., 1947 р. н., освіта – 11 класів).

Чимало номінативних одиниць у досліджуваній ТГЛ є запозиченими з інших мов. У говірці засвідчено прямі лексичні запозичення (*кам'пот* – запозичення безпосередньо із французької мови [2, с. 543], *з'рази* – запозичення з польської мови [2, с. 279], *шашли'ки* – запозичення з тюркських мов [5, с. 392]) та опосередковані лексичні запозичення (*са'лат* – через польське посередництво запозичено з італійської мови [4, с. 168], *'торт* – через посередництво німецької мови запозичено з італійської мови [4, с. 608], *мака'рони* – запозичено з італійської мови через посередництво німецької та французької мов [3, с. 365]). Оскільки ці слова на українському мовному ґрунті вже втратили зв'язок з денотатом, то вони належать до немотивованих номінативних одиниць.

Значно більшу групу слів становлять мотивовані найменування, що мають прозору внутрішню форму слова і визначаються ознаками та властивостями, притаманними певній назві, або сукупністю таких рис, що є ключовими у становленні найменування.

За допомогою квантитативного методу дослідження лексики говірки смт Турбів Липовецького району Вінницької області було визначено, що серед мотивованих одиниць більшість належить до мономотивованих (85 %), про що свідчить велика кількість виокремлених принципів номінації. Полімотивовані назви вживаються значно рідше, проте вони також мають місце в системі досліджуваної групи лексики (15 %). Оскільки тематична група на позначення елементів подільської традиційної кухні різноманітна та багатогранна, тому нам вдалося виокремити велику кількість принципів номінації страв і напоїв: 10 принципів серед

мономотивованих та 4 групи поєднання принципів серед полімотивованих назв, див. Схема 1.

Схема 1

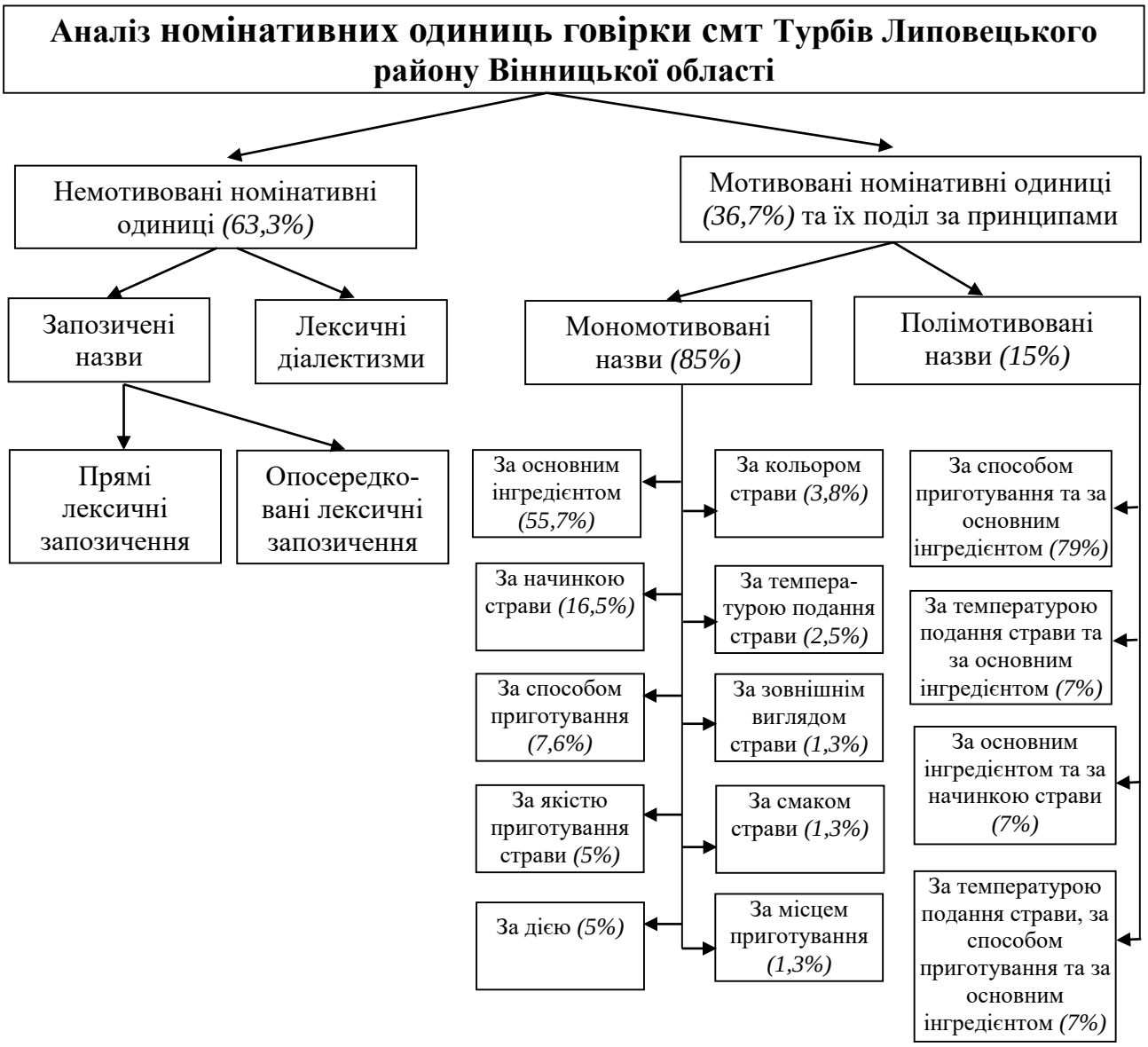

Серед номінативних одиниць, в основу яких покладено лише одне поняття, найбільш поширеним є принцип номінації – за основним інгредієнтом, що використовується для приготування страв та напоїв, він задіяний у 44 номінативних одиницях (55,7 %): *пер*ˈ*лоўка* ‘різновид каші, яка приготовлена з перлової крупи’, *гре*ˈ*чана мо*ˈ*лочна* ˈ*каша* ‘різновид молочної каші, яка приготовлена з гречаної крупи на молоці’ та ін. Найменш активними виявилися принципи номінації за зовнішнім виглядом страви (*ка*ˈ*лачики* ‘білий обрядовий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста’), за смаком (*кис*ˈ*лиц’а* ‘дрібні плоди дикої яблуні, що використовуються як основа для приготування напоїв’) та за

місцем приготування (*до*ˈ*машн'ії к*ˈ*вас* ‘напій, який готується в домашніх умовах шляхом бродіння’).

Серед номінативних одиниць, в основу яких покладено два чи більше поняття, найбільш активною є група слів, у яких поєднано принципи номінації за способом приготування та за основним інгредієнтом, що можна простежити в 11 номінативних одиницях (79 % від усіх полімотивованих назв): ˈ*риба* ˈ*жарана* ‘риба, яка готується шляхом підсмажування на сковорідці’, ˈ*тушана ка*ˈ*пуста* ‘страва з тушкованої квашеної капусти з різними овочами та спеціями’ та інших.

Отже, виокремлення принципів номінації є одним із найпоширеніших способів визначення походження слова. Ще одним не менш цікавим та актуальним способом є семантичні зрушення.

Семантичні зміни слів залежать від дії позамовних та мовних, тобто внутрішньосистемних чинників. Вияв позамовних факторів у цій тематичній групі виявляється в зміні предметів чи явищ, пов’язаних з темою «їжа», появі і втраті певних реалій. Переосмисленню відомих назв, розширенню або звуженню їх семантики сприяла поява нових назв їжі. Основним семантичним переходом у назвах страв є перехід «назва продукту → назва страви», напр., *ка*ˈ*пуста – ка*ˈ*пуста*. Крім того, наявні семантичні переходи «частина – ціле», «страва – час». Останній широко поширений і лежить в основі таких назв, як *ку*ˈ*т'а* (каша ↔ свято), ˈ*паска* (свято ↔ булка) та ін.

Сьогодні одним із найвідоміших способів найменування назв страв та напоїв української традиційної кухні є складена описова конструкція. Поєднання слів різних частин мови дає змогу утворити зовсім іншу, нову назву, яку буде використано для називання певної страви.

Найбільш поширеним способом номінації є поєднання іменника, що становить назву продукту чи навіть окремої страви, та прикметника на позначення додаткової характеристики її, певних ознак чи властивостей. Наприклад, *хо*ˈ*лодниї* ˈ*борщ* – прикметник указує на температуру споживання страви, *зе*ˈ*лениї* ˈ*борщ* – прикметник указує на наявність додаткового компонента зі значенням кольору страви.

Не менш відомим є спосіб утворення назви шляхом поєднання двох чи більше іменників прийменниковою конструкцією. Таких назв у досліджуваній тематичній групі є чимало: ˈ*лежн'і з гри*ˈ*бами, на*ˈ*лисники з м*ˈ*йасом, ст*ˈ*рудл'і з м*ˈ*йасом* та багато інших. Отже, залежне прийменниково-іменникове сполучення може вказувати на наявність додаткового продукту у страві або ж надавати нову характеристику.

Часто ці способи об’єднуються в одну складену описову конструкцію, що різнобічно характеризує страву та надає їй певних особливих рис або властивостей, напр.: *кар*ˈ*топл'а* ˈ*тушена з м*ˈ*йасом*.

Отже, існує велика кількість способів збагачення лексичного складу досліджуваної ТГЛ. Кожна номінативна одиниця має власну історію свого виникнення чи походження. Саме завдяки різноманітним номінативним процесам, система українських назв на позначення елементів традиційної кухні постійно розширюється та збагачується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доцяк В. С. Українська кухня : підручник для учнів проф.-техн. закладів освіти. Львів : Оріяна-Нова, 1998. 556 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.). Київ : Наук. думка, 1985. Т. 2: Д – Копці. 572 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.). Київ : Наук. думка, 1989. Т. 3: Кора – М. 553 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.). Київ : Наук. думка, 2006. Т. 5: Р – Т. 705 с.
5. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.). Київ : Наук. думка, 2012. Т. 6: У – Я. 568 с.
6. Іваненко К. В. Проблема теорії номінації у лінгвістиці. *Студія методології.* Тернопіль, 2014 (36). С. 121–124.
7. Історія української мови. Лексика і фразеологія / редкол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук та ін. Київ : Наук. думка, 1983. 743 с.
8. Козирєва З. Г. Українська когнітосфера «Їжа» як предмет лінгвістичного дослідження. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія «Філологія. Педагогіка. Психологія»,* 2014. Вип. 29. С. 48–55.
9. Крижко О. А. Розвиток семантики побутової лексики українських літописів кінця XVII – початку XVIII століть (назви їжі, напоїв, продуктів харчування). Київ : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. 169 с.
10. Невойт В. І. До питання про системну організацію давньоруських назв їжі. *Мовознавство*. 1985. № 3. С. 72–74.
11. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 412 с.
12. Шалімов С. А., Шадура О. А. Сучасна українська кухня. Київ : Техніка, 1981. 271 с.
13. Шарманова Н. М. Етнолінгвістика : навч. посібник для студентів факультету української філології / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.
14. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVIII століть : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 22 с.

А. Потужна, Г. Г. Березовська *(Умань)*

НАЗВА СТРАВ У ГОВІРЦІ СЕЛА КІНЕЦЬПІЛЬ ПЕРВОМАЙСЬКОГО РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У повсякденному житті людини важливу роль відіграє харчування, тому лексика, пов’язана з назвами їжі, є вкрай важливою, бо яскраво

відображає повсякденне життя населення, культурну спадщину поколінь. До складу цієї лексики входять традиційні та інноваційні утворення, пов'язані з різними етапами розвитку матеріальної культури. Харчування споконвіку відігравало важливу роль у житті людини, тому й назви їжі неодноразово привертали увагу дослідників: етнографів, істориків, мовознавців.

Тематична група лексики на позначення їжі та напоїв неодноразово ставала предметом діалектологічних досліджень. Найбільш повно описана ця тематична група у східнополіських (Є. Турчин) [8], південнолемківських (З. Ганудель) [4], закарпатських (Е. Ґоца, Л. Ур) [5; 10], буковинських (Л. Борис) [2], східноподільських (О. Оскирко) [7], східнослобожанських (М. Волошинова) [3], східностепових (Н. Загнітко) [6], говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя (В. Різник) [8] та ін.

Об'єктом нашого дослідження є лексика на позначення страв, зафіксована в говірці села Кінецьпіль Первомайського району Миколаївської області. Мета статті – виявити та проаналізувати номінації страв, що ввійшли до лексичного складу досліджуваної говірки, особливості їх походження та семантичну структуру. Джерелом дослідження стали власні польові записи лексики, здійснені впродовж 2021 року.

Досліджуючи тематичну групу лексики «Їжа та напої», ми виявили назви страв з тіста, рослинного та тваринного походження, які вживали і вживають мешканці населеного пункту.

Перші страви готувалися на основі м'ясних бульйонів і тих, які передбачають використання овочевих відварів. Тому важливим складником харчування є *бул'йон* 'чистий відвар з м'яса без овочів і приправ' (СУМ, I, с. 254). Слово *бульйон* – запозичення з французької мови; фр. bouillon пов'язане з дієсловом bouillir 'кипіти; варити' (ЕСУМ, I, с. 293).

Однією з назв повсякденних рідких страв у досліджуваній говірці є *боршч.* Слово *борщ* 'рідка страва, що вариться з посічених буряків, капусти з додатком картоплі та різних приправ' (СУМ, I, с. 222) пов'язане із псл. *bъrśćь 'борщівник', згодом назва страви (ЕСУМ, I, с. 236). Його ще називають *к'расниї боршч*. На позначення борщу зі щавлю та великої кількості зелені вживається назва *зе^и'лениї боршч*. Назви борщу мотивовані назвами кольору.

Рідка страва, зварена на м'ясному бульйоні або на воді, з картоплею, крупами та різними приправами, представлена лексемою *суп* (СУМ, IX, с. 844). Лексема запозичена з французької мови; фр. soupe 'суп, юшка' зводиться до нім. soppen 'умочати' (ЕСУМ, VI, с. 476). Залежно від складників суп може мати різні назви: *суп г'речне^ниї, суп пер'ловиї, суп 'рисовиї, суп го'роховиї* або суп з макаронних виробів: *суп ве^рме^и'шел'овиї.*

У зафіксованих словосполученнях моделі «іменник + прикметник» семантичне навантаження несе на собі прикметник, що вказує на інгредієнт, з якого приготовлена страва.

Густий суп з пшона, заправлений салом, має назву *ку|л'іш*. Цю назву з таким же значенням засвідчено у «Словнику української мови» (СУМ, IV, с. 391). Мовознавці припускають, що слово *куліш* походить з угорської мови (ЕСУМ, III, с. 134).

Перша така рідка страва, як суп, неодмінним складником якої є солоні огірки, реалізована іменником *ро|с.ол'н'ік*. Слово є літературною нормою української мови (СУМ, VIII, с. 813). Назву *ро|с.ол'н'ік* мотивує слово *розсіл* 'спеціально приготовлений солоний розчин' – псл.*orzsolъ 'солона рідина', від *soliti 'солити' (ЕСУМ, V, с. 113).

Однією з найдавніших страв була *|каша* 'страва із крупів, зварена на воді або молоці' (СУМ, IV, с. 123) – псл. kasa; первісне значення 'просіяне потовчене зерно' (ЕСУМ, II, с. 410). Для конкретизації страви засвідчено універбальні утворення, базою для яких є атрибутивні словосполучення, утворені за моделлю «прикметник + іменник»: *пер|лоўка, |манка, оў|с'анка* та аналітичні найменування, утворені за моделлю «прикметник + іменник»: *|каша |ман:а, |каша |йачн'ева, |каша г|речн'ева, |каша |рисова, |каша пшо|н'ана, |каша пше|нична*, де прикметник указує на назву круп, з яких приготовлена страва. Каша з кукурудзяного борошна репрезентована лексемою *мама|лига*, яка властива літературній мові (СУМ, IV, с. 615). Лексема *мамалига* – запозичення з молдовської і румунської мов (ЕСУМ, III, с. 376): *|бабка ва|рила мама|лигу/ куку|рудз'ана му|ка/ це не |каша/ це му|ка/ куку|рудзу мо|лоли/ в˙ідс'і|вали му|ку/ із му|ки ва|рили ц'у мама|лигу/ хто з моло|ком/ хто з шквар|ками/ |жари^е^ли |сало з ци^е^|бул'ойу і з шквар|ками |йіли// |р'ізали/ то|д'і та|ко ў кот'іл|ку та|кому за|вар'ували йі|йі/ то|д'і ви^е^си^е^|пали/ |р'ізали/ і мо|чали у |сало з шквар|ками*.

Представлена також страва *плоў* 'страва з рису, м'яса з різноманітними приправами, цибулею, морквою, зварена на повільному вогні'. Назва зафіксована у «Словнику української мови» зі значенням 'східна страва з вареного рису і шматочків м'яса або риби із прянощами або фруктами, овочами' (СУМ, VI, с. 588). Слово *плов* запозичене з турецької мови (ЕСУМ, IV, с. 451).

Чимало зафіксовано назв страв із картоплі, яка для мешканців є елементом щоденного раціону. У досліджуваній говірці лексема *картопля* фонетично видозмінена – *кар|тошка*. Номінації страв з картоплі мотивують дієслова на позначення технології приготування їжі – назви теплової та механічної обробки продуктів. ДО 'теплова обробка – пекти' формує назву *кар|тошка |печена.* ДО 'теплова обробка – смажити' формує назву *кар|тошка |жарена*. Смажену картоплю з м'ясом номінують *жар|койе.*

Назви страв виникли під впливом російської мови. ДО ‘теплова обробка – варити’ формує універбальне утворення *мулнд’ерка*.

Зі значенням ‘картопляне пюре’ в обстеженій говірці засвідчено слово *п˙улрешка*: *готовиели ї п˙улрешку/ калн’ешно до млйаса/ до катлети йакойіс’/ а н’е/ то плросто із залжаркойу/ циелбул’ку лжариели/ і ўс’о пеиреилм˙ішували і так і лйіли.*

На позначення оладок з тертої картоплі, борошна та яєць, смажених на олії, функціонує назва *картофлˈаниеки*: *кафтофлˈаники/ лбули калн’ешно/ лжариели картофлˈаниеки/ карлтошку лтерли на лт’ерку/ лмама лтерла карлтошку на лт’ерку/ полтом у волд’і йілйі в˙ідциелгокувала/ крохлмал’ в˙ідлбирала/ валрила к˙ілс’ел’ з крохлмал’а/ а з целго лжариела картофл’аниеки.*

У досліджуваній говірці найпоширенішою м’ясною стравою є *хололдец’* ‘драглиста страва, яку одержують при охолодженні м’ясного відвару з подрібненими шматочками м’яса’ (СУМ, XI, с. 115): *з лп˙іўн’а албо із лножки свиелн’ачойі голтовиели хололдец’/ ну пошкриелблі/ полчистиели/ полмили/ і залиелвайут’ і лвар’ат’ чалсоў пйат’/ ш˙іст˙/ толд’і розлиелвайут’ у тар’ілки / шоб застилгаў.* Назва мотивована фізичним станом страви: *хололдец’* – холодний.

Одним із поширених м’ясних виробів є *котлета* ‘харчовий виріб із посіченого або молотого м’яса чи риби, довгастої або круглої форми’ (СУМ, IV, с. 311) – запозичення з фр. мови; фр. cŏtelette ‘котлета’ походить від cŏte ‘ребро’ (ЕСУМ, III, с. 60).

Як і в літературній мові, у говірці функціонує лексема *коўбаса* ‘м’ясний продукт з фаршу в штучній чи натуральній оболонці, чи без неї, підданий термічній обробці до готовності для споживання’ (СУМ, IV, с. 202). Слово загальноприйнятої етимології не має (ЕСУМ, III, с. 480). Назви ковбас *м’ясна, кров’янка* у говірці мотивовані назвами основних продуктів для їх приготування. Для приготування кров’янки перемішують із кров’ю печінку та легені й запікають у печі: *йак лр’ізали свиелн’у/ об˙ізат’еилн’но полбили кроўйанку/ полбили мйаслну коўбасу// ну кроўйанку з клров˙і полбили/ і лголову валрили/ ўс’о криелшили тулди/ і пеилч˙енки тлрошки/ лл’огк˙і/ пеилч˙енки сеиреилдину/ і з голлви/ а мйаслну/ млйасо криелшили/ млйасо кулсочками криелшили/ і начилн’али киелшки/ валрили толд’і.*

Страву, приготовлену з вареної свинячої голови та нутрощів, називають *сал’т’ілсон*: *сал’т’ілсон/ ну це ж йак лр’ізали свиелн’у/ жиелудок той лчистиели/ шкриеблі/ валрили лголову/ і криелшили ўс’о лмелко/ і часлник/ сол’/ лпереиц’ тулда/ ўс’о залм˙ішували/ напиелхали той жиелудок/ заширелвали/ і шче валрили/ толд’і колли в˙ін злвар’уваўс’а виелн’ілмали п˙ід прес йолго/ шоб в˙ін олто ўтрамлбуваўс’а/ в˙ін охололжаўс’а/ толд’і лр’ізали і лйіли.* З таким же значенням лексема *сальтисон* зареєстрована у «Словнику української мови» (СУМ, IX, с. 22). Ця назва є запозиченням з пол. мови; п. salceson

походить від іт. salsiccione ‘вид ковбаси’, пов’язаного з salsiccia ‘сосиска’, зводиться до лат. sāl ‘сіль’ (ЕСУМ, V, с. 170).

Великою популярністю користувалися страви з тіста. На позначення страви з тіста, що додають у суп у вигляді різаних або рваних шматочків прісного тіста, зварених на воді або молоці, є *галушˈки: галушˈки роˈбили на ˈпару/ і ў суп киˈдали// на суп то ˈт’істо пˈросто таˈке/ йаˈйце/ муˈка/ воˈдички тˈрошки/ і таˈкˇі/ твеᵘрˈден’ко мˇіˈсили/ тоˈд’і шчˇіˈпали йіх оˈто ў суп.* Лексема *галушки* є нормою української літературної мови (СУМ, II, с. 22). Слово *галушки* вважають запозиченням з германських мов: свн. galle ‘пухлина на нозі коня’; допускається й можливість власне праслов’янського походження слова, зокрема про його зв’язок з ‘голий’ (ЕСУМ, I, с. 455).

Важливою стравою як у звичайні, так і у святкові дні були *ваˈреники*. Слово *вареник* є літературною нормою і кодифіковане у «Словнику української мови» зі значенням ‘невеликий варений виріб, зліплений з прісного тіста і начинений сиром, ягодами, капустою і т. ін.’ (СУМ, I, с. 366). Зафіксовано видові назви вареника, виражені словосполученнями: *ваˈреники з карˈтошкойу, ваˈреники з каˈпустойу, ваˈреники з тˈворогом*. Засвідчені видові назви вареників указують на начинку, яку використовують.

Різновид вареників, які ліплять у формі вушок і начиняють фаршем із сирого м’яса, називають *пел’ˈмˇен’і*. Назва функціонує і в сучасній українській літературній мові для передачі аналогічного значення (СУМ, VI, с. 115). Слово запозичене з російської мови (ЕСУМ, IV, с. 332).

У досліджуваній говірці зафіксовано номен *бˈл’інчиᵉк*, що вживається зі значенням ‘невеликий товстий млинець’: *бˈл’інчиᵉки це ц’і ж шо йа пеᵘˈчу таˈкˇі маˈленˈкˇі оˈто тоўсˈтенˈкˇі…/ ну ми ˈкажем бˈл’інчиᵉки.* Лексема *блінчик*, очевидно, підтримується впливом російської мови.

Тонкий млинець, у який загортають начинку, номенують *наˈл’іс’н’ік*: *ў ˈнас ўсе ўˈрем ˇа роˈбили наˈл’іс’н’іки з мˈйасом/ з тˈворогом/ з пеᵘˈченкойу/ з гриᵉˈбами/ з каˈпустойу хто роˈбиў/ роˈбили на пˈразд’н’іки/ хто пˈросто на с’н’іˈданок*. Ця лексема властива й сучасній українській літературній мові з аналогічною семантикою (СУМ, V, с. 119). *Налисники* – утворення з прийменника *на* та іменника *ліса* «дерев’яна решітка; плетений тин; хвіртка»; у назві знайшов відображення давній спосіб випікання борошняних виробів на дерев’яних решітках, які вміщувалися у печі над жаром (ЕСУМ, IV, с. 34).

На позначення страви з відвареної локшини, перемішаної з яйцями, вживається назва *ˈбабка*: *ˈбабку ваˈрили / це вˇідˈвар’ували ˈмˇелку веᵘрмеᵘˈшел’ку/ поˈтом йіˈйі зˈц’ід’ували/ добаўˈл’али туˈда ˈйайц’а/ ˈсахар/ ˈмасла сˈл’івочного/ це ўˈсе закоˈлот’ували/ ў ˈформу/ і запˇіˈкали ў дуˈхоўкˇі/*

то|д'і ота|ко |р'ізали/ ку|сочками поси^е|пали |сахаром/ це |буў та|киї |йак |торти^е к. Назва *|бабка* в досліджуваній говірці має кілька значень, вона позначає: 1) страву; 2) жінку літнього віку; 3) матір мами чи батька.

Отже, у досліджуваній говірці назви страв становлять собою шар лексики, що відображає побут мешканців села. Основна частина проаналізованих номенів є загальнонародними й нормативними в українській літературній мові. Назви утворюють однослівні номени та аналітичні найменування. Аналітичні найменування – це словосполучення моделі «іменник + прикметник», у яких семантичне навантаження несе на собі прикметник, що вказує на інгредієнт, з якого приготовлена страва, словосполучення, які складаються із двох іменників, поєднаних зв'язком керування, – позначають сему 'виріб з тіста з начинкою'. Зафіксовані назви страв представлені лексикою праслов'янського походження та запозиченнями зі слов'янських і неслов'янських мов.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія: Історико-етнографічне дослідження. Київ : Наук. думка, 1977. 155 с.
2. Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2015. 20 с.
3. Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2014. 20 с.
4. Ганудель З. Т. Бытовая лексика украинских говоров Восточной Словакии (Названия пищи, посуды и утвари: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Ужгород, 1980. 21 с.
5. Ґоца Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2001. 20 с.
6. Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2011. 19 с.
7. Оскирко О. П. Назви їжі у східноподільських говірках : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Черкаси, 2018. 20 с.
8. Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2017. 21 с.
9. Турчин Е. Д. Лексика питания в украинских восточнополесских говорах : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01. Киев, 1990. 22 с.

10. Ур Л. Л. Назви їжі й кухонного начиння в південних ужансько-латорицьких угорських говірках Закарпатської області : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2004. 26 с.

Б. Сергієнко *(Житомир)*
Наук. керівник – канд. філол. наук, доц. ***Г. І. Гримашевич***

ФУНКЦІОНУВАННЯ ГУЦУЛЬСЬКИХ ДІАЛЕКТНИХ НАЗВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДІЙ ТА ПРОЦЕСІВ У РОМАНІ МАРІЇ ТКАЧІВСЬКОЇ «ГОЛОС ПЕРЕПІЛКИ»

Сучасна діалектологічна наука спрямована на вивчення становлення та розвитку гуцульського діалекту, використання гуцульських діалектизмів у художній літературі. Гуцульський говір вважають унікальним явищем української діалектної мови, джерелом для вивчення мови, історії, географії, етнографії етнічної групи гуцулів. Цей ареал характеризується наявністю давньої, забутої лексики на позначення різних реалій, а також специфічних фонетичних, морфологічних, синтаксичних і фразеологічних явищ, які не збережені в літературній мові та інших діалектах.

Народні говори розширюють стилістичні та виражальні можливості української літературної мови й збагачують її цілющими джерелами. Як зазначають дослідники, «народнорозмовна мова – це невичерпне, вічно діюче джерело, з якого постійно надходить поповнення і на основі якого відбувається процес оновлення літературної мови» [4, с. 38]. Лексика поширена в різних українських говірках, тому є, безперечно, пріоритетною в цьому аспекті. Саме діалектна лексика поповнює загальнонаціональну мову одиницями, яких часто немає в літературній.

Сучасна лінгвістика приділяє велику увагу проблемі типологічного дослідження словникового складу слов’янських мов і їхніх діалектів. Методи системності, які домінують упродовж останніх десятиріч у переважній більшості наукових праць (Д. Шмельов, В. Русанівський, О. Трубачов, М. Толстой, В. Сорбале, В. Мартинов, П. Гриценко, Г. Клепікова та ін.) застосовують під час вивчення загальних закономірностей розвитку й функціонування лексики [4, с. 38].

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що роман Марії Ткачівської «Голос перепілки» ще не був об’єктом наукового лінгвістичного дослідження загалом і з огляду на функціонування тематичної групи лексичних діалектизмів – назв на позначення дій та процесів зокрема.

Об’єкт нашого дослідження – роман «Голос перепілки» Марії Ткачівської з позиції функціонування в ньому гуцульської лексики.

Предмет наукової розвідки – гуцульська лексика, яку використала авторка в мовній тканині художнього тексту, а саме назви дій та процесів.

Мета статті – проаналізувати лексичні діалектизми, використані Марією Ткачівською в романі «Голос перепілки», що належать до однієї тематичної групи – назви на позначення дій та процесів.

У романі Марії Ткачівської «Голос перепілки» відображено особливості мовлення жителів південно-західного наріччя, зокрема східнокарпатської групи (гуцульських говірок).

Лексичні діалектизми поділяють на дві групи: назви, пов'язані з етнографічними особливостями носіїв певних говірок (етнографізми, що позначають реалії, поняття, існування яких чітко окреслене територіально без літературних відповідників), і діалектні назви відомих у різних регіонах реалій, – такі лексеми мають один або кілька літературних відповідників. Використання кожного з цих типів діалектизмів у художньому творі має свої особливості [2, с. 10].

Опрацювання досліджуваного роману дало змогу виділити низку діалектних дієслів на позначення різноманітних дій і процесів.

Слово ***замельдувався*** – замелдува́ти, яке використала авторка в романі, у словнику М. Неґрича «Скарби гуцульського говору: Березови» означає 'доповісти, донести' [5, с. 74]. Спостерігаємо його функціонування в тексті: *От і замельдувався до Німеччини* [7, с. 15].

У словнику «Гуцульські говірки» дієслово ***чипіти*** – чіпі́ти має два значення: 1) сидіти навпочіпки; 2) стояти довго і непорушно на одному місці [3, с. 212]. Фіксуємо його й у мовній тканині художнього тексту: *Його ноги швидко дріботіли по стежці й тупцювали по східцях, що й не отямився, як уже чипів на ґанку* [7, с. 16]. У романі авторка використовує це слово відповідно до першого значення – *сидіти навпочіпки*.

Тру́тити – штовхнути. Таке значення Ю. Піпаш, Б. Галас подають у праці «Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)» [6, с. 196]. Спостерігаємо функціонування цього слова в тексті: *«Хто си за бідного заступит? Хіба ще ногов трутит», – казала Стефка, коли Варвара розповідала, що беруть тих, хто не може відкупитися* [7, с. 33].

У словнику «Гуцульські говірки» дієслово ***мельдувати*** означає повідомляти, доповідати [3, с. 122], а от авторка пояснює це слово так: зголошуватися; гукати тих, хто зголоситься [7, с. 33]. Спостерігаємо функціонування цього слова в контексті відповідно до значення, яке наводить М. Ткачівська: *На той час у селі перебував посланець, який мельдував людей до Німеччини* [7, с. 33].

Авторка в посторінкових зносках подає значення слова ***лото́чити*** – лаяти [7, с. 61]. У словнику М. Неґрича «Скарби гуцульського говору:

Березови» воно подано зі значенням ‘завертати голову’ [5, с. 107], а от у словнику «Гуцульські говірки» це слово має два значення: 1) настирливо вимагати; 2) обмовляти [3, с. 115]. Розглянемо функціонування цього слова в контексті: *Він, як і більшість інших, уже навчився бути поштивим, дурне не дейкав, ні з ким не човпся, нікого не заморочував і не лоточив (навіть Івана), уже трохи говорив «по панськи», не матіркувався й навіть не тримав ні на кого кривди за різку* [7, с. 61]. У цьому реченні слово *лоточити* вживається зі значенням ‘лаяти’: *Далі лоточит тебе твоя фрау?* [7, с. 99].

Слово ***банувати***, яке використала авторка, у словнику «Гуцульські говірки» має значення ‘тужити, сумувати’ [3, с. 21]. Зі свого боку, сама М. Ткачівська пояснює це дієслово як *шкодувати* [7, с. 109], а також логічно використовує його в контексті: *Мартин іще досі банував за притулком і не знав, як виглядатиме школа, у яку він має тепер ходити* [7, с. 109].

Віддаласи – віддаватисі, виходити заміж. Таке тлумачення знаходимо в праці М. Неґрича «Скарби гуцульського говору: Березови» [5, с. 37]. Функціонує воно й у романі: *Он Ганна Микитова віддаласи, хоч їй іще шістнадцяти не було* [7, с. 151].

М. Астаф’єва, Г. Воронич у праці «Словник гуцульських говірок Річки та Яворова» подають значення слова ***данцувати*** – танцювати [1, с. 426]. Спостерігаємо його функціонування в тексті: *Він здалеку всміхнувся на всі тридцять два:«Нинька данцуєш лише зо мнов»* [7, с. 164].

М. Астаф’єва, Г. Воронич у праці «Словник гуцульських говірок Річки та Яворова» подають 3 значення до слова ***женитиси*** – 1) одружуватися (про чоловіка) 2) перен. створити гуркіт, штовхнувши, випустивши з рук (щось) 3) перен. воювати си [1, с. 495]. У контексті слово *женитиси* авторка використовує відповідно до першого значення одружуватися (про чоловіка): *«Женитиси з тобов? Ти ще дитина», – брехав він сам собі* [7, с. 151].

У словнику М. Неґрича «Скарби гуцульського говору: Березови» слово ***чуєшси*** – чутисі має значення ‘почувати себе’ [5, с. 185] Спостерігаємо функціонування цього слова в тексті: *«Як чуєшси?» – шепоче* [7, с. 10].

Збавити – знищити; зруйнувати. Таке значення Ю. Піпаш, Б. Галас подають у праці «Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області)» [6, с. 66]. Спостерігаємо функціонування цього слова в контексті: *Лиш би-с не збавив моє життє, як своє’м збавила* [7, с. 161].

Багато гуцульських діалектизмів на позначення дій та процесів у романі Марії Ткачівської «Голос перепілки» не вдалося знайти в лексикографічних працях, які репрезентують гуцульський зокрема чи

південно-західний діалектний обшир загалом, але сама авторка в посторінкових зносках наводить значення цих діалектизмів.

Взлоститися – розсердитися [7, с. 17]. Таке значення гуцульського діалектизму наводить авторка в посторінкових зносках у романі: *Я сказав, не дєдьо! І скажи своїм голопуцькам, що як взлощуси, то так віддубашу їх, що тим бенькартам ніц не схочеси* [7, с. 17].

Слово ***вихрестить*** авторка пояснює як відлупцює [7, с. 18] Спостерігаємо використання цього слова в контексті: *Мартин думав, що Борис зараз вилетить із хати, ушкварить за ним, ухопить за шкірку, вихрестить його, виперцює на очах у Тодося …* [7, с. 18]

У посторінкових зносках слово ***желіпати*** пояснюється як кричати, сваритися [7, с. 21] *«Сип, – желіпала Китиха, – най дощ відразу скропит!»* [7, с. 21].

Дієслово ***цуперлити*** – нести [7, с. 21]. Спостерігаємо функціонування цього слова в тексті: *Пополудні Мартин цуперлив малого назад додому, а відтак увечері Стефка мила обох, наливаючи воду у велику бляшану балію* [7, с. 21].

Цуприкати – важко, заледве, з останніх сил нести. Таке значення наводить Марія Ткачівська в посторінкових зносках роману [7, с. 22]. *Спершу Стефка сама сунула глибоким снігом до лісу, застрягаючи по стан у снігу і, як могла, цуприкала додому на своєму горбі хащ, лиш би трохи нагріти піч* [7, с. 22].

Авторка наводить у зносках значення діалектизму ***ріпанити*** – горлати [7, с. 29], а також логічно використовує це слово в контексті: *Ти вже? – ріпанила Микитиха, усе ще тримаючи Мартина за ноги. – Ото пуцьвірінок!* [7, с. 29].

Слову ***дейкати*** авторка надає значення ‘бовкати’, слово ***човпитися*** має значення ‘чубитися’ [7, с. 61]. Розглянемо функціонування цих слів у контексті: *Він, як і більшість інших, уже навчився бути поштивим, дурне не дейкав, ні з ким не човпся, нікого не заморочував і не лоточив (навіть Івана), уже трохи говорив «по панськи», не матіркувався й навіть не тримав ні на кого кривди за різку* [7, с. 61].

Авторка наводить у зносках значення діалектизму ***скапарити*** – зіпсувати [7, с. 147]. Спостерігаємо логічне використання цього слова в тексті: *Ти хочеш скапарити життя Марії. І не лише їй* [7, с. 147].

Отже, лексичні діалектизми, які авторка використала в романі «Голос перепілки», належать до тематичної групи назви на позначення дій та процесів, переважна більшість із них відзначена в лексикографічних виданнях, які репрезентують гуцульський етномовний континуум. Окрім того, низку лексичних діалектизмів авторка сама пояснює в посторінкових зносках і доцільно використовує в романі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єва М. М., Воронич Г. В. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова : у 4-х кн. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. Кн. 1: А – Ж. 516 с.
2. Гриценко П. Ю. Мови чисті джерела. URL: kulturamovy.univ.kiev.ua.
3. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
4. Євтушок О. Сучасні тенденції розвитку діалектної лексики. *Дивослово*. 2011. № 7. С. 38–40.
5. Неґрич М. Скарби гуцульського говору: Березовй́. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с.
6. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
7. Ткачівська М. Голос перепілки : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Досуга», 2018. 192 с.

Д. Слободянюк, Г. Г. Березовська *(Умань)*

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ смт ВЕНДИЧАНИ МОГИЛІВ-ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Говірка смт Вендичани Могилів-Подільського району Вінницької області, згідно з існуючими класифікаціями української мовної території, належить до південно-західного наріччя, волинсько-подільської групи говорів, зокрема подільського говору. Подільські говірки поширені на території колишнього Поділля, тобто в південній частині Хмельницької і Вінницької областей, охоплюють і східну частину Тернопільської області, в південно-західних районах Київської і в західних Черкаської і Кіровоградської, на півночі Миколаївської та на північному заході Одеської областей [1, с. 216]. Селище міського типу Вендичани розташоване по обидва береги річки Вендичанка, яка належить до басейну річки Дністер, за 20 км на північ від районного центру Могилів-Подільський та за 100 км на південний захід від обласного центру міста Вінниця. Точної дати заснування не відомо, приблизно 1622 рік. Уперше згадка про селище з'являється в документах Речі Посполитої в першій половині XVI століття. Населення складає 3768 осіб, переважна більшість – українці [7, с. 448].

Подільський говір був об'єктом наукового дослідження багатьох мовознавців. Лексика подільських говірок представлена в лексикографічних працях Д. Брилінського «Словник подільських говірок» [2], М. Доленка «Словник діалектної лексики Вінниччини» [3],

О. Мельничука «Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області)» [9]. Останнім часом дослідженням лексики різних тематичних груп подільських говірок займаються Б. Коваленко, Н. Коваленко, Н. Шеремета, А. Мединський, І. Гороф'янюк, Г. Краєвська, Т. Тищенко, Г. Березовська, Л. Поліщук, О. Оскирко та ін., результати яких представлені в лексикографічних і монографічних працях та численних статтях.

Говірка смт Вендичани Могилів-Подільського району Вінницької області ще не була об'єктом наукового дослідження, що й зумовило актуальність нашої праці. Джерелом дослідження стали власні польові записи, здійснені у 2021 році під час проходження діалектологічної практики в селищі Вендичани. Мета – виявити й проаналізувати основні мовні особливості говірки на фонетичному рівні.

Обстежена говірка на сучасному етапі характеризується низкою фонетичних особливостей. Вони поширені як у системі вокалізму, так і в системі консонантизму.

У досліджуваній говірці немає розрізнення |о| та |у| в ненаголошених складах, де [о] наближається до [у], тобто часткове «укання»: *ў|носили до |хати м|йати/ рого^у|зу; на с'ва|тиї |веч˙ір бу|ли ку|т'а/ го^у|луб^п|ц'і/ т|реба два|нац'ат' ст|раў; ма|л'і д'іти |б˙ігайут гл'а|д'ат цу|керки/ го^у|р'іхи; на ко^у|ц'у|б˙і |йіхали ло|мали кор|жа; заб|рала по^у|душ|ки таї ве^и|р|нулас'а до|дому; ко^у|гут |дуже ку|саў.* Ф. Жилко зауважував, що в подільських говірках немає розрізнення |о| та |у|, і щодалі на захід, то «укання» виявляється більш виразно [4, с. 235].

У ненаголошеній позиції фонема |е| в переважній більшості слів говірки зближується з фонемою |и| і звучить як звуки [е^и] або [и]: *|дуже |баб^пка б˙і|дила/ і пон'і|майе^ш та|ко во|на |б˙ідна не^и|боже^ичка/ |царство йі|йі не^и|бесне; |дуже запамйа|талос' ме^и|н'і йак ше ма|лими |пасли ху|добу і |дере^ива |дуже |мало бу|ло/ фрук|тових де^и|реў/ то|му шо |вир'ізали; кола|ч˙і/ хл'іб/ ўс'о ў пе^и|ч˙і пик|ли; пас|ки ку|пуйут/ |зара не^и пи|чут йак ко|лис'; на Анд|рейа це в од|н'і |хат'і с|ходимс'а/ з|носим ўсе/ му|ка ус'о/ пе^и|чем корж/ кла|дем і ч˙іп|л'айемо до с|тел'і; на І|вана Ку|паїла за|копували вир|бу/ в˙ін|к˙іў ба|гато п|лели/ ўби|рали вир|бу/ |дуже сп˙і|вали.*

Передньоязиковий дрижачий дзвінкий приголосний [р] у літературній мові та в говорах може бути твердим і м'яким, проте в досліджуваній говірці приголосний [р] перед [а], [о], [у] диспалаталізований: *од|н'і |капц'і на нас трох бу|ли; бура|ни кру|гом по йа|рах р|вали но|сили до|дому; ў цеї ден' вс'і вим˙і|тали под|в˙іра/ чис|тен'ко ў |хат'і/ хо|дили ў л'іс ги|л'аки зе^и|лен'і |р'ізали і ўс'ім цим прикра|шали под|в˙іра/ |хату прикра|шали; ў|носили до |хати |майа/ м|йатку/ рого^у|зу ўс'о це кру|гом |хати ма|йіли/ ўсте^и|л'али под|в˙іра; на Анд|рейа зби|ралис'а х|лопц'і/ д'іў|чата ў од|н'і |хат'і/ д'іў|чата*

готу|вали ве|черу/ а х|лопц'і мог|рич при|носили; у |кажд'і |хат'і на потол|ку буў кру|чок/ |пот'ім на цеї кру|чок ми ч˙іп|л'али |коржик і п˙ід^{т}с|какували/ хто |коржик в|кусит/ ми п˙ід^{т}с|какували |коржик ку|сати/ а д'іў|чата нам |сажойу |вуса ви|мас'ц'ували. Ф. Жилко зазначав, що це явище характерне для південно-західних говорів [4, с. 72].

Фонема |ф| заступає звукосполуку [хв] у слові |*ф˙іртка*: *х|лопц'і п|риїдут/ і заўйа|зали д|вер'і і ф˙ірт|ки здої|мали.* Таке заступлення властиве південно-західним діалектам [1, с. 65].

Кінцевий приголосний [т'] у формах 3-ї особи однини і множини дієслів теперішнього часу твердий: *ў два|нац'ат' ча|соў і|дут до |церкви; це при|ход'ат с |церкви пос|пали і |л'уди/ д'іў|ки кру|гом |церкви |ц'ілиї ден' сп˙і|вайут на |паску; д'іду|ха об˙і|зат'іл'но ў|носили і к|лали/ ма|л'і |д'іти |б˙ігайут/ гл'а|д'ат цу|керки/ го^{у}|р'іхи/ к|вокайут/ |мекайут/ шоб ху|доба ве^{и}|лас'а/ це ўс'о ў|ремн'а на с'|ватиї |веч˙ір; ме^{и}|н'і не^{и} |було ше ш˙іс|нац'іт' |рок˙іў йа п˙іш|ла на чере|п˙ічний і не^{и} приї|майут бо не^{и}|ма |рок˙іў/ ма|лих не^{и} би|рут; клен/ дуб |так˙і ве^{и}|лик˙і ц'і ги|л'аґи |р'іжут і на |земл'у ки|дайут.* Такі дієслівні форми вживаються в південно-західних діалектах [1, с. 133].

Звукосполука [ст'] переходить у [с'ц']: *ў ш˙іс'ц' ча|соў ўже п|равиў |бат'ушка ў |церкв˙і; хто не^{и}|се ст|рас'ц' ў су|боту/ йа не^{и}|су ст|рас'ц' йа три д'н'і н'і|чо не йім; ро|били ба|лабушки і на с'ц'і|лец' к|лали.* Таке фонетичне явище властиве подільським говіркам [1, с. 217].

Дзвінкі приголосні в кінці складу і в середині слова перед наступним глухим приголосним частково оглушуються: *хл'іб^{п} пик|ли ўс'о ў|ремн'а ў пе^{и}|ч˙і; с|пали на п˙і|ч˙і ўс'і/ |коло п|йеца бу|ла г|руб^{п}ка; ў |баб^{п}ки/ |татовойі |мами/ ха|тина бу|ла та|ко до |р'ічки там де мага|з'ін до |р'ічки о|чима; бу|ла ку|т'а/ го^{у}|луб^{п}ц'і п˙іс|н'і/ ка|пуста |тушана/ слиў|ки/ ва|реники п˙іс|н'і/ ка|пуста за|сипана/ |губи |тоже; |дуже т'аж^{ш}|к˙і ро|ки бу|ли.* Як зауважує Ф. Жилко, у подільських говірках дзвінкість перед глухими приголосними не завжди зберігається [4, с. 236].

Як у багатьох українських говорах, виступає двофонемна сполука губний з |н'| після [м] [1, с. 217; 4, с. 59]: *йак йе там ку|сочок м|н'аса то |добре/ йак не|ма то так і об^{п}|ходилис'/ аж в не^{и}|д'іл'у ўже |можеш |йісти м|н'асо; це йак с'|вато |боже/ за|р'ізала |мама поро|с'а таї м|н'асо зда|йе/ там ут|роба ли|шайес'а/ а то зда|йе загото|в˙іт'ел'у бо ж г|рош˙і т|реба; у мли|н'і мо|лоли ўс'о ў|ремн'а/ і хл'іб^{п} пик|ли ўс'о ў|ремн'а ў пе^{и}|ч˙і; на шчад|р'іўку |робл'ат Ма|ланку ўс'о ў|ремн'а.*

Звукосполука [мн] переходить у [вн] у слові |*поўн'у*: *т|риц'ат' т|рет'іі ше |хужиї буў/ ме^{и}|не ше не^{и} |було йа не^{и} |поўн'у/ |цего |сорок |с'омиї |поўн'у/ |дуже б˙і|да/ б˙і|да бу|ла/ з|лидн'і бу|ли шо там ка|зати.*

У звукосполуці [с'в'] відбувається повне ствердіння [в] у словах *с'|вато, с'ва|тиї, с'ва|тити, с'ва|чениї*: *с'ва|тиї |веч˙ір це бу|ло |дуже*

ве^и^лике с'вато; це дуже ве^и^лике с'вато бу^л^о/ Ма^л^анки; йак паска/ це їде л'ітур^г^ійа с'вато п^р^авис'а три д'н'і; ху^д^обу к^р^опл'ат с'ва^ч^енойу во^д^ойу/ шоб не^и^ ну^р^очили/ шо би ху^д^оба не^и^ бо^р^олас'а/ і ло^з^ойу ви^г^онили ў первиї ден' цейу шо бат'ушка да^й^е на к^в^ітну не^и^д'іл'у; с'вато с'ва^т^ойі Т^р^ійц'і це ў нас в си^л^'і нази^в^айут Зе^и^лен'і С'вата/ це ўс'і прийі^ж^али з у^с^'іх м^і^ст Ура^й^іни на Зе^и^лен'і С'вата у се^и^ло. Повне ствердіння [в] у зазначеній звукосполуці характерне для подільських говірок [1, с. 217].

Звукосполука [пл'] заступається [фл'] у слові *кар^т^офл'а*: *на ви^е^с^н'і т'і^в^о кар^т^офл'і ж де поли^ш^айуц'а та^к^і з^н^айеш во^н^и та^к^о/ ну та^к^і б^і^лен'к^і/ ми йіли т'і кар^т^офл'і.*

Відбувається стягнення подвоєних приголосних в іменниках другої відміни середнього роду на *-а*: *с^в^атан'а/ йа^к^е с^в^атан'а/ мама сорок дн'іў йак лиш у^м^ерла; робл'ат в^і^с'іл'а ми^н^'і ї Ми^х^айлов^і йід^н^ойі ни^д^'іл'і о^б^ом; нам к^л^оча т^р^еба п^р^асти; ми назби^р^айем ко^л^ос'а/ мама та^м^о йа^к^иї ку^л^ак/ бо ж су^д^или; ма^й^ат і на земл'у ки^д^айут роґо^у^зу/ та^к^е ўс'о пах^н^'уче з'іл'а; пише пи^с^ан'а то во^н^о збу^в^айец'а; мочат с'н'і^п^и/ по^в^'ажут і так прикла^д^ут ка^м^ін'ам; гос^п^одар р'іже поро^с^'а/ таї бу^л^о ве^и^лике-ве^и^лике зас^т^'іл'а/ г^р^айе гар^м^ошка ко^л^и на бу^д^инок кла^д^ут в^і^нок.* Таке діалектне явище консонантизму характерне для південно-західних діалектів [1, с. 84].

Засвідчено протетичний приголосний [в] у слові *акація*: *у нас чос' на^в^ерно не^и^ було вакац'і^й^іў то^д^и.*

Відповідно до зредукованого у слабкій позиції після [р] між приголосним уживається звукосполука [ир] у слові *криниця*: *та^к^і бу^л^и зими шо ро^б^или ту^н^ел'і/ ту^н^ел' до х^л^'іва і до кир^н^иц'і; перше ма^й^іли ха^т^и/ кру^г^ом кир^н^иц'і; а ту^т^о ў нас б^і^л'а кир^н^иц'і таї напу^в^ати оч'ер'ід'; з нашойі кир^н^иц'і ўс'і б^р^али воду.* С. Бевзенко зауважував, що слово *криниця* в більшості південно-західних діалектів відоме у формі *кирниця* [1, с. 80].

Засвідчено синкопу (випадіння звука або групи звуків у середині слова) у словах *т'іки, с^к^іки, х^т'іти*: *не бу^л^о в^і^д^т^ки/ мама то х^т'іла шоб йа ў^ч^илас'а; ну с^к^іки ме^и^н'і тих патич^к^іў/ во^н^а там заў^й^аже і йа не^и^су/ ти думайеш шо йі^й^і не^и^ жалко бу^л^о/ во^н^а не^и^ п^л^акала; це ше за мойі мами ве^и^чор^н^иц'і бу^л^и/ то к^л^убу не^и^ було таї с^х^одилис'а ў йед^н^'ій хат'і сп^і^вали/ н'іх^т^о не^и^ танц'у^в^аў т'іки сп^і^вали.*

Наявне явище апокопи (усічення одного чи кількох звуків у кінці слова внаслідок акцентно-фонетичних процесів, що призводять до скорочення слова): *ка^т^атис'а та^м^о де зара мага^з'ін; л'уди начали легше жити/ а во^н^и бач зара розва^л^или ўс'о/ н'і^ч^о лиш нажи^в^айуц'а ї нажи^в^айуц'а; йак^ш^о зелин'і не^и^ма/ не^и^ма тра^в^и/ да бу^л^о так зара не^и^ма того/ зара в^і^д'ійш^л^о ўс'о/ ў церкв^і^ то ма^й^ат; хо^д^или з Ма^л^анкойу і дуже*

шчадру|вали х|лопц'і ве^и|лик˙і/ д'іў|ки хо|дили |тоже з |ними/ ну та|ке бу|ло завед'і|но/ |зара |цего не|ма; йа не^и|су ст|раст' йа три д'н'і н'і||чо не^и йім/ н'і|чо |даже во|ди не^и |можу/ не^и |можна н'і|чого по|тому ў |суботу й|деш спов˙і|дайес'а.

Отже, виявлені фонетичні риси говірки смт Вендичани Могилів-Подільського району Вінницької області відображають діалектні особливості, властиві подільському говору південно-західного наріччя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 244 с.
2. Брилінський Д. М. Словник подільських говірок. Хмельницький : Редак.-видав. відділ, 1991. 116 с.
3. Доленко М. Т. Словник діалектної лексики Вінниччини. *XII Респ. діал. нарада* : тези. Київ : Наук. думка, 1965. С. 158–162.
4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови : посібник. Київ : Рад. школа, 1966. 307 с.
5. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 155 с.
6. Залеський А. М. Подовжені приголосні у фонологічній і морфологічній системах української мови. *Мовознавство*. 1980. № 6. С. 56–65.
7. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Вінницька область / ред. кол. тому: Тронько П. Т. (гол. редкол.) та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 777 с.
8. Матвіяс І. Г. Діалектна основа консонантизму в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2005. № 2. С. 32–40.
9. Мельничук О. С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області). *Лексикографічний бюлетень Інституту мовознавства АН УРСР*. 1952. Вип. 2. С. 67–98.
10. Могила А. П. Деякі фонетичні особливості (консонантизм) говірок Західної Черкащини. *Наукові записки КДУ*. 1958. Т. 17. Вип. 2 : зб. філол. фак. № 13. С. 165–182.

ІСТОРІЯ МОВИ

О. Бондаренко *(Умань)*
Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***В. В. Денисюк***

ВІЙСЬКОВА ЛЕКСИКА У «ЩОДЕННИКУ»М. ХАНЕНКА

Структура військової лексики є цілісною і взаємозв'язаною системою слів, об'єднаних значенням «належність до збройних сил». Ця система членується на підсистеми (тематичні групи), що є окремими предметними галузями військової сфери і супроводжуються додатковими значеннями. Військову лексику і термінологію української мови в діахронії та синхронії студіювали О. Андріянова, Л. Мурашко, Я. Рибалка, Л. Туровська, Г. Халимоненко, Я. Яремко та ін. Для дослідження ми обрали щоденникові записи генерального хорунжого Миколи Ханенка – людини, яка вийшла з козацького середовища і була безпосередньо пов'язана з військовою справою, що й пояснює наявність великої кількості лексем цієї тематичної групи. Аналізований матеріал ми розділили на низку підсистем найменувань озброєння, військово-морську лексику, найменування осіб з військовим званням / військовою посадою, лексику, пов'язану з військовим побутом. Ці підсистеми об'єднуються в групи, що складаються з мікросистем (лексико-семантичні групи), які конкретизують значення підсистем, що представляють їх у різних аспектах.

Лексико-семантична структура військової лексики, зафіксованої у «Щоденнику», включає чотири тематичні групи.

1. **Морська військова лексика** складається з:

– ***найменувань кораблів та засобів пересування по воді***: *Отехалъ въ Пітеръ-гофъ на* ***дамъ-шкотѣ*** *суднѣ* (с. 3; тут і далі подаємо номер сторінки за виданнями: Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. Кіевъ, 1884. 584 с.; Дневникъ Николая Ханенко (1719–1723 и 1754 г.). *Киевская старина*. 1896. Т. LIV. № 8. С. 151–196); **фрегат**: *По полдни въ 4-мъ часу спущенъ въ адмиралтействѣ* ***корабль*** *или* ***фрегатъ****, названный Вагенмейстеръ, въ 46 пушокъ* (с. 55); *Писано писмо къ сину въ Киль, подъ № 11, чрезъ іеромонаха Невского монастиря Іосифа, отправляючогося на* ***фрегатѣ****, називаемомъ Москва, на которомъ и принцъ Августъ отъедетъ* (с. 316); **шлюпка**: *ажъ до полудня и плили доброю погодою, а по полудню почалъ утихати вѣтеръ, въ якое время минулисмо одно судно,* ***шлюпку*** *государеву, на которой будучіе люди сказывали намъ, же государь и вся армія рушили зъ за Дербенѣ назадъ* (с. 180); **галіот**: *еще зась и другое судно морское, т. е. далѣе моремъ отъ береговъ ишло, зовемое* ***галіотъ****, на*

которомъ первенствующимъ былъ Филиппъ Петровичъ Палчиковъ подмайстерій корабельный да Іванъ Даниловичь хочетъ (кочотъ) паросный, и Тихонъ Игнатьевичь Блоковъ майстери (с. 180) та ін.;

– ***узагальнених назв кораблів, військових та ластових суден***: **корабль**: *Сегожъ числа ея и. величество изволила въ адмиралитействѣ заложить* ***корабль*** *въ сто пушокъ и палепо въ пріездъ ея величества з 31, а по заложеніи зъ 51 пушекъ* (с. 47); **судно**: *Енералъ адмиралъ и Петръ Андріевичь взойшли на* ***судна*** *и, когда пріѣздилъ адмаралъ противъ якового* ***судна****, зъ каждого стрѣляно и панъ Тарновскій взойшолъ на* ***ластовое судно*** (с. 187);

– ***назв військового флоту, груп кораблів***: *Полковникъ Чернцовъ на* ***флотѣ*** *къ Аграханской заливѣ прійшовшій зъ капитаномъ морскимъ Никитою Петровичемъ Велбое былъ въ транжаментѣ на службѣ Божой у коммендантa на учтѣ ради именинъ онаго* (с. 179);

– ***місць стоянки кораблів***: *Обѣдалъ я и Василь Гудовичъ у преосвященного крутицкого, Платона Маліновскаго, которому въ сей день окончилось 4 года, какъ посвященъ архіепископомъ сарскимъ и подонскимъ, да съ намижъ обѣдалъ асессоръ партикулярной* ***верфи*** *Максимъ Івановичъ Карамишевъ* (с. 285); *Ночю противъ 16 числа немалый пожаръ былъ, казармы партикулярной* ***верфи*** *погорѣли* (с. 315); *по обѣдѣ ездили въ* ***галерную гавань*** *и тамъ были у поруччика астраханского пѣхотного полку Владимера Григоріевича Елагина* (с. 383);

– ***людей, пов'язаних із мореплаванням***:

а) ***назв осіб командного складу***: *Полковникъ Чернцовъ на флотѣ къ Аграханской заливѣ прійшовшій зъ* ***капитаномъ морскимъ*** *Никитою Петровичемъ Велбое былъ въ транжаментѣ на службѣ Божой у коммендантa на учтѣ ради именинъ онаго* (с. 179); ***Главный всей арміи и флоту коммендоръ, енералъ адмиралъ*** *Федоръ Матвѣевичь Апраксинъ* (с. 187); *Праздновано при дворѣ у его імператорского высочества, государя великого князя воспоминаніе ордена кавалеріи святыя Анны, онымъ-же орденомъ жаловалъ 9-ть персонъ кавалерами, въ томъ числѣ и царевича грузинского, генерала маіора Георгія,* ***контръ-адмирала*** *Воина Яковлевича Корсакова и пр.* (с. 351);

б) ***назв осіб за посадою на флоті***: *людей на томъ суднѣ боту обрѣтаючіеся* ***матроси***, ***лоцмани****, которіе управуютъ паросами и прочіимъ, а що командуютъ судномъ къ людемъ, тотъ зовется* ***мѣчманъ****, що правитъ рулу, той есть также* ***лоцманъ****, албо* ***кормшитъ*** (с. 181–182);

в) ***назв осіб, які служать на флоті або мають відношення до флоту***: *Ея і. величество и всѣ господа трактованы были въ домѣ молодшого графа Бѣрона, которій княжну Меншикову понялъ, и домъ его подлѣ зимнего государевого дворца, что былъ прежде* ***корабелного майстера*** *Шкляева*

(с. 48); *еще зась и другое судно морское, т. е. далѣе моремъ отъ береговъ ишло, зовемое галіотъ, на которомъ первенствующимъ былъ Филиппъ Петровичъ Палчиковъ* ***подмайстерій корабельный*** *да Іванъ Даниловичь* ***хочетъ (кочотъ) паросный****, и Тихонъ Игнатьевичь Блоковъ* ***майстери*** (с. 180) та ін.;

– ***назв елементів оснащення корабля, його частин***. М. Ханенко докладно описує будову корабля. В описі фіксуємо лексеми цієї мікрогрупи: *Судно зась бот такій есть структори: само оно въ сажней полъ 4 должнихъ сдѣлано до 6 арматокъ, на которомъ еденъ посерединѣ, другій въ* ***кормѣ*** *меншій* ***каютъ****, а третый въ* ***носу*** *и* ***кухня****, щилно з робленные и* ***полотномъ смоленнимъ*** *укритіе, 4 на немъ* ***пароси****, первый* ***гротъ****, другій* ***фокъ****, третій на* ***носу клѣфокъ*** *и сіи всѣ суть косіи, а четвертій между* ***фокомъ*** *и* ***клефокомъ брифокъ простій****, ровный.* ***Гротъ машта*** *зовѣтся тее дерево, при которомъ* ***паросъ гротъ****, а* ***веревка*** *при немъ* ***боковая диринъ фалъ****, а якою тотъ же* ***паросъ*** *подіймаютъ* ***гродъ фалъ****; которою привязуютъ, на якую сторону надобно,* ***веровкою*** *зовется* ***гротшкотъ****.* ***Боковая брифокова веревка*** *–* ***брифокъ брасъ****, а* ***низовіе*** *–* ***брифокъ шкотъ****. У* ***машти веревки лѣствичніе****, по которихъ лазять* ***матроси****, зовутся* ***ванти****, другіе –* ***блокъ тали****, третіе –* ***юнфери****,* ***кормило*** *–* ***руль****, а желѣзо, що руль оборочаетъ,* ***руль*** *–* ***пень****; знакъ, що на кормѣ –* ***флакъ****; що на носу –* ***флакъ****; що на* ***маштѣ*** *–* ***флюдеръ дерево****, що на носу –* ***букшкарокъ****; веревка, по которой* ***фока*** *стягаютъ* ***штакъ****; по которой* ***брифока*** *–* ***лопштакъ****. Два* ***якори****, одинъ большій два зубный зъ колодою, зовомою* ***штокъ****, другій меншій* ***дрекъ*** *у обоихъ* ***канати****, т. е.* ***лини****, на которихъ оніе пускаются въ воду, зовутъ* ***кабалковіе****, да два дерева, якіе уставичне плаваютъ на водѣ и показуютъ, гдѣ* ***якорь*** *въ водѣ лежитъ, зовутся* ***буи****, а веровка, на якихъ они падаютъ на воду,* ***буйребъ****. Два з боковъ судна нашкталтъ крилъ зовутся* ***шверци****, а веровки до нихъ прицепленны.* ***Шверцъ-тали****, чимъ воду зъ судна виливаютѣ,* ***нососъ****, на чомъ кладутъ знявши* ***паросъ гротъ****,* ***вили гротъ*** *и* ***фокъ*** *къ чому привязуются, зовутся* ***покгони****, желѣзніе, якими и все судно скрѣплено. Покровъ на* ***болшемъ середніомъ каютѣ*** *деревянній зовется* ***люкъ****, а полотняній* ***брежентъ****, на томъ же суднѣ найдуется,* ***фонарь*** *т. е.* ***лихтарня****.* ***Компасъ****, на которій смотрячи* ***жекглютъ*** *и въ день и въ ночѣ,* ***шости весла****, а по бокахъ стоятъ бочки зъ водою прѣсною, вь* ***кормѣ****, въ* ***носѣ****, въ* ***каютахъ*** *провіантовіе и прочіе запаси, на низу великіе штуки* ***олова*** *лежатъ, жебы судно глубше въ водѣ и шло и не такъ бы оного волни кидали* (с. 181–182);

– ***назв установ військово-морського флоту***: *Сегожъ числа ея и. величество изволила въ* ***адмиралитействѣ*** *заложить корабль въ сто*

пушокъ и палепо въ пріездъ ея величества з 31, а по заложеніи зъ 51 пушекъ (с. 47);

– ***назв на позначення інших явищ військової морської сфери***: *Вѣтри на мори принципалнѣйшіи суть чтири, полуночный зовется* ***нордъ****, всходный* ***вестъ****, полуденный* ***зундъ****, западный* ***вестъ*** (с. 182) та ін.

2. **Назви озброєння** включають найменування:

– ***індивідуального озброєння***. Поняття «ручна вогнепальна зброя» передавалося спочатку узагальненою назвою ***пищаль***, від якої в XVI ст. розгалужуються її різновиди: ***рушниця*** й ***гаківниця.*** Подальше вдосконалення зброї привело до утворення лексико-семантичної групи, компоненти якої об'єднуються навколо ядерної, інтегральної семи «ручна вогнепальна зброя»: ***гаківниця*** «довга і важка рушниця з гаком на прикладі», ***самопал*** «ґнотова рушниця, що не має замка і заряджається з дула», ***гвинтівка*** «рушниця, у стволі якої є гвинтова різьба», ***яничарка*** «турецька рушниця», ***мушкет*** «ґнотова рушниця», ***флінта*** «рушниця з кремінним затвором». Більшість указаних найменувань архаїзувалася. Цікаво, що М. Ханенко тільки зрідка послуговується назвами на конкретного різновиду вогнепальної зброї: *Тіежъ горскіе татаре великую охоту маютъ до оружія, а именно* ***янчарки*** *все зъ сребрними пасками держатъ, роги едни, а другіе ладовницѣ роговіе зъ ладунками такими, що тилко порохъ зъ нихъ висипается, носятъ* (с. 177). Лексеми ***рушниця*** і ***гвинтівка*** зберегли свою функціональну активність і в сучасній літературній мові певного мірою завдяки стабільності і виразності мотиваційних ознак номінацій, а також морфологічній будові, яка полегшувала входження цих слів у групу дериватів такого типу творення;

– ***обладунків***. Лексема ***броня,*** запозичена з германських мов, у княжу добу вживалась зі значенням «лати, панцир». У «Лексиконі» П. Беринди ця лексема виступає відповідником до слова ***оружіє*** бронь военная (ЛБ, с. 164). Але оскільки церковнослов'янізми, до яких і належить назва ***оружіє***, у військовій лексиці використовувалися спорадично, то лексема ***броня*** не набула чіткого спеціалізованого значення: ***оружіє*** **–** бронь военная, албо вшелакое начинье (ЛБ, с. 164). Дещо пізніше паралельно з цими назвами використовувалося слово ***зброя***, яке ще не мало чітко окреслених семантичних меж (у XIV–XVII ст. – «зброя, бойові припаси»). Співіснування трьох тотожних назв ***броня, оружіє, зброя*** як виразників одного і того ж поняття не могло бути тривалим. Процес перерозподілу значень між компонентами цієї лексико-семантичної групи відбувся в українській мові вже під впливом російської. Оскільки в сучасній українській літературній мові слово ***броня*** в переносному значенні архаїзувалось, узагальненою назвою знарядь нападу або оборони стала лексема ***зброя.*** Однак «Словник української мови» фіксує слово ***броня*** як

норму сучасного слововжитку зі значенням «захисне облицювання із сталевих плит на військових кораблях, поїздах, автомобілях і т. ін.» (СУМ, I, с. 239). Таке ж значення має слово ***панцер*** «металева оббивка в автомобілів, поїздів, військових кораблів» (СУМ, VI, с. 53). Оскільки наведені одиниці – дублети, то лексема ***панцер*** усе більше витісняє тотожну назву ***броня,*** про що свідчить досліджуваний «Щоденник»: *прочіе въ* ***панцерахъ*** *зъ мисюрками и карвашами при сагайдакахъ* (с. 177); *Помянутому наипу дербенскому данъ отъ государя портретъ, которій у него пришпиленный имъ видѣлисмо, а государиня императрица ему жъ вчорайшого числа даровала злоцѣстый дзикгарасъ, онъ зась государю нѣсколько коней, а адмиралу и Петру Андреевичу по* ***панцеру*** *и по парѣ опеленбасовъ срѣбрнихъ* (с. 183);

– ***групової зброї***. На позначення вогнепальної зброї спочатку використовувалася назва ***пушка*** (XIV–XVI ст.). Спершу вогнепальну зброю репрезентували тільки пушки. Цю лексему активно використовує М. Ханенко: *Скоро свѣтъ, публиковано манифесты о вступленіи на престолъ императора Петра II, и начали чинить присяги, а въ 8 часу пополуночи дано на slave новому імператору зъ* ***105 пушекъ*** (с. 2); *Въ 12-мъ часу по полуночи одправлено водосвятіе на Невѣ, противъ зимняго дворца, у мѣста нарочно для того устроенного, где и полки квадратами были устроены, и когда водосвятіе окончалось, то по учиненню ракетою сигналу випалено въ крѣпости и въ адмиралтействѣ зъ* ***41 пушки****, а послѣ на ліоду зъ* ***21 пушки*** *поставленыхъ палено-жъ, а потомъ полки бѣглымъ огнемъ и знову зъ тихъ-же* ***пушокъ****, а послѣ полки, тако-жъ и третій разъ зъ оныхъ же* ***пушокъ*** *и полки випалили* (с. 90). Однак у XVII ст. з тим же загальним значенням використовувалися полонізм ***дело*** (ст.-п. dzialo) і запозичення з італійської мови ***гармата.*** Очевидно, у першій половині XVIII ст. мода на італійську моду була меншою, аніж, наприклад, на французьку чи німецьку, з одного боку, з іншого – номен ***гармата*** «прижився» в польській мові, звідки його в такій формі запозичила українська народнорозмовна мова, тоді як Російська імперія з Польщею була в конфлікті. Звертає на себе увагу використання і запозиченої з французької мови через польське посередництво лексеми ***мортира*** «артилерійська гармата з коротким дулом для ведення навісного вогню по закритих та горизонтальних цілях» (СУМ, IV, с. 802): *Потомъ обѣдали у полковника, и при многократной зъ* ***мартировъ*** *и мелкого ружья палбѣ, гуляли до позна въ ночъ* (с. 141). М. Ханенко як людина, яка була тісно пов’язана з військовою сферою, не міг не послуговуватися цим номеном, навіть зважаючи на те, що записи вів нібито «російською» мовою. Квантитативна статистика засвідчує домінування номена ***пушка***, проте лексему ***гармата*** генеральний хорунжий теж використовує з початковим **г** або без нього: *Пріймовалъ*

ясневелможный на квартирѣ своей въ домѣпопа шептаковского свѣтлѣйшого князя зо всѣмъ его домомъ и ассистенціею, и княгиня по обѣдѣ заразъ отъѣхала, а князь забавился ажъ довѣчера при стрѣляню зъ ***гарматъ****, и мождриров* (с. 164); *а по молебнѣ випалено зъ 31 штуки* ***арматъ****, а потомъ все полки пѣхотніе бѣгучимъ огнемъ стрѣлали разъ одинъ* (с. 186). Номен ***гармата***, витіснивши синонімічні найменування, став носієм видового поняття «артилерійська довгоствольна вогнепальна зброя з пологою траєкторією» (СУМ, ІІ, с. 32);

– ***боєприпасів***: *Помянутый флотъ, а именно 13 болшихъ суденъ, зовемихъ ластовихъ, а прочихъ шлюпокъ, якіе были наладовани запасами харчевими, и аммунѣціею, арматами,* ***кулями***, ***порохомъ***, ***бомбами*** *и проч., пойшолъ одъ Аграханѣ до Дербенѣ, за которымъ флотомъ и я на шлюпцѣ зъ паномъ сотникомъ Сребрянскимъ ѣздилъ, хотячи просити капитана Велбое, жебы и насъ на флотъ взялъ, лечъ онихъ не могши достигнути, возвратилемся и зъ великою нуждою заледво до транжаменту о годинъ килка въ ночь прибились* (с. 179); *а при знамѣ випалено разъ изъ пушки, но понеже мы на суднѣ не знали, хто и для чого стрѣляетъ, и шли прямо къ Дербенѣ, теды повторе випалено зъ пушки* ***кулею*** (с. 181) та ін.;

– ***узагальнені назви зброї***. Активністю у «Щоденнику» позначений номен ***ружье***, що вживається із загальною семантикою «будь-яка зброя»: *Подлугъ отданного вчора приказу собранъ полкъ зъ знаменами передъ мою квартеру, а потомъ какъ прибылъ и полковникъ ко мнѣ, то отдана ему честь отъ всего полку поднятіемъ* ***ружья*** *на караулъ и зъ музикою; потомъ пошолъ полкъ строемъ къ соборной церквѣ и какъ тамъ построилъся въ тріанґулъ, то и я зъ полковникомъ пріехалъ цуґомъ предъ полкъ, где отдана намъ честь, при играню музики,* ***ружьемъ*** *и випалено зъ трохъ штукъ* (с. 141), або за допомогою атрибутивних кваліфікаторів дає змогу зорієнтуватися, про який вид зброї ідеться: *по службѣ Божой было молебствіе при трократной изъ пушокъ палбѣ, а на остатокъ изъ* ***мелкаго ружья*** *козаки одинъ залпъ випалили* (с. 141); *Послѣ водосвятія-же пушечная изъ крѣпости и изъ адміралітейства одинажды, а изъ пушекъ полковыхъ и изъ* ***мѣлкого ружя*** *троекратно палба была* (с. 296); *При погребеніи-же команда отъ измайловского полку салдатъ три залпы зъ* ***дробного ружья*** *выпалила* (с. 344).

3. **Назви осіб за військовим званням / військовою посадою**:

– ***найменування осіб з військовим званням*** (часто із вказівкою на рід військ): *Обѣдали у мене меклембурского корпуса* ***пѣхотный маіоръ*** *Лепелъ и* ***отъ кавалеріи капитанъ*** *Цибетъ* (с. 125); *По поздравленіи г.* ***генералу лейтенанту***, ***генералу кригсъ-коміссару*** *и кавалеру Александру Борисовичу Бутурлину, нынешнему малороссійскому* ***главному командиру***, *нового году, слушали службы Божой въ церкви св. Николая* (с. 131); *Былъ у*

оберъ штеръ крикзъ коммисара *Панина и ему-жъ вручилъ листъ гетманскій и указъ зъ главного военного коммисаріату* (с. 171); *Сегожъ числа* ***брегадиръ*** *Володимеръ Петровичъ Шереметевъ з своей команды драгунами, и панъ Миргородскій зъ козаками зъ своихъ лагеровъ ночью рушили, и, увойшовши одъ стану верстъ съ семъ, якъ ишли лавами, такъ и ночевали* (с. 184); *ѣдучихъ насъ встрѣтилъ на дорозѣ господинъ* ***полковникъ брегадиръ отъ кавалеріи*** *Яковъ Сергѣевичь Шамардинъ* (с. 186); *Въ наметной церквѣ, въ томъ же городку розбитой, былъ молебенъ, куда государь, государыня, адмиралъ и другіе насъ* ***енерали*** *зъѣхавшись поздравляли зоставленного тамъ* ***подполковника*** *полку драгунскаго Селиванова коммендантомъ* (с. 186); *Я зъ паномъ* ***сотникомъ*** *ічанскимъ сѣли вѣ судна, именно на островки, въ брегадѣ господина Левашева; я зъ* ***порутчикомъ*** *первой роти полку пѣхотного копорского иноземцемъ Гамантомъ, а панъ* ***сотникъ*** *зъ* ***капитаномъ*** *тоеиже роти Стефаномъ Алексіевичемъ Румянцовимъ, и при божіей помощи поплили на море отъ транжаменту* (с. 188); *Въ вечеру были у насъ въ квартерѣ князь Александръ Борисовичъ Куракинъ,* ***оберъ-штапъ-мейстеръ****, и Александръ Івановичъ Головинъ,* ***генераль-інтендантъ отъ адмиралтейства*** (с. 263); *Машкарадъ былъ у* ***оберъ-маршала*** *Шепелева* (с. 266); *Въ лѣтномъ дворцѣ по отправленномъ набоженствѣ трактовани были обѣдомъ гвардіи преображенского полку штабу и* ***оберъ офѣцери*** *ради праздника Преображенія Господня* (с. 321–322) та ін., а також низка назв звань, що характеризують специфіку військового устрою козацького війська: *Рано былъ у господина генерала Нарышкина и вручилъ его превосходителъству грамоты 2, о томъ же, что и* ***гетману*** (с. 97); *Панъ Екимовичъ,* ***асаулъ полковый*** *стародубовскій, пожекгнался, въ походъ отходя* (с. 126); ***Полковнику*** *черезъ Якова цилюрика позыченъ Военный Уставъ* (с. 127));

– ***осіб за належністю до родів військ***: *Сегожъ числа брегадиръ Володимеръ Петровичъ Шереметевъ з своей команды* ***драгунами****, и панъ Миргородскій зъ козаками зъ своихъ лагеровъ ночью рушили, и, увойшовши одъ стану верстъ съ семъ, якъ ишли лавами, такъ и ночевали* (с. 184) та ін.;

– ***осіб, які мають відношення до військової служби, включаючи й загальні назви***: *Посланы писма въ Москву sub data 22 praesentis, писанные до Петра Васіліевича Курбатова, до Василія Маркелловича Леонтева, до Урила, до п. п. Холодовича и Данченка, такожъ до полковници нашей стародубовской, на почтѣ чрезъ* ***куріера*** *отъ капитана преображенского полку Петра Петровича Воейкова одправленного* (с. 26); *Обѣдали у отца Мойсея,* ***капеляна войскового*** (с. 35); *Писаны писма до ясневелможного, до пана Скоропадского, до судіи енер. пана Забѣлы, до пана Юркевича, до сотника воронежского П. Холодовича, да подъ 13-мъ числомъ до жены и до Стефана, такожъ до Косача* ***писара судового*** *и въ одинъ пакетъ*

включенные; подписанный на имя ***канцеляриста старшого войскового*** *пана. Юркевича, а въ небытность его, кто зъ* ***канцеляристъ*** *при одправленіи дѣлъ оной енер. канцеляріи оставленъ, тотъ же пакетъ включенъ въ писмѣ до* ***подканцеляриста*** *Урила Ларіоновича въ Москву и одправленъ на почтѣ* (с. 73); *Скоро свѣтъ прислалъ къ намъ Шафналъ своего кармана, же бы одалисмо писма для отвозу, куда надлежить, которому мы вручивши пакетъ, на имя пана полковника миргородского подписанный, (въ якомъ и доношеніе свое и другое куріеровъ Якима Савича Украинцова преображенского полку* ***салдата****, да Ивана Микифоровича Сенатского зъ товарищи въключилисмо, такождо прапорщика, въ Таркахъ будучого, писмо до енерала Кропотова) отпустили оного* (с. 175–176); *Я обѣдалъ съ* ***писаремъ*** *суда генералного Іваномъ Піковцемъ у Івана Жоравки* (с. 296); *Были у болного Танского и спрашивали его о сочиненіи духовной, которую и сочинитъ просилъ* ***писаря полкового*** *Івана Янушкевича* (с. 339). «Щоденник» засвідчує утворення назв «військових» професій від цивільних шляхом додавання до відповідного номена атрибутивного кваліфікатора: *За переписку копій* ***поддячему артилерійскому*** *25 к.* (с. 275); *За переписку челобитной* ***писцу артилерійскому*** *осадной комисарской Василю Григоріеву 20 к.* (с. 278); *Братъ* ***економа артилерійского*** *Кирила Бѣлоровского, Іванъ, женилъся на дѣвицѣ служебной графа Румянцова, породою зъ башкиръ* (с. 290); та ін.

4. **Лексика, пов'язана з військовим побутом**, містить найменування:

– ***військових одиниць***: *Отданъ именный приказъ государевъ въ* ***полки*** *гвардіи, чтобъ никого, кромѣ маіоровъ Іосупова и Солтикова, не слушано* (с. 3); *Посланъ чайникъ мѣдный въ 5 фунтовъ, которій дѣланъ Карпомъ Котляромъ, въ Глуховъ до доктора Бока, чрезъ капрала Дмитрія Минина, сина Чиркова, осмой* ***роти*** *капитана Неплюева* ***полку гварнѣзонного*** *глуховского* (с. 24); *А при ужинѣ изъ многихъ пушекъ изъ крѣпостей и изъ адмиралитейства палено, на Невѣ-же, на театрѣ, тако-жъ при кадетскомъ* ***корпусѣ*** *и въ крѣпости и по всемъ городѣ до 1-го часа по полуночи зажжены были иллюминаціи* (с. 393); *Капитану Елисею Григорьевичу Пасинкову, глуховского* ***гварнѣзону****, позичены 20 р. денегъ и у негожъ взятъ облѣгъ за подписомъ его и свидѣтеля Носенка* (с. 406);

– ***військових установ***: *Обявленъ писаремъ* ***суду полкового*** *панъ Стефанъ Косачъ* (с. 33); *Былъ у оберъ штеръ крикзъ коммисара Панина и ему-жъ вручилъ листъ гетманскій и указъ зъ* ***главного военного коммисаріату*** (с. 171); *При оныхъ салахъ бывшого пристава съ слободы Злинки Матвія и пашпортъ, у него бывшій зъ губернской смоленской канцеляріи, квитъ индукторскій, и карту сотника случановскаго пропускную при моемъ извѣстіи въ* ***полковую*** *стародубовскую* ***канцелярію*** *отправилъ и о томъ же до поруччика Сергія Тихонова въ Тимошкинъ*

перевозъ писалъ (с. 193); *Купецъ Чамовъ принеслъ приговору сенатского о отдачи обивателемъ малороссійскимъ, въ томъ числѣ и ему, за провіантъ въ* ***магазейны*** *ставленный, 32,828 р. 18¾ к., тако-жъ и росписки, у него въ сенатѣ взятися имѣючой, копіи, точію не засталъ Гудовича, который ездилъ до князя Трубецкого и въ другіе мѣста* (с. 345–346) та ін.;

– ***військових документів***: *Дня сегожъ въ вечерѣ, прибылъ зъ Глухова панъ прапорщикъ зъ* ***печатными указами*** *его императорскаго величества о наслѣдствіи и зъ формами* ***присягъ****, такожъ и зъ* ***унѣверсаломъ*** *рейментарскимъ о виконанію той присяги* (с. 33–34); *Въ сенатѣ былъ съ Гудовичемъ призыванъ за* ***табель о рангахъ*** (с. 265); *Въ 10-мъ часу передъ полуднемъ были у ассесора академіи Григорія Николаевича Теплова и ему-жъ вручены отъ насъ 2 копіи* ***грамотъ*** *гетману Хмелницкому на права и волности, другой – шляхтѣ малороссійской, да 2 Петра Великого на избраніе гетмана Скоропадского и на урядъ ему данныхъ; тако-жъ копія* ***прошенія*** *нашего о бытіи въ Батуринѣ резиденціи по прежнему, государинѣ въ С. П. Бурхѣ поданного, и* ***меморіалу*** *здесь, въ Москвѣ, о дѣлахъ малороссійскихъ графу Розумовскому сообщенного; такожъ списокъ* ***пактъ гадяцкихъ*** (с. 457); *Ездили рано до графа Кирила Григоріевича Розумовского и презентовали ему 3 книги: двѣ Статута литовского по руску и по полску печатные, третую – Статуты коронные, да* ***трактатъ*** *зъ Полщею 1686 году учиненный, которимъ уступлена полякамъ тогобочная Украина* (с. 462) та ін.;

– ***абстрактні найменування війни як явища***: *Первій съ объявленіемъ* ***войны****, ежели войско посланное къ Терку не будетъ возвращено* (с. 190–191); битв: *Былъ въ транжаментѣ въ наметной церквѣ молебенъ благодарственный въ воспоминаніе* ***баталіи*** *и полученной надъ шведомъ подъ Лѣснимъ викторіи* (с. 186); родів військ: *В семъ походѣ которіе енерали и брегадири отъ* ***кавалеріи*** *и* ***інфантеріи*** *были, тихъ имена слѣдуютъ ниже сего* (с. 187) та ін.;

– ***тактичні найменування***: *Сегожъ числа брегадиръ Володимеръ Петровичъ Шереметевъ з своей команды драгунами, и панъ Миргородскій зъ козаками зъ своихъ лагеровъ ночью рушили, и, увойшовши одъ стану верстъ съ семъ, якъ ишли* ***лавами****, такъ и ночевали* (с. 184) та ін.;

– ***назви фортифікаційних споруд***: *Рано зночлегу рушивши и мало уѣхавши, попасовали потомъ прибыли до* ***транжаменту*** *о обѣдней годинѣ гдѣ, у пана Ігачского и обѣдъ кушали* (с. 178); *Вотъ судно пришло отъ Дербенѣ до* ***тренжаменту****, на которомъ привезенъ писма квартермистръ язиковъ до коммендантa Маслова одъ адмирала* (с. 179); *когда пріѣзджалъ подъ городъ адмиралъ выпалено на* ***бляковзу*** *зъ 3 пушокъ* (с. 188); *по обѣдѣ ѣздилъ къ млину и на Ивановку, а оттоль возвратясь, посилалъ за разскольщиками, чрезъ* ***фарпостъ*** *зъ свиными салами пропущенными*

(с. 193); *Поданы 3 доношенія въ судъ генералный: 1-е о Корсаку стороны* ***крѣпостей****, 2-е о Дзвоннику и Самусенку, 3-е о войту погарскомъ стороны куровцювъ* (с. 487) та ін.;

– ***місць стоянок військ***: *Сегожъ числа брегадиръ Володимеръ Петровичъ Шереметевъ з своей команды драгунами, и панъ Миргородскій зъ козаками зъ своихъ* ***лагеровъ*** *ночью рушили, и, увойшовши одъ* ***стану*** *верстъ съ семъ, якъ ишли лавами, такъ и ночевали* (с. 184); *Рушивши государь, и вся армія зъ по Дербенѣ, и, не попасуючи въ обѣдъ, натягли одъ* ***стану*** *о 8 верстъ на ночь* (с. 184) та ін.;

– ***предметів військового обмундирування, амуніції, нагород***: *Его превосходительство, господинъ генералъ и* ***ордина Александра Невского*** *кавалеръ, Семенъ Григоріевичъ Наришкинъ прибылъ въ Глуховъ по полднѣ* (с. 37); *Сего числа даны отъ военной коллегіи двомъ яицкихъ козаковъ старшинамъ* ***золотые*** *о коронаціи государыни* ***медаллы*** *не малые для ношенья на шеи* ***на красной лентѣ*** (с. 457); *Тамъ-же въ дворцѣ по обѣдни видѣли мы помянутую старшину яицкую съ* ***медаллами*** *на шіи* (с. 457–458) та ін.;

– ***військової символіки***: *а при* ***знамѣ*** *випалено разъ изъ пушки, но понеже мы на суднѣ не знали, хто и для чого стрѣляетъ, и шли прямо къ Дербенѣ, теды повторе випалено зъ пушки кулею; з чого порозумѣвшись мѣчманъ судна нашого, же поднялъ* ***флаки*** *не хто инный, тилко самъ государь здесь, и началъ судно къ чернямъ керовати, а на другомъ суднѣ поспущено пароси, и послана зъ людми къ берегу шлюпка до* ***знамя*** (с. 181).

Отже, М. Ханенко занотував значну кількість військової лексики, що функціювала в українській мові в першій половині XVIII ст. і позначала денотати тієї доби. Частина лексем вийшла з ужитку через зникнення реалії, частина, адаптувавшись фонетично та морфологічно, стала основою сучасної військової термінології.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЛБ – Лексикон словенороський Памва Беринди / підгот. тексту і вступна стаття В. В. Німчука. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 272 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 томах / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

О. Войтенко, В. В. Денисюк *(Умань)*

ПОВНОГОЛОСНІ / НЕПОВНОГОЛОСНІ ФОРМИ В ЛІКАРСЬКОМУ ПОРАДНИКУ XVIII ст.

Наявність повноголосся **-оро-**, **-оло-**, **-ере-**, **-еле-** відрізняє українську мову від старослов'янської на всіх етапах її розвитку, починаючи від X ст.

Звідси неослабний інтерес учених до рефлексів праслов'янських звукосполучень ***or**, ***ol**, ***er**, ***el** у пам'ятках писемності києворуського періоду, вивчення яких має велике значення для з'ясування питання походження української літературної мови та ролі старослов'янської мови в цьому процесі.

Звісно, розуміння сутності цього фонетичного явища та наявність його тільки у східнослов'янських мовах потрібно усвідомлювати не як задану ще в X ст. статичну траєкторію розвитку цих мов, а навпаки – це динамічне явище, яке найбільшою мірою закріпилося в українській мові, оскільки тільки вона одна з трьох східнослов'янських мов вибудовувала себе, опираючись на живомовну стихію. Меншою мірою це явище презентовано в білоруській мові, найменшою – в російській, яка поклала в основу літературної мови старослов'янську писемну традицію.

Упродовж століть українській мові «літературну» моду диктували пам'ятки різних жанрів і стилів. Для XIV–XV ст., наприклад, це були ділові тексти, для XVI–XVII ст. – переважно пам'ятки релігійної сфери (сюди ж можемо зарахувати й полемічну літературу, оскільки писали її переважно церковники, а основне коло порушених проблем – це проблеми церкви, релігії, віри). З кожним століттям кількість писемних текстів збільшувалася, особливо після другої інформаційної революції – 1453 року, коли було винайдено книгодрукування.

Фонетику визначають найбільш статичним рівнем мови. Для розвитку української мови прийнято вважати, що її фонетичний склад сформувався до XIII ст., проте фонетичні процеси попереднього періоду продовжувалися, що пов'язано, очевидно, з неможливістю одночасно охопити всю етнічну територію, особливо це стосується територій, які межують, а відтак і контактують з іншими мовами, зазнаючи інтерферентних упливів. Саме тому важливо дослідити якомога більшу кількість писемних пам'яток різних хронологічних періодів, аби можна було скласти цілісну картину розвитку всіх рівнів української мови.

Нашу увагу привернуло XVIII ст. – період, коли українська мова була позбавлена одного з основних своїх писемних та усних варіантів, а тому активно пропонувала інший, що базувався на народнорозмовній основі. Звісно, мовець XXI ст. має чітко усвідомлювати, що українська народнорозмовна мова XVIII ст. – це ще не українська літературна мова в сучасному її вияві. Тут спостерігаємо і багато неповністю адаптованих запозичень з різних європейських мов, і регіоналізмів, що так і не поповнили скарбниці літературної мови, і рефлексів фонетичних явищ, властивих церковнослов'янській мові. Останнє має досить логічне пояснення: церковнослов'янська мова української редакції мала таке ж поширення, як і народнорозмовна, за винятком того, що в ній майже

відсутні були територіальні відмінності. У цьому аспекті цікавим видається простежити особливості вживання українцями повно- і неповноголосних форм, що дасть змогу зробити висновки про закріплення повноголосся як норми української літературної мови.

Матеріалом нашого дослідження слугував лікарський порадник «Книга лѣчебн[а]ѧ ѡ(т) многи(х) лѣкарствъ», фразеологічний рівень якого вже був об'єктом дослідження В. В. Денисюка [1]. Порадник підготував до друку В. А. Передрієнко, який зауважив, що «"Книга Лѣчебн[а]ѧ ѡ(т) многи(х) лѣкарствъ" другої половини XVIII ст. з колекції Свідзінських, з Сяніччини» [2, с. 7], «за своєю будовою вона характерна тим, що в її тексті, крім власне лікарських порад і рецептів, є також молитви-замовляння» [2, с. 10]. Мовознавець дав коротку характеристику трьох опублікованих пам'яток, звернув увагу на форми з **ри**, **ли** [2, с. 13], однак у графіко-фонетичних особливостях зовсім не приділено уваги повноголосних – неповноголосним формам, що й визначає актуальність нашої розвідки. Зауважимо, що окреслена територія походження пам'ятки мала би дати всі підстави лінгвістам потлумачувати її фонетичний рівень як не просто південно-західний український, а такий, що внаслідок інтерферентних процесів зазнав потужного впливу польської мови. Зокрема, на досліджуваному нами явищі це мало би позначитися тим, що якщо й не домінували б, то принаймні були активно вживаними неповноголосні форми з **-ро-**, **-ло-**. Натомість форму з **-ро-** фіксуємо всього раз у вірші-епіграфі до порадника: *здровѧ* (с. 92; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: Книга лѣчебн[а]ѧ ѡ(т) многи(х) лѣкарствъ. *Лікарські та господарські порадники XVIII ст.* / підг. до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наук. думка, 1984. С. 92–113). Цю форму можна вбачати й у слові *уздорвлѧє(т)* (с. 99), що, на нашу думку, написано з помилкою. Форм із **-ло-** в досліджуваній пам'ятці не зафіксовано взагалі.

Прикметним видається той факт, що пам'ятка презентує всі церковнослов'янські неповноголосні форми, щоправда, з різними квантитативними параметрами, напр.: **-ра-** – 10 випадків уживань у різних графічних та фонетичних варіантах: *смра(д)* (с. 93), *смра(т)* (с. 93), *см(ъ)сра(т)* (с. 93), *смратъ* (с. 94), *хранітєлѧ* (с. 101), *храмины* (с. 102), *срамныи* (с. 111), *здрава* (с. 111); **-ла-** – 10: *злато* (с. 99), *главы* (с. 108), *власы* (с. 109), *глаголати* (с. 112); **-ре-** – 29: *чрєво* (с. 94), *прє(д)* (с. 95), *прєварєніє* (с. 95), *прєм(д)рыи* (с. 98), *срєбро* (с. 99), *прєможє(ш)* (с. 99), *прє(д)ты(м)* (с. 101), *прєчі[с]тою* (с. 101), *прє(с)т҃аѧ* (с. 102), *дрєвахъ* (с. 103), *дрєсєнъ* (с. 104), *в(ъ)рєдомъ* (с. 104), *дрєвка* (с. 104); **-ле-** – 3: *млєко* (с. 94). Як засвідчують кількісні підрахунки, найбільше зафіксовано форм із **-ре-**, до того ж лексеми презентують значною мірою функціювання префікса **пре-**, який українська мова успадкувала зі старослов'янської зі

спеціальним «ступеньованим» значенням. Звертає увагу й те, що хитання між повно- і неповноголосними формами засвідчено спорадично. Переважно автор завжди вживає тільки одну якусь форму. Зрозуміло, що в контекстах із замовляннями, де хворий звертається по допомогу до вищих сил, автор послуговується церковнослов'янською мовою, відтак і домінують у контексті неповноголосні форми, напр.: *Ащє хощєши знати ѡ любви, и оулій воды в оуста, и вложи в(ъ) воду в(ъ) тую* ***злата****, и* ***срєбра****, и хлѣба, и воды трєтюю часть вліи, и хмєлю зєрцало и рци такъ: «Якъ вєлмож[ни]и кожды(й) чл҃вкъ нє можєтъ быти бєз хлѣба, и бєс соли, и бєз хмєлю,* ***злата****, и* ***срєбра****, и воды, такъ жєбы нє моглъ быти рабъ, ім. (р)къ, бєз мєнє. Во имѧ ѡ(т)ца, и сн҃а, и ст҃го дх҃а, аминь»* (с. 112).

Повноголосні форми презентовані і лексично, і частотніше значно ширше. Проте з чотирьох форм, які розвинулися в українській мові, у тексті лікарського порадника фіксуємо тільки три, що також демонструють різні графіко-фонетичні варіанти, напр.: **-оро-** – 44: *уздоро(в)лѧє(т)* (с. 92) – *уздор[о]влѧє(т)* (с. 93) – *ѡздоровлѧє(т)* (с. 93) – *оуздоровлюєтъ* (с. 97) – *оуздоровлѧє* (с. 98) – *уздоровлє(н)* (с. 99), *ѡгоро(д)нѣи* (111), *здорова* (с. 94), *горохъ* (с. 96), *корости* (с. 97), *дорозѣ* (с. 99), *порохъ* (с. 101), *скоронь* (с. 103), *скороннѣ* (с. 103), *порохнавъковъ* (с. 103), *боронітъ* (с. 105), *воротышу* (с. 105), *нєздорово* (с. 105), *подорожниковый* (с. 105), *коровѣмъ* (с. 109), *порого(м)* (с. 110), *ѡгорода(х)* (с. 111), *морозъ* (с. 111). Зазначимо, що засвідчена в тексті порадника словоформа *скоронь* є повноголосною українською формою, що, проте, була витіснена запозиченою з польської мови неповноголосною формою, яка і стала нормою сучасної української літературної мови (ЕСУМ, V, с. 289); **-оло-** – 58: *стол(ъ)кши* (с. 92), *половину* (с. 92), *головныи* (с. 92), *голову* (с. 93), *головы* (с. 93), *головѣ* (с. 93), *головѧ* (с. 94), *голова* (с. 94), *молоко* (с. 95), *молодыи* (с. 95, 106), *молокомъ* (с. 96), *голосъ* (с. 97), *Молодаѧ* (с. 98), *головную* (с. 98), *колодѧзѧ* (с. 98), *молоднікъ* (с. 99), *пєрєполохъ* (с. 99), *молодого* (с. 102), *солоткой* (с. 103), *молоцѣ* (с. 104), *солоткомъ* (с. 104), *молока* (с. 104), *солодького* (с. 104), *полоскати* (с. 105), *молодыє* (с. 106), *головки* (с. 111), *волосѧ* (с. 111), *волокно* (с. 112), *солому* (с. 113). Зауважимо, що половину вживань із **-оло-** становлять форми лексеми *голова*, що визначає цей орган як один з основних, через який відбувалося лікування і який лікували; **-ере-** – 15: *пєрєстанє(т)* (с. 92), *пєрєстраши(т)* (с. 93), *пєрє(д)* (с. 95), *пєрєпєчєніє* (с. 95), *Буждєрєвокъ* (с. 98), *буждєрєв(ъ)ка* (с. 98), *буждєрєвку* (с. 98), *стєрєчісѧ* (с. 99), *пєрєполохъ* (с. 99), *чєрєво* (с. 99), *пєрєйхалъ* (с. 99), *пєрєстанє / пєрєстанєтъ* (с. 103), *пєрєдавати* (с. 106), *пєрєсажоныхъ* (с. 106). Як і з формами із **пре-**, тут також домінують лексеми із префіксом **пере-**.

До жодних – українських чи церковнослов'янських – не зараховуємо зафіксовані в пораднику словоформи *бзовыхъ* (с. 103), *бзовоє* (с. 103), *бзую* (с. 103), *бзовый* (с. 104), оскільки не можна стверджувати, що автор ужив повноголосний варіант *березовыхъ* чи неповноголосний *брезовыхъ*.

Отже, досліджувана пам'ятка ще раз підтверджує думку про функціювання в українській мові другої половини XVIII ст. рефлексів цього давнього фонетичного явища у двох площинах – українській та старослов'янській (церковнослов'янській), підтримуваними відповідно народнорозмовною та писемною традиціями. Квантитативний параметр свідчить про повне домінування повноголосся – 117 проти 54.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / О. С. Мельничук (гол. ред.). Київ : Наук. думка, 2006. Т. 5. 704 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк В. В. Фразеологічні параметри науково-популярного тексту XVIII ст. *Гістарычнае мовазнаўства ў кантэксце міждысцыплінарных даследаванняў* : зб. арт. Міжнар. навук. канф., Мінск, 25–26 кастр. 2017 г. / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ., Ін-т мовазнаўства; рэд. І. У. Будзько, Н. В. Паляшчук. Мінск : Права і эканоміка, 2017. С. 73–77.
2. Передрієнко В. А. Передмова. *Лікарські та господарські порадники XVIII ст.* / підг. до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наук. думка, 1984. С. 5–16.

О. Денисюк *(Ґнєзно, Польща)*

ФУНКЦІЮВАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.

Традиційна думка, що мова – явище суспільне, упродовж століть знаходить вагомі підтвердження. Не відкидаючи цього постулату, усе ж зауважимо, що на діахронійній осі зв'язок між мовою та суспільством ще не досліджений настільки, аби можна було з упевненістю говорити паритетні відношення. Мова слугувала і слугує консолідатором і каталізатором суспільства, проте суспільство не завжди здатне проводити потужну мовну політику задля збереження самого ж себе. Тож можемо говорити про зміну залежностей «мова → суспільство» на «суспільство → мова».

Стрижневим у цій ситуації є власне розуміння сутності мовної політики. На думку В. М. Брицина, це «сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі» [1, с. 357]. Саме таку

політику, як свідчить історія, свого часу проводила Річ Посполита, яка значну частину українських земель долучила до себе після унії 1569 р.

Досліджувані ділові тексти Брацлавщини хронологічно вплітаються в канву існування цієї держави, адже охоплюють період 1566–1606 рр. Розпочаті за три роки до утворення Речі Посполитої, вони мали б демонструвати поступове наповнення лексики документів запозиченнями з польської мови, до того ж перші з аналізованих текстів (а їх за 1566–1568 рр. у збірці представлено 17) мали б засвідчувати якщо не повну відсутність полонізмів, то принаймні незначну їх кількість. Однак спостерігаємо протилежне. Уже перший уміщений привілей короля і великого князя литовського Сиґізмунда Авґуста житомирському старості кн. Романові Федоровичу Санґушку (Санґушковичу) на брацлавське воєводство містить 30 фонетичних, словотвірних, лексичних і граматичних полонізмів (це без урахування частотності вживання). Висновки з цього можна зробити різні: по-перше, писарем міг бути поляк або українець, який здобув освіту в тогочасному польському закладі освіти, що пояснює наявність такої кількості полонізмів; по-друге, переважання української живомовної стихії дає підстави стверджувати, що писар як мінімум мав бути двомовним, тож власне полонізмами послуговувався там, де українська мова не мала відповідника, а фонетичні полонізми використовував у ситуації, коли обидві мови мали слово зі спільного етимона; по-третє, і в тій, і в тій ситуації логічно буде констатувати, що українсько-польські мовні контакти до задекларованого періоду вже мали багатовікову історію, оскільки, незалежно від входження українських чи польських земель до складу інших держав, на живомовному рівні вони залишалися сусідами.

У діахронній україністиці проблемі запозичень з польської мови присвячено низку ґрунтовних студій, виконаних на матеріалі переважно ділових та релігійних текстів (див. праці М. Л. Худаша, В. М. Русанівського, О. М. Лазаренко, В. М. Титаренко, С. П. Гриценко, І. Б. Царалунги та ін.). Зокрема, І. Давиденко проаналізував функціювання полонізмів у ділових документах Волині XVI ст. Автор зупинився на граматичних та лексичних особливостях полонізмів, акцентувавши увагу на дієслівних формах, займенниках, прикметниках, числівниках, а також низці лексико-семантичних груп, які поповнили запозичення з польської мови. Дослідник із покликанням на І. П. Чепігу висновує, що «наявність великої кількості полонізмів у лексиці та граматиці українських писемних пам’яток цього періоду – це радше данина часу. З-поміж проаналізованих лексем лише декілька (на зразок мешкати, помешкання, цнотливий, цнотливість) використовуються в сучасній українській літературній мові; частина з них (напр.: міщанин, шляхтич) відноситься до шару архаїчної,

історичної лексики. Інші ж лексико-граматичні вияви польської мови, які спостережено в аналізованій пам'ятці, на сучасному грунті не збереглися» [5, с. 190]. Погодьмося, досить цікавий висновок, який дає підстави стверджувати, що українська мова настільки гнучка й універсальна, що легко підлаштовується під будь-яку мову, включаючи в себе чужомовні елементи різних рівнів. «Данина часу» не може слугувати поясненням набагато глибших процесів міжмовної взаємодії, до того ж коли йдеться про Волинь, яка безпосередньо межує з мазовецькими говірками. У цьому аспекті доречно говорити про тогочасну інтерференцію, спричинену тим, що подільські землі з українських стали офіційними кресовими польськими. Саме тут необхідно враховувати і факт діахронійного входження подільських земель у сусідні держави, контактування з їхніми мовами, адже до XVI ст. значна частина Поділля перебувала у складі Молдавського князівства, а відтак тогочасний подільський говір мав би демонструвати в тексті багато мадяризмів, чого не спостерігаємо. Підтвердженням мали би слугувати ділові документи XIV–XV ст., написані староукраїнською мовою на теренах Молдавської держави, що, проте, засвідчують відносно невелику кількість мадяризмів.

Важливий висновок про функціювання польської мови на українських теренах зробила Л. В. Гонтарук, яка зазначила, що «у XVI – першій половині XVII ст. польська мова була найактивнішим джерелом безпосередніх й опосередкованих запозичень в українську літературну мову цього періоду. З неї в останню входили слова з найрізноманітніших лексико-тематичних груп: військової, юридичної, побутової, абстрактної (оцінної) та ін. Частина запозичених слів була фонетичними, морфологічними чи лексичними відповідниками вже існуючих в українській мові одиниць, частина – власне неологізмами (адміністративна, правова, оцінна, релігійна лексика). Мовні елементи польського походження сприймалися як забарвлені (стилістично чи емоційно) варіанти або синоніми українських відповідників. Ці відповідники були менш частотні і мали менш розбудовану семантичну структуру порівняно з українськими лексемами. Часто з польської запозичувалися слова тими лексико-тематичними групами, що мали свої достатні можливості для обслуговування різних сфер української мови. Запозичення з польської мови не становили у XVI – першій половині XVII ст. сталу структурну одиницю лексичної системи української мови, а були швидше пропозицією до цієї системи, що формувалася для обслуговування нової літературної мови того часу» (розрядка наша. – *О. Д.*) [2, с. 101].

Н. М. Тома дослідила функціювання полонізмів у релігійних текстах Петра Могили. Вона, зокрема, висновувала, що «особливості лексичних полонізмів полягають у тому, що запозичувались не лише самі слова, а й функціональні властивості цих мовних одиниць. Найпомітніше підпадали під вплив слова оцінного характеру, суспільно-політична побутова лексика, слова з абстрактним значенням. У церковно-обрядовій лексиці полонізми менш поширені. Звісно, значна частина полонізмів була даниною часу і не засвоїлася в подальшому розвитку української мови» [7, с. 70].

Вплив польської мови на формування української мовної картини світу студіювала С. П. Гриценко, яка зазначила, що «більшість полонізмів виявляють пам'ятки ділового й полемічного стилю XVI–XVII ст.». За підрахунками лінгвістки, у задекларований період усього зафіксовано 956 запозичень з польської мови, з яких найбільше іменників – 478 [3, с. 126].

Вважаємо за необхідне прислухатися до думки Л. Л. Гумецької, яка закликала мовознавців бути обережними, оскільки факт відставання реєстрації слова в пам'ятках і словниках є актуальним. Лінгвістка довела, що зафіксовані в українській мові полонізми були описані в мові-джерелі із затримкою аж до двох століть [4, с. 219–228]. Угорський славіст А. Золтан також зазначає, що фіксування в мові Великого князівства Литовського слова раніше, ніж у польській, не виключає можливості його існування у старопольській мові набагато раніше за його фіксацію в пам'ятках, пояснюючи такі випадки домінуванням латини в писемності середньовічної Польщі [6, с. 168–169].

Проаналізуємо особливості входження в українську мову слова *сейм*, яке, за даними «Етимологічного словника української мови», походить від польського *sejm* «зібрання, з'їзд, конгрес; законодавчі збори, парламент», що, своєю чергою, як і інші слов'янські рефлекси, має джерелом праслов'янське *sъ(n)-jьmati (sę)* «збиратися» (ЕСУМ, V, с. 204). Тут же укладачі наводять і українське *сойм* «сейм». На думку А. Брюкнера, польське *sejm* походить від *s-jąć* się 'zebrać się'. Лексикограф указує на граматичні відмінності, зафіксовані в пам'ятках польської мови XVI ст., а також спроби Оржеховського та Папроцького запровадити в польській мові чеський варіант *sniem* (Брюкнер, с. 484). За даними «Słownika polszczyzny XVI wieku», слово *sejm* у писемних текстах зазначеного періоду зафіксовано 2156 разів, а *sejmik* – 156 (SP, https://spxvi.edu.pl/indeks/szukaj/?tryb=0&q=sejm&typ=&porzadek=0). Прикметно, що для задекларованого періоду обидва варіанти – *сеим* (ГСБМ, 31, с. 188–189) і *соим* (ГСБМ, 32, с. 63–64) – із 3 значеннями були активно вживаними в білоруській мові.

Досліджувані документи Брацлавського воєводства засвідчують кілька фонетичних варіантів цієї лексеми, що в другій половині XVI ст. за умов

відсутності мовної норми є цілком природньою ознакою функціювання запозичення. Звертаємо увагу і на той факт, що немає чітко вираженого панівного варіанту – *соим* і *сеим* в україномовних документах мають майже однакову кількість уживань, тоді як польськомовні тексти фіксують тільки один варіант – *seim*, якщо не враховувати вживання один раз графічного варіанта *seym*:

соим: *... тогды Кнышинє пєвноє мєстцє* ***соимꙋ*** *складаєм на тот жє рок и час* (ДБВ, с. 148); *… ажъ по выволанью того* ***соимꙋ*** *прошлого въ двадцати нєдєлѧхъ тых справ своих з нимъ пєрєд нами ꙋсꙋдꙋ нашого пилєнъ был* (ДБВ, с. 254); *на прошломъ* ***соимє*** *Варшавскомъ* (ДБВ, с. 302); *ꙋ Варшавє на* ***соимє*** (ДБВ, с. 687); *на* ***соимє*** *валъном въ Варшавє ꙋфалєноє* (ДБВ, с. 718); *Писан ꙋ Варшавє на* ***соимє*** *валном коронномъ* (ДБВ, с. 762, 926); *за* ***соимомъ*** *нинєшънимъ* (ДБВ, с. 776); *Писанъ ꙋ Варшавє на* ***соимє*** *вальном коронъномъ* (ДБВ, с. 762); *на* ***соимъ*** *валныи* (ДБВ, с. 794); *на прышлыи* ***соимъ*** (ДБВ, с. 794, 898); *Писанъ ꙋ Краковє на* ***соимє*** *валном коронном* (ДБВ, с. 825); *Писанъ въ Варшавє на* ***соимє*** *вальном коронном* (ДБВ, с. 1009) та ін.;

сеим: *Алє аж, дєи, тєпєр тот листъ // по рокꙋ и по* ***сєимє*** *ѡказал, а ꙗ, тоє справы ꙋсꙋдꙋ пильнꙋючи и наклад чинѧчи, за тымъ самымъ, нє вєдаючи того листꙋ ѡтрочоного, на двєстє копъ грошєи шкодую* (ДБВ, с. 254); *на прошлом* ***сєимє*** *Варшавъскомъ* (ДБВ, с. 302); *сєимом* (ДБВ, с. 352); *сєиму* (ДБВ, с. 355); *Писан ꙋ Варшавє на* ***сєимє*** *валном корунном* (ДБВ, с. 672); *ꙋхвалы* ***сєиму*** *Варшавског(о)* (ДБВ, с. 716); *констытуцыи* ***сєимꙋ*** *валног(о) Варшавско[г(о)]* (ДБВ, с. 767); *на* ***сєимє*** (ДБВ, с. 839); *ꙋфалы* ***сєимꙋ*** *Бєрєстєиского* (ДБВ, с. 878) та ін.;

seim: *Dan w Warszewie (!) na* ***seimie*** *walnim coronnim osmego dnia xięzicza maia* (ДБВ, с. 173); *Dan w Warszawie na* ***seimie*** *walnym coronnym dnia trzeciego m(iesią)ca stycznia roku Pan(skie)go tysiąc pięcset osmodziesiątego a krolowania naszego roku czwartego* (ДБВ, с. 576); *Dan w Warszawie na* ***seimie*** *dwuniedzielnym dnia XXXI miesiąca lipca roku Panskiego MDCXXXIV, panowania naszego polskiego II a szwedskiego III roku* (ДБВ, с. 577); *vfalony na blizko przeszlem* ***seimie*** *krakowskim* (ДБВ, с. 603); *na* ***seim*** *blizko priszly odsyla* (ДБВ, с. 685); *Pozew po p. Czelenkowskie do remisi na* ***seim*** (ДБВ, с. 687); *Nie sądzono za* ***seimem*** (ДБВ, с. 919); *… panowie poslowie, ktorzy na* ***seym*** *byli poslani, rellatyie swe czinili ...* (ДБВ, с. 1035) та ін.

Акцентуємо і на тому, що від субстантива *соим* засвідчено похідні тільки прикметники (*в конституциѧх* ***соимовыхъ*** (ДБВ, с. 259); *справы* ***соимовыє*** (ДБВ, с. 289); *констытꙋцыєю* ***соимовою*** (ДБВ, с. 502); *ꙋфалы* ***соимовоє*** (ДБВ, с. 505); *ꙋфалы* ***соимовоє*** (ДБВ, с. 708); *ꙋфалы* ***соимовоє*** (ДБВ, с. 800); *Показали тєж дєкрєтъ нашъ* ***соимовыи*** (ДБВ, с. 1008) та ін.), тоді як від *сеим* і *seim* – як прикметники, так і іменники: *конституции*

сєимовых (ДБВ, с. 258); *сєимикъ* (ДБВ, с. 312); *vfalie* ***seimowei*** (ДБВ, с. 603); *сєимикъ* (ДБВ, с. 636); *позовъ* ***сєимовы[и]*** (ДБВ, с. 686); *A teraz za roskazaniem Kro. Je*^{o} *Mci s poselstwem na* ***seimiku*** *w Winicy bye muszę* (ДБВ, с. 768) та ін.

Поодинокими випадками презентовано варіант *съєм*: *Прото хотєли бысмо в мєстє нш҃ом Вилєнским* ***съєм*** *мєти* (ДБВ, с. 148), який продовжує вживатися навіть у межах одного контексту: *А которыє з вас на* ***съєм*** *нє поєдꙋть, приказуєм, ажбы єстє со всим, што кꙋ воинє належит, в готовости были, скоро по* ***соимє*** *кꙋ рꙋшєню на слꙋжбꙋ воєнною конєчно* (ДБВ, с. 148), що слугує додатковим підтвердженням ще неповного закріплення польського варіанта.

Наведені приклади доводять, що лексема *соим* має питомі витоки, підтримувані церковнослов'янською мовою, для якої префікс **со-** є нормативним. До того ж, за даними «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», у попередні століття в українській мові функціювала саме лексема *соимъ* із двома значеннями: 1) з'їзд шляхти, що відбувався по землях або воєводствах і вирішував найважливіші справи місцевого значення, іноді спільний для декількох земель або воєводств; 2) нарада. Укладачі для цього варіанта вказують джерелом старопольське *sejm* (ССУМ, II, с. 366). Власне, тут необхідне чітке розмежування, бо якщо вважати старопольське *sejm* джерелом для українських *сейм* і *сойм*, то витоки цього номена доведеться шукати в інших мовах, передусім неслов'янських (пор., наприклад, прізвище відомого німецького психолога Зигмунда Фрейда: як усталена норма – Фрейд, як правильний фонетичний відповідник – Фройд). На нашу думку, тут спостерігаємо витіснення українського фонетичного варіанта польським унаслідок розширення семантичної структури лексеми *сойм*, у яку відбулося включення семантики номена на позначення адміністративно-управлінського органу, що виконував основні державні функції в Короні Польській, а згодом і Речі Посполитій. Цьому також сприяло входження українських земель до складу польської держави, а також адміністративна залежність та неможливість ухвалення рішень на найвищому рівні.

Лексикографічні праці XIX–XX ст. засвідчують поступовий відхід від варіанта *сойм*. Зокрема, Ф. Піскунов реєстрові *сойм* тлумачить «сейм» (Пискунов, с. 242), а *сеймик* – «з'їзд, мітинг» (Піскунов, с. 234); Є. Желехівський та С. Недільський реєстрове *сойм* перекладають німецьким *Landtag* «парламент» (Желех., II, с. 893), але дієслівний дериват – *сеймуванє* (Желех., II, с. 859); Є. К. Тимченко реєструє тільки дієслівний дериват *соймовати* «збиратися на сейм» (Тимч., Матер., II, с. 338); у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка кодифіковано обидва варіанти – *сейм* (Грінч., IV, с. 112) і *сойм* (Грінч., IV, с. 165), до того ж

реєстрове *сеймик* потлумачено як «провінційний з'їзд шляхти в польській державі» (Грінч., IV, с. 112).

Очевидно, остаточне зведення до одного варіанта відбулося за радянщини, коли виникла необхідність максимально наблизити українську мову до російської, для якої вже тоді основним варіантом був *сейм*, підтвердженням чого слугує «Словник сучасної російської літературної мови» (1950–1965), у якому кодифіковано тільки *сейм* і *сеймик* (ССРЛЯ, XIII, к. 574), тоді як українські лексикографи все ж намагаються утримати історичну тяглість: **сейм**, у, *чол*. 1. У деяких державах Східної Європи в епоху феодалізму – центральний станово-представницький орган. 2. Збори станових або інших високих представників. 3. Найвищий однопалатний законодавчий орган державної влади Польської Народної Республіки. 4. Однопалатний законодавчий орган Фінляндії (СУМ, IX, с. 110); **сойм**, у, *чол*., *іст*., *заст*. Те саме, що **сейм** (СУМ, IX, с. 438), ілюструючи функціювання останнього прикладами із творів Леся Мартовича та З. Тулуб.

Активність сема варіанта *сейм* в українській мові підтверджує Генеральний регіонально анотований корпус української мови: версія Grac v. 13 на запит «сейм» видає 10110 контекстів (Grac, https://parasol.vmguest.uni-jena.de/grac_crystal/#concordance?corpname=grac13&tab=advanced&keyword=%D1%81%D0%B5%D0%B9%D0%BC&attrs=word%2Ctag%2Csemtag%2Clemma&viewmode=sen&attr_allpos=kw&refs_up=1&shorten_refs=0&glue=0&itemsPerPage=500&structs=doc%2Cs%2Cg&refs=%3Ddoc.author%2C%3Ddoc.date%2C%3Ddoc.title%2C%3Ddoc.translator&default_attr=lemma&showresults=1&fullcontext=1&f_tab=advanced&c_itemsPerPage=400&operations=%5B%7B%22name%22%3A%22iquery%22%2C%22arg%22%3A%22%D1%81%D0%B5%D0%B9%D0%BC%22%2C%22active%22%3Atrue%2C%22query%22%3A%7B%22queryselector%22%3A%22iqueryrow%22%2C%22iquery%22%3A%22%D1%81%D0%B5%D0%B9%D0%BC%22%7D%2C%22id%22%3A9535%7D%5D), тоді як на «сойм» – 4643 (Grac, https://parasol.vmguest.uni-jena.de/grac_crystal/#concordance?corpname=grac13&tab=advanced&keyword=%D1%81%D0%BE%D0%B9%D0%BC&attrs=word%2Ctag%2Csemtag%2Clemma&viewmode=sen&attr_allpos=kw&linenumbers=1&refs_up=1&shorten_refs=0&glue=0&itemsPerPage=500&structs=doc%2Cs%2Cg&refs=%3Ddoc.author%2C%3Ddoc.date%2C%3Ddoc.title%2C%3Ddoc.translator&default_attr=lemma&showresults=1&checkboxes=1&fullcontext=1&f_tab=advanced&c_itemsPerPage=400&operations=%5B%7B%22name%22%3A%22iquery%22%2C%22arg%22%3A%22%D1%81%D0%BE%D0%B9%D0%BC%22%2C%22active%22%3Atrue%2C%22query%22%3A%7B%22queryselector%22%3A%

22iqueryrow%22%2C%22iquery%22%3A%22%D1%81%D0%BE%D0%B9%D0%BC%22%7D%2C%22id%22%3A2463%7D%5D), представлених переважно текстами кінця XIX – першої третини XX ст.

Отже, документи Брацлавського воєводства 1566–1606 рр. засвідчують функціювання в українській мові кількох варіантів лексеми *сейм – сеим/seim*, *соим* та *съем*, які вживалися з тотожним значенням. Тяглість української мови демонструє варіант *соим*, який, проте, у XX ст. під впливом мовної політики радянщини перейшов у пасивний фонд лексики.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Брюкнер – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / przedruk z pierwsego wydania nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, Kraków 1927. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1985. 805 s.

Грінч. – Словарь української мови : [у 4 т.] / зібр. ред. журн. «Киевская Старина» ; упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. Т. 4. 563 с.

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы / гал. рэд. А. І. Жураўскі; склад. А. М. Булыка [і інш.]. Мінск : Навука і тэхніка; Беларуская навука, 1982–2017. Т. 1–37.

ДБВ – Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упоряд. М. Крикун, О. Піддубняк. Львів, 2008. 1218 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / О. С. Мельничук (гол. ред.). Київ : Наук. думка, 2006. Т. 5. 704 с.

Желех. – Малоруско-німецкий словар : у 2 т. / уложили: Євгений Желеховский та Софрон Недільский. Львів, 1886. Т. 2. 632 с.

Пискунов – Словарь живаго народнаго, письменнаго и актоваго языка русскихъ южанъ Россійской и Австро-Венгерской имперіи = Словникъ живои народнеи, пісьменної і актової мови руськихъ югівщанъ Россійської і Австрійсько-Венgерської цесарії / сост. Ф. Пискунов. 2-е изд., испр. и знач. пополненное. Кіевъ : Типографія Е. Я. Федорова, 1882. V, 304, V с.

ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. Москва, Ленинград : Изд-во АН СССР, 1962. Т. 13. 1516 к.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. Київ : Наук. думка, 1977–1978. Т. 2. 592 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1978. Т. IX. 916 с.

Тимч., Матер. – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / Німчук В. В. (відп. ред.) та ін. Київ ; Нью-Йорк, 2003. Кн. 2. 512 с.

Grac – Генеральний регіонально анотований корпус української мови. URL: http://uacorpus.org/.

SP – Słownik polszczyzny XVI wieku. URL: http://spxvi.edu.pl/.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брицин В. М. Мовна політика. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та

ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 357–361.
2. Гонтарук Л. Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. *Проблеми слов'янознавства.* 2004. Вип. 54. С. 78–103.
3. Гриценко С. Польські лексичні запозичення XVI–XVII ст. *Studia Linguistica*. 2009. Вип. 2. С. 123–129.
4. Гумецкая Л. Л. К истории украинско-польских языковых связей. *Исследования по польскому языку*. Москва : Наука, 1969. С. 219–228.
5. Давиденко І. Полонізми у «Волинських грамотах XVI століття». *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : зб. наук. ст. Київ, 2013. Вип. 22, ч. 2. С. 186–191.
6. Золтан А. Некоторые аспекты польско-восточнославянских языковых контактов в области лексики. Золтан А. *Interslavica. Исследования по межславянским языковым и культурным контактам*. Москва : Индрик, 2014. С. 155–170.
7. Тома Н. М. Лексичні польські запозичення в мовотворчості Петра Могили. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : зб. наукових праць. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. Вип. 22. С. 58–71.

К. Максименко *(Умань)*
Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***В. В. Денисюк***

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ У ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст.

Серед усіх жанрових різновидів автодокументальної літератури щоденникові тексти привертають найбільшу увагу дослідницької спільноти. Свідченням цього є кількість публікацій, що вийшли і виходять з-під пера вітчизняних учених. Вітчизняна лінгвістика не багата на праці, у яких би досліджували той чи той аспект мови «Щоденника» М. Ханенка. Активно студіюють цю пам'ятки у Східноподільському лінгвокраєзнавчому центрі, зокрема В. В. Денисюк, О. Бондаренко, І. Погосян, С. Терлецька та ін. Проте не всі аспекти лінгвопростору «Щоденника» висвітлено. До таких, зокрема, належить і синтаксис пам'ятки, що й визначає актуальність нашого дослідження. У цій розвідці ми звернемо увагу на особливості вираження другорядних членів речення.

Додаток. Традиційно виокремлюють два види додатка – прямий і непрямий. Прямий додаток у давньоукраїнській мові виражався: а) формою знахідного відмінка без прийменника: *в се же лѣто поѧ Володимеръ за Андрѣѧ* ***внуку*** *Тугъртъканову* (Іпат. літ.); *оучєници бо єго ошьли бѣахѫ въ градъ да* ***брашьна*** *коупѧть* (Остр. єв.); б) формою родового відмінка при перехідному дієслові із запереченням: *не дожда велика* ***дни*** (Іпат. літ.); *не даи* ***славы*** *Роуси ни погоуби* ***града*** *сего* (Іпат. літ.) [1, с. 82–83].

Досліджувана пам'ятка засвідчує, що в українській мові першої половини XVIII ст. засоби вираження прямого додатка залишилися без змін: а) ***форма знахідного відмінка без прийменника***: *Въ Глуховѣ сегодня трактовалъ у себе г. генералній подскарбій Михайло Василіевичъ Скоропадскій* ***генерала*** *Бутурлина и прочихъ* (с. 132; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. Кіевъ, 1884. 584 с.); *Рано будучи въ дворцѣ, видѣлись съ Григоріемъ Александровичемъ, прибывшимъ изъ Украины, который у насъ и обѣдалъ, а потомъ знову были въ дворцѣ и* ***графа*** *Розумовского видѣли* (с. 436); *Оттоль заехавъ до Скоропадского, застали тамъ* ***полковника*** *миргородского Ѳедора Остроградского* (с. 476); *Тамъ отобѣдавъ, отъехалъ въ 4-мъ часу по полдни и прибылъ въ 9-мъ часу до Голюнки, где у сотника тамошнего Дембовского засталъ* ***Георгія Носенка-Бѣлецкого*** (с. 506) та ін.; б) ***форма родового відмінка іменника, числівника, займенника, субстантивованого прикметника, дієприкметника при перехідному дієслові із запереченням***: *Рано ездили перво въ дворецъ, а оттоль я одинъ въ сенатъ, но* ***дѣла*** *нашего, зъ прошлые среди начатого, не слушали за розборомъ недорослей и отставныхъ* (с. 412); *Вечеромъ прибылъ графъ Гендриковъ изъ своей деревнѣ Прусъ, тамъ говѣвшый, а мы ездили въ дворецъ, но видѣть* ***графа*** *не получили* (с. 413); *Весь день пробыли въ квартерѣ, толко вечеромъ ездили въ дворецъ, однакожъ* ***графа*** *А. Г. Розумовского не видали* (с. 418); *Обѣдали у Жоравки, а послѣ полдня ездили до князя Николая Юрьевича Трубецкого и до генерала рекетмейстера Дивова, но* ***ни одного*** *не застали* (с. 430); *Обѣдали въ квартерѣ, а по полдни знову ездили въ дворецъ и графа видѣли, но* ***ничего*** *съ нимъ не говорили* (с. 433) та ін. Проте частими є контексти, де М. Ханенко використовує форму називного відмінка замість родового, таким чином перетворюючи семантично і граматично правильну конструкцію на правильну тільки граматично, оскільки в такому разі отримуємо інший тип речення: *Г. Кочубей пріездилъ къ намъ на квартеру, токмо* ***мы не были****, а были съ г. Гендриковымъ у Івінского* (с. 401); в) ***форма родового відмінка іменника, числівника, займенника, субстантивованого прикметника, дієприкметника на позначення частини від цілого при перехідному дієслові***. У такому разі спостерігаємо і складений додаток: *Рано повернулъся Іванъ Кравець зъ Новгородка и привезъ* ***мало*** *купленной* ***рыбы*** (с. 184).

Непрямий додаток був репрезентований формами непрямих відмінків з прийменником чи без нього, а також знахідним відмінком із прийменником: *Пиꙗнство бо єсть* ***съмыслоу*** *раздроушениє и пагоуба* ***крѣпости*** *тѣла* (Ізб. Св.); *Кротъкъ боуди* ***къ*** *всѧкомоу* ***члвкоу*** (Ізб. Св.); *се есть ворогъ* ***нама*** *и* ***вамъ*** (Іпат. літ.); *тогда же посла Володимеръ Андрѣа* ***с***

погаными *на лѧхы и повоеваша* ***ѣ*** (Іпат. літ.); ***Трем*** *бо* ***сыном****, сущим у мене, не правѣдник буду* (Іст. Флав.) [1, с. 83–84].

Ці засоби залишилися основними для вираження непрямого відмінка й у «Щоденнику»: а) ***прийменникові конструкції***: *Въ Кролевцѣ взявъ* ***у сотника*** *подписку, что провизія* ***для*** *турецкого* ***посла*** *вся въ готовности, отехалъ на почтѣ къ Алтиновцѣ, а оттоль до Батурина, куда прибылъ въ полночь* (с. 132); *Посвящали хоромы заднѣе, двѣ свѣтлици, салю, сѣнцѣ и кладовую, а по обѣднѣ, позно уже отправленной, святый сегоденный вечеръ целебровали токмо* ***зъ*** *своими* ***домашними*** (с. 187); *Староста Павелъ Гузовскій наказанъ* ***за пянство****, а по наказаніи обѣщалъ онъ ничего пяного не заживать, поки* ***у насъ*** *въ службѣ будетъ* (с. 239); *Послѣ службы Божой и по водоствятіи, кушали* ***у насъ*** *оба священника* (с. 239) та ін.; б) ***безприйменникові конструкції***: ***Кравцю****, въ дворѣ нашомъ стародубовскомъ мешкаючому, Максиму за купленную передъ симъ у него за 4 р. бочку діогтю доплачено 2 р.* (с. 225); *За оклейку паргамѣномъ ящика на дипліомъ далъ* ***перепліотчику*** *30 к.* (с. 288); *Писалъ писмо до сина въ Киль съ посилкою* ***ассиднаціи****, данной отъ купца иноземца Стефенсона до купца Реппенкгадена въ Любекъ, чтобъ онъ заплатилъ* ***сину*** *моему 20 червоныхъ, которые здѣсь вручены отъ мене 15 числа сего теченія Стефенсону* (с. 288) та ін.; в) ***інфінітив***. Прикметно, що М. Ханенко активно послуговується інфінітивом для реалізації синтаксичних функцій додатка: *Гдижъ в. м., м. панъ можешъ помнѣти, что и заставу мнѣ изволилесь давать – кубокъ срѣбный и рондзикъ, а іа не взялъ, дуфаючи слову вашему, что імѣлисто вскорѣ тотъ мой долгъ отдати, зъ потверженемъ теди прошу в. м., м. пана сему посланному должніе 20 рублей денегъ* ***вручити*** *для привозки онихъ ко мнѣ, а іа-жъ тогожъ посланного буду здѣсь дожидатись въ Глуховѣ* (с. 8–9); *Велѣлъ* ***дѣлать*** *линнику погарскому Ивану Стрикицкому постромковъ 6 паръ, обротей 36 и попругъ 12 до попонъ, а 4 волосянихъ до кулбакъ* (с. 12); *Тарки, гдѣ просто заѣхали на дворъ князика тамошнего, зовемого Алжи Дерей Шафналѣ, которій, давши намъ первѣе авдіенцію, потомъ велѣлъ* ***просити*** *до фантани, на дворъ будучой, и туда висилалъ намъ своего татарского хлѣба накшталтъ-коржовъ, сира и яблокъ, а далѣ казалъ намъ же* ***отвѣсти*** *квартири, обѣщаючи* ***одправити*** *за арміею поутру* (с. 174) та ін.

Означення. За специфікою синтаксичного зв’язку означення поділяють на узгоджені та неузгоджені. У києворуський період узгоджені означення мали ті ж граматичні категорії (рід, число, відмінок), що й іменник: *Слово о плъку* ***Игоревѣ*** (Слово); *въ преже* ***реченыи*** *градъ иде на възысканиє с҃на* ***своюго*** (Усп. зб.); *Рюрикъ же ѡставѧ поуть* ***свои*** *... иде в Русь* ***со всими своими*** *полкы* (Іпат. літ.) [1, с. 71].

Неузгоджені означення найчастіше виражалися: а) родовим відмінком без прийменника: *ты ми еси свои бра(т) и с҃нъ не помѧна злобы* ***брата*** *его* (Іпат. літ.); *род* ***отъца*** *моего худ есть* (Іст. Флав.); б) давальним відмінком без прийменника: *Ржа ѣсть желѣзо, а печал умъ* ***человѣку*** (Мол. Д. Заточника); *имена* ***имъ*** *знаю(т)* (Акти Житомир. уряду); в) прийменниково-відмінковими конструкціями: *томъ же лѣтѣ ꙗвися звѣзда* ***с хвостомъ*** *на западѣ и стоѧ м(с)ць* (Іпат. літ.); *ꙗвисꙗ столпъ ѡгненъ* ***ѡ(т) землѧ до н҃бсе*** (Іпат. літ.); *а прошю оу тебе постриженисꙗ. была бо ми мысль* ***на пострижение*** *еще въ кн҃женьи своем* (Іпат. літ.) [1, с. 71].

Аналізована пам’ятка засвідчує активне послуговування узгодженими означення, головним репрезентантом якого були прикметники або дієприкметники, що могли стояти у пре- чи постпозиції до означуваного іменника: *Архимандритъ* ***кіево-межигорскій*** *Іродіонъ Жураковскій посвещенъ епископомъ въ Чернѣговъ* (с. 173); ***Свѣтлѣйшій*** *князь Александръ Даниловичь Меншиковъ былъ у гетмана на квартирѣ и пожегнался съ гетманомъ* (с. 173); *Сержанту* ***астраханского пѣхотного*** *полку Іогану Рейсу позичилъ 4 р., а его застава – табакерка* ***ясписовая*** *и 8 камушковъ у мене осталось* (с. 316); *За сѣтку* ***срѣбную*** *до* ***дитячой*** *шапочки дано 1 р. 20 к.* (с. 318). Узгодження відбувається і в числі, коли граматична категорія роду повністю нейтралізована: *Государиня изволила слушать обѣдни въ церквѣ на Охтѣ и кушать въ Смолномъ своемъ дворцѣ, а у насъ обѣдали* ***графскіе*** *люди* (с. 314).

Неузгоджені означення найчастіше виражалися: а) ***родовим відмінком без прийменника***: *О пересылки чего до Глухова писалъ и къ сотнику новгородскому, да писалъ-же и до отца* ***брата*** *въ Козелецъ о сину его Іосифу* (с. 167); *Слушали обѣдни въ монастырѣ невскомъ и потомъ были у архіерея С. П. Бурского и у намѣстника, и у новоопредѣленного економа, а обѣдали въ квартерѣ и съ нами отецъ протопопъ глуховскій, который сего числа и переехалъ отъ насъ на квартеру въ домъ* ***отца*** *духовника* (с. 299); б) ***давальним відмінком без прийменника***. М. Ханенко спорадично вживає давню форму присвійності, виражену давальним відмінком: *Дочь* ***князю*** *Алексію Дмитріевичу Голицыну родилась* (с. 404); в) ***прийменниково-відмінковими конструкціями***: *Далъ за печатку* ***отъ рѣзби*** *4 р.* (с. 1); *Пришоль указъ отъ ясневелможного* ***о приготовленюся*** *въ походъ* (с. 31); *Сего числа зъ лукинцями розехали поле* ***за Ворою*** *и онымъ перегонского часть грунта уступлена* ***за Могилою*** *Дѣвкою, при бытности атамана городового погарского* (с. 116) (у другому випадку можна говорити про синкретизацію означально-обставинних відношень, що через наявність узгодженого означення до іменника *грунта* більше тяжіє дієприкметникової форми *уступлена*); *Посланъ приказъ до войта*

лѣсконозкого ***о взиманіи*** *половыны рибы зъ 7 озеръ лѣсконозкихъ чрезъ смотрителя стану роговского Алексія Даниловского, жителя каменского* (с. 473); г) ***інфінітив***: *Рано приказъ отдалъ* ***собрать*** *полкъ и отведши отъ моей квартери, зъ знаменами полковими и музикою и перначемъ, такожъ зъ сотенными корогвами, устроить въ монастырѣ* (с. 134); *Отправленъ въ Куровъ Грицко Дмитровъ и отданъ ему приказъ* ***высилать*** *тамошныхъ мужиковъ на пригонъ и самому ему тамъ быть* (с. 220–221).

Прикладка. Прикладка – різновид означення, вираженого іменником, який узгоджується з означуваним у числі і відмінку (рідше роді). Прикладка вступала в синтаксичні зв'язки з іменником чи займенником: *и радъ бы(с) єму Ст҃ославъ. такъ же и Рюрикъ* ***сватъ єго*** (Іпат. літ.); *Сии кнѧзь* ***бл҃говѣрныи Андрѣи*** *и створи цр҃квь сию в памѧть собѣ* (Іпат. літ.); *азъ* ***худыи грѣшныи недостоиныи*** *начинаю писати житьє великого кнѧзѧ Ѡлександра* (Лавр. літ.).

Нерідко прикладка – власна назва поєднувалася з означуваним словом за допомогою слів *именем, по имени* та ін.: *поваръ же глѣбовъ* ***именьмь търчинъ*** *изьмъ ножь* (Усп. зб.); *Володимиръ же иже и* ***мономахъ нареченыи***. ***с҃нъ всеволожь***. *въ та времена ꙗко же рекохомъ предрьжааше оубо переꙗславьскоую оболость* (Усп. зб.) [1, с. 80–82].

Жанрові особливості «Щоденника» диктували необхідність М. Ханенкові активно послуговуватися прикладками для антропоідентифікації особи. Контексти засвідчують, що прикладкою генеральний хорунжий конкретизує переважно іменники на позначення осіб за посадою, званням, родом чи видом діяльності: *Генералъ-адютантъ, генералъ полиціймейстеръ и сенаторъ* ***Антонъ Мануиловичъ*** *графъ* ***Девіеръ*** *арестованъ* (с. 1); *Въ 9 часу пополудни государиня імператрица* ***Екатерина Алексіевна*** *преставилась въ Сапктпитербурхѣ въ зимнемъ дворцѣ* (с. 2); *Михайло Івановичъ Новоторжцовъ віехалъ за міністромъ* ***Наумовымъ*** *къ Глухову* (с. 3) та ін.

Обставина. У давньоукраїнській мові засвідчено такі види обставин: а) ***способу дії***. Виражалися прислівниками, орудним відмінком іменника без прийменника, прийменниково-відмінковими конструкціями: *Тѣмь* ***помалѣ*** *разгорашеся сьрдьце Уръканово* (Іст. Флав.); *Судиславъ же* ***лестью*** *посла ко Александрови* (Іпат. літ.); *ѡнъ же ко всему тому* ***с радостью*** *приступи* (Іпат. літ.); б) ***місця***. Виражалися прислівниками, прийменниково-відмінковими конструкціями, місцевим відмінком без прийменника, орудним відмінком без прийменника: *Сѣдяше Кий* ***на горѣ, гдѣ*** *ныне увозъ Боричевъ* (Іпат. літ.); *а поеди сѣмо ко мнѣ. перебуди же* ***оу мене Киевѣ*** (Іпат. літ.); *Идоша угри* ***мимо Киевъ горою*** (Лавр. літ.); в) ***часу***. Виражалися прислівниками, безприйменниковими відмінками іменників, прийменниково-відмінковими конструкціями: ***Наутрѣя*** *же наканунъ*

святои богородици, приде Мьстиславъ ***рано*** *на гордого Филю и на угры съ ляхы, и бысть брань тяжка межи ими* (Іпат. літ.); ***Тое же зимы*** *престависа Степаньскии князь Иванъ* (Іпат. літ.); *Всеволодъ же еще сы* ***в животѣ*** *своемъ посла к Изаславоу* (Іпат. літ.); г) ***мети***. Виражалися супіном, інфінітивом, давальним відмінком без прийменника, прийменниково-відмінковими конструкціями: *Володимеръ же посла с҃на Романа во Володимеръ* ***княжить*** (Іпат. літ.); *пущенъ есмь азъ брань* ***створити*** *со кназемь Перескымъ* (Іпат. літ.); *Изаславъ же поꙗ ю собѣ* ***женѣ*** *и оучини сватбу* (Іпат. літ.); *Сии князь бл҃говѣрныи Андрѣи и створи цр҃ковь сию* ***в память*** *собѣ* (Іпат. літ.); *Кто жену поимаетъ злобразну* ***прибытка дѣля*** (Мол. Д. Заточника); ґ) ***причини***. Виражалися орудним відмінком без прийменника, прийменниково-відмінковими конструкціями: *королевичъ же и Дьꙗнишь и Соудиславъ изнемогахоу* ***гладомъ*** *в градѣ* (Іпат. літ.); *Тѣми* ***речьми*** *ирод утѣшися* (Іст. Флав.); *Лѣпо при брани убиену быти* ***от ратных рукъ*** (Іст. Флав.); *Сии же бл҃говѣрныи князь Володимѣрь возрастомь бѣ высокъ ... глаголаше ꙗсно* ***ѡ(т) книгъ*** (Іпат. літ.) [1, с. 84–92].

У «Щоденнику» М. Ханенко використав такі види обставин: а) ***способу дії***. Основним засобом вираження є прислівники, орудний відмінок іменника без прийменника, прийменниково-відмінкові конструкції, проте основним засобом вираження є скам'янілі форми орудного відмінка: *Зъ Василевского острова* ***мимоходомъ*** *вступилѣ къ вотчинной коллегіи секретарю Епифану Мартиновичу и у него зъ часъ и болшъ просидѣвъ, пришолъ до квартери прямо* (с. 80); *Писалъ писма до жены и до Стефана и одправилъ* ***передомъ*** *чрезъ Алексія при двоихъ саняхъ* (с. 98); *Послѣ обѣда віехалъ зъ Перегону и попасовалъ коло Ковпинки, а потомъ прибылъ позно до Новгородка и сталъ* ***квартерою*** *у сотника* (с. 113); *Козаки зась наши пришли до той же рѣки, и особенно одъ арміи* ***обозомъ*** *стали, гдѣ стояли чрезъ 20 – и 21 – числа* (с. 187); *Ради праздника рожденія ея імператорского величества стоящіе полки въ строю палили трижды* ***бѣглымъ огнемъ*** *и палено-жъ зъ пушокъ* (с. 262); б) ***місця***. Власне, жанр пам'ятки диктував необхідність використання обставин передусім двох видів – місця і часу. Обставини місця виражалися переважно прислівниками відзайменникового походження, прийменниково-відмінковими конструкціями. Значна частина обставин місця, виражених прислівниками відзайменникового походження, має уточнювальну обставину, виражену прийменником з відмінковою формою пропріатива: *Послѣ обѣда віехалъ* ***зъ Перегону*** *и попасовалъ* ***коло Ковпинки****, а потомъ прибылъ позно* ***до Новгородка*** *и сталъ квартерою у сотника* (с. 113); *Отехали обое мы* ***до Левенки*** *и* ***тамъ*** *ночовали* (с. 117); *Рано отехалъ п. Федоръ швагеръ, чрезъ которого и до жены о пріездѣ ея* ***сюда въ Перегонъ***

писалъ (с. 123); *Послѣ полдня отехалъ* ***зъ Городища къ Курковичамъ*** *и ночовалъ* ***въ Демянкахъ*** (с. 166); *Посланъ-же мелникъ городискій* ***туда-жъ въ Стародубъ*** *для купленя каменя вершняка* (с. 168); в) ***часу***. Виражалися прислівниками, безприйменниковими відмінками іменників, прийменниково-відмінковими конструкціями: *Прибылъ завременно въ Глуховъ и былъ у ясневелможного* ***вечеромъ*** (с. 43); ***Послѣ обѣда*** *віехалъ зъ Перегону и попасовалъ коло Ковпинки, а* ***потомъ*** *прибылъ* ***позно*** *до Новгородка и сталъ квартерою у сотника* (с. 113); *Турки* ***ввечеру*** *и* ***вночъ*** *долго отправляли свои молитви зъ музикою своею и бубнами ради байрама,* ***завтра*** *у нихъ праздноватись имѣючого* (с. 137); *Великій князь и великая княгиня* ***вчора****, а государиня сего числа* ***въ ночѣ*** *изволили прибыть изъ Пітеръ-гофа въ Санктъ- Питеръ-Бурхъ* (с. 275); *Тезоименитство великого князя праздновано, чого для его высочество изволилъ быть на набоженствѣ въ крѣпости, въ церквѣ Петра и Павла, где* ***по молебствіи*** *палено зъ пушокъ, тако-жъ и при столѣ, а* ***пополдни въ 6 и 7-мъ часахъ*** *былъ сездъ ко двору и балъ* (с. 276); г) ***мети***. Основним засобом вираження були прийменниково-відмінкові конструкції: *Врученъ домъ* ***въ опеку*** *Косиковъ Якову Козлу, козаку городискому, и емужъ вручены облѣги всѣ и давные и сего-годные Косиковые для доправки денегъ* (с. 116); *Посланъ-же мелникъ городискій туда-жъ въ Стародубъ* ***для купленя*** *каменя вершняка* (с. 168); *Былъ у духовника* ***за денгами****, да у оберъ-камеръ-гера Бернголца съ синомъ* (с. 275); *Даны Грицку* ***на росходъ*** *дорожный 10 р.* (с. 275). Однак, як засвідчує аналізована пам’ятка, в українській мові для вираження мети активно використовували інфінітив, що свого часу витіснив супін: *тутъ у Ропску умовилемъ шабелника* ***дѣлать*** *для себе шаблю, а для пана судіи чернѣговского крижъ желѣзний подчернь, которому шабелнику, а именно Алексію Грановскому, даны 30 копѣекъ взадатокъ* (с. 17); *Подрядилъ маляра погарского Оникія* ***змаліовать*** *коляску для дитины, да въ болшой избѣ* ***подмаліовать*** *подъ шпалерами, также коло оконъ и дверей и въ противной маліованой издебцѣ* ***попоправлять****, где попортилось, и за тее все давать ему 1 рубль денегъ да чвертку жита* (с. 21); *Віехалъ одтоль и прибылъ въ Миргородъ, где въ домѣ пана Якова Николаевича Дуніна пролежалъ 23 и 24 число и заледво по полднѣ собрался* ***ехать*** *въ Лубнѣ, куда и прибылъ коло заходу слонца, боленъ* (с. 22) та ін.; ґ) ***причини***. Виражалися орудним відмінком без прийменника, прийменниково-відмінковими конструкціями: *Писанные писма подъ завтрашнимъ числомъ до ясневелможного зъ привѣтствіемъ и зъ 2 цедулами о поздравителныхъ писмахъ и объ отвѣтѣ противъ посланной грамоты,* ***взглядомъ*** *требованія на генералъ фелдмаршала и проч., да до пана Скоропадского и Юркевича одправлены на почтѣ въ Москву къ Уріилу въ писмѣ до него подписанномъ* (с. 88); *У насъ обѣдали п. Валкевичъ и панѣ Тимофіева Жоравкова, которая*

изъ своими пожитками ***одъ пожару*** *въ домъ нашъ ввезлася* (с. 110); *Турки ввечеру и вночъ долго отправляли свои молитви зъ музикою своею и бубнами* ***ради байрама****, завтра у нихъ праздноватись имѣючого* (с. 137); ***Ради праздника рожденія*** *ея імператорского величества стоящіе полки въ строю палили трижды бѣглымъ огнемъ и палено-жъ зъ пушокъ* (с. 262); ***Ради рожденія*** *великого канцлера Бестужева-Рюмина многіе гости знатніе обоего пола у его кушали, въ томъ числѣ и Журманъ съ своею женою* (с. 313); д) ***міри і ступеня***: *Сего числа едучимъ зъ двора панеи тещи ночю былъ случай жестокій, что носили конѣ и* ***на силу*** *отъ бѣды чрезъ мілосердіе Божіе спаслися* (с. 24); *Обѣдни слушалъ въ графской церквѣ, а послѣ обѣда одклонился Василію Вас. Степанову, въ которого домъ московскій пріобѣщалъ прислать куфу горѣлки, потомъ сидѣлъ* ***не мало*** *у Петра Василіевича* (с. 92); *по окончаніи оного молебствія была* ***одиножды*** *изъ 9 пушекъ пальба* (с. 135); *Ради праздника рожденія ея імператорского величества стоящіе полки въ строю палили* ***трижды*** *бѣглымъ огнемъ и палено-жъ зъ пушокъ* (с. 262).

Отже, другорядні члени речення в досліджуваному «Щоденнику» презентовані тими розрядами і засобами, що функціюють і в сучасній українській мові. Жанрова специфіка диктувала необхідність використання і прикладки, і різних видів обставин, особливо часу та місця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української мови. Синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін. Київ : Наук. думка, 1983. 503 с.

О. Можайкіна *(Умань)*
Наук. керівники – д. філол. н., проф. ***О. Ю. Зелінська****,*
к. філол. н., доц. ***Т. М. Тищенко***

ФОНЕТИЧНА ТА МОРФОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ПОЛЬСЬКОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Проблема українсько-польських контактів у XVI–XVII ст. має понад столітню історію вивчення, проте залишається актуальною й дотепер. В арсеналі сучасної лінгвістики є велика кількість наукових студій, де розглянуто різноманітні аспекти цієї проблеми. Ґрунтовний аналіз праць вітчизняних учених, починаючи з XIX ст. і до 80-х років XX ст., та зарубіжних мовознавців зробила Н. Романова в першому розділі монографії «Словообразование и языковые связи» [2]; західнослов’янські мовні впливи на формування української мови були предметом наукових

зацікавлень Л. Л. Гумецької. На її думку, найбільш відчутним цей вплив був саме в лексиці. Л. Л. Гумецька вивчала специфіку освоєння запозичень із польської мови в пам'ятках писемності української мови XIV – XV ст. [1]. І в останні десятиліття цієї проблеми торкається чимало науковців. Наприклад, О. Б. Ткаченко [3], характеризуючи специфіку українсько-польських мовних контактів, указує на те, що вони сприяли зближенню обох мов при одночасному віддаленні української від східнослов'янських, а польської від західнослов'янських, крім того, вони стали ще й джерелом семантичного і стилістичного збагачення завдяки збільшенню кількості лексичних синонімів. Проте питання українсько-польських контактів досі глибоко не досліджено, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті – з'ясувати особливості фонетичної та морфологічної адаптації польських запозичень у староукраїнській мові.

Досліджуючи запозичені з польської мови лексеми в писемних пам'ятках XIV–XVI ст., Л. Л. Гумецька відзначала, що характерною рисою найдавніших українських лексичних запозичень з польської мови є явище фонетичної субституції. Українськими відповідниками заміняються не тільки звуки польської мови, чужі фонетичній системі староукраїнської мови, як, наприклад, носові голосні, але й такі, які, будучи властивими й звуковій системі української мови, не є адекватними відповідниками в етимологічно споріднених основах. Зумовлені спочатку етимологічним фактором, такі субституції набирають згодом форми регулярних фонетичних кореляцій, які охоплюють і українські відповідники старопольських іншомовних запозичень [1, с. 58]. Ці явища продовжують спостерігаютися і в українській мові XVI – XVII ст. Продемонструємо їх на прикладі лексем, зареєстрованих «Словником української мови XVI – першої половини XVII ст.» (далі даємо посилання на випуск і сторінку названого словника).

Найбільше зафіксовано випадків заміщення польських носових звуків **ą**, **ę** українськими **у**, **а**, **о**: стп. *bląkanie się – блуканеся* «блукання» (2, с. 125); стп. *wstręt – вструт* «опір» (5, с. 50); стп. *wszcząć – вщати* «почати» (5, с. 85); стп. *wytrącać – витручати* «вибивати з рук» (6, с. 84); стп. *wystruchnięty – вистрихнений* «прикрашений» (6, с. 64); стп. *dręczenie – дручене* «знущання» (8, с. 216); стп. *żądać – жодати* «просити» (9, с. 173); стп. *zabrnąć – забрнути* «забрести» (9, с. 207); *zarządzenie – зарѧжєнїє* «розпорядження, воля» (10, с. 191); стп. *zaprawdę – заправде* «дійсно» (10, с. 161); *заступца* (стп. zastępca) 1) (особа, яка відстоює на суді інтереси обвинуваченого) заступник, захисник; поручитель; 2) заступник, захисник (10, с. 228); *złączenie – злученє* «об'єднання» (12, с. 33).

Л. Л. Гумецька зазначала, що автори українських грамот, запозичаючи польське слово з носовим голосним, намагалися знайти для нього етимологічний відповідник у фонетичній системі української мови, максимально пристосовуючи польське слово до цієї системи, а не просто правильно відбити звучання запозиченого слова, проте у власних назвах або запозичених словах, які у свідомості писаря не асоціювалися з українськими відповідниками, автор грамоти відступав від етимологічного принципу, намагаючись передати польський носовий звук українськими засобами. Дослідниця наводить для прикладу слово *ксензь – ksiądz* [1, с. 54]. У досліджуваний період подібних випадків зафіксовано більше і поширюються вони не тільки на запозичення, а й на лексеми зі слов'янськими коренями: стп. *wątpić – вонтпити* «сумніватися» (4, с. 224); стп. *wątroba – вонтроба* «нутрощі, легені» (4, с. 226); стп. *wychędożenie – выхандоженє* «вичищення» (6, с. 92); стп. *dźwięk – дзвенкъ* «голос, звук» (8, с. 6); стп. *drętwieć – дрентвѣти* «дерев'яніти» (8, с. 204); стп. *dręczyć – дренчити* «мучити, катувати» (8, с. 204); стп. *zawąchanie – завунханя* «сприйняття нюхом, носом» (9, с. 239).

Кореляція **о** – **ō**. Середньовічний польський голосний **ō**, який розвинувся в **у** і в сучасній польській мові позначається буквою **ó**, в староукраїнських запозиченнях з польської мови передавався голосним **о** [9, с. 54]. Цей спосіб кореляції голосних засвідчують і пам'ятки писемності досліджуваного періоду: стп. *wkrótce – вкротцѣ*, вкротце «коротко, стисло» (4, с. 82); стп. *wódz – водзъ* «вождь» (4, с. 148); стп. *królewna – кролевна* «королівна» (15, с. 135). Водночас грамоти, за спостереженням Л. Л. Гумецької, фіксують слова, у яких названий польський звук передається українським звуком **у**, що спостерігаємо і в досліджуваний період: стп. *wprzódky – впрудку* «раніше» (5, с. 7); пам'ятки документують фонетичні варіанти, зумовлені заміщенням польського звука різними українськими: стп. *wród – врод, вруд* «виразка» (5, с. 17); стп. *żółw – желвъ, жолъвъ, жулвъ* «черепаха» (9, с. 139); стп. *źródło – жродло, жрудло* «джерело» (9, с. 180); стп. *który – кторый, ктурый* «котрий» (15, с. 165).

Послідовно спостерігаємо заміщення польського звука **ł** українським **л**: стп. *według – ведлуг* «відповідно до» (4, с. 150); стп. *długi – длугий* «довгий»; *dłubacz – длубачъ* «тлумач» (8, с. 34); стп. *zawołanie – заволанє* «громадське призначення» (9, с. 233) стп. *zakał – закал* «негідний вчинок» (10, с. 50). Задокументовано також кореляцію **dz** – **д**: стп. *dziedzictwo – дидитство* «спадщина» (8, с. 252); **rz** – **р**: стп. *błoniarz – блоняр* «скляр» (2, с. 121); стп. *włodarz – влодар* «володар» (4, с. 106); стп. *kuglarz – кукляр* «шахрай, лицемір» (15, с. 175); звукосполучень **eł** – **ол:** стп. *zupełność – зуполность* «цілість» (12, с. 205).

Субституція груп приголосних у грамотах відбувалася також у рамках сталих фонетичних кореляцій. Групі польських палатальних приголосних з першим компонентом **ś** відповідали групи українських приголосних з палаталізованим тільки першим компонентом та заміною в групі **ść** приголосного **ć** українським **т** [1, с. 60]. Цей спосіб фонетичного освоєння продовжують українські книжники і в досліджуваний період. Наприклад, стп. *wściekliwość – встекливость* «дикість» (5, с. 49); стп. *dobrotliwość – добротливость* «доброзичливість» (8, с. 56); стп. *doległość – долеглость* «прикрість» (8, с. 107); стп. *dotkliwość – доткливость* «образа» (8, с. 185).

Одним із проявів фонетичного освоєння іншомовних лексем є поява приставних, так, серед них засвоєні з польської мови німецькі запозичення *ганкер* (стп. ankier, нім. Anker) (металева або дерев'яна зв'язка, якою скріплюють частини будівлі) анкер (6, с. 190), *гантаба* (стп. antaba, свн. Hand habe) (зігнута залізна смужка для скріплення стін чи балок) скоба, клямра (СУМ, VI, с. 190).

Поряд із фонетичною субституцією в найдавніших українських запозиченнях з польської мови простежується ще інший прийом асиміляції запозиченої лексики – субституція морфем: афіксів і флексії. У запозичених словах польські афікси або закінчення заміняються староукраїнськими афіксами або закінченнями. І тут, як і у випадку фонетичної субституції, вирисовуються більш або менш сталі кореляції, певні схеми морфематичної асиміляції запозичених слів, хоч загалом морфематичні субституції позбавлені тієї регулярності, яка характеризує систему фонетичних субституцій у найдавніших українських запозиченнях з польської мови. Виявлені Л. Л. Гумецькою фонетичні і морфематичні кореляції продовжують спостерігатися і в XVI–XVII ст.

Як свідчить дослідження Л. Л. Гумецької, у пам'ятках XIV – XV ст. досить регулярно представлена кореляція суфіксів **ek** – **ок** у запозичених з польської мови словах. Широко засвідчена вона і в українських пам'ятках XVI XVII ст.: *warunek – варунок* «умова, домовленість» (3, с. 182); *wiardunek – вердунок* «давня польська монета» (3, с. 229); стп. *gatunek – ґатунок* «ґатунок» (7, с. 127); стп. *zaścianek – застѣнокъ, застенокъ* «частина землі, відділена під поселення природними або штучними границями» (10, с. 229); стп. *kamyczek – камичок* «дорогоцінний камінчик»; стп. *ładunek – ладунок* «пиж» (15, с. 220). Проте є слова, у яких не відбулося заступлення суфіксів: стп. *zadatek – задатекъ* «завдаток» (10, с. 15).

У попередній період розвитку української мови, за спостереженнями Л. Л. Гумецької, не зазнавав заміщення в польських запозиченнях суфікс **-ца,** що спостерігаємо і в досліджуваний період: стп. *bałwochwalca – балвохвальца* «ідолопоклонник» (2, с. 15); стп. *budowca – будовца* «будівельник» (3, с. 89); стп. *drapieżca – драпѣжца* «здирник» (8, с. 198);

стп. *jedynowładca – єдиновладца* «єдиновладний» (9, с. 61); стп. *żywotodawca – животодавца* «живодавець» (9, с. 154); стп. *zabawca – забавца* «ревнитель» (9, с. 195); стп. *zagubca – загубца* «згубник» (10, с. 11); стп. *złoczyńca – злочинца* «злочинець» (12, с. 30); стп. *znieważca – зневажца* «зневажник» (12, с. 110); стп. *zakonodawca – законодавца* «(той, хто встановлює закони) законодавець» (10, 64); стп. *zastępca – заступца* 1) (особа, яка відстоює на суді інтереси обвинуваченого) заступник, захисник; поручитель; 2) заступник, захисник (10, с. 228); стп. *krzywoprzysiężca – криворисяжца* «кривоприсяжник» (15, с. 110).

Крім того, зазначала Л. Л. Гумецька, цей суфікс став настільки популярним, що з'явився в українських словах, наприклад, *бійца* «бешкетник, розбишака» (2, с. 91); *державца* «державець (намісник королівського замку)» (7, с. 238); *душегубца* «душогубець» (8, с. 241); *дозорца* «наглядач» (8, с. 89); *зрадца, зрайца* «зрадник» (12, с. 175), *душелюбца* «чоловіколюбець» (8, с. 341), *забийца, забойца* «убивця» (9, с. 197); *кровопивъца* «кровопивець» (15, с. 125); *кръвопролийца* «той, хто пов'язаний з кровопролиттям» (15, с. 154).

У всіх запозичених дієсловах у формі інфінітива польське закінчення **ć** заміняється закінченням, властивим староукраїнській мові, внаслідок чого виникла стала кореляція закінчень **ć** – **ти**: стп. *wartować – вартувати* «сторожувати» (3, с. 182); стп. *wracać – вражати* «блювати» (5, с. 13); стп. *wezwać – визвати* «покликати» (3, с. 202); стп. *złupić – злупити* «пограбувати» (12, с. 31).

Сталою є кореляція польських закінчень **y/i** з українськими **ы/ии,** що виступає в називному однини ч. р. прикметників та займенників: стп. *żakowski – жаковский* «школярський» (9, с. 116); стп. *inny – инный* (13, с. 134); стп. *zadworny – затворний* «придворний, королівський» (10, с. 17); стп. *zacny – зацний* «поважний» (11, с. 40); стп. *zbyteczny – збытечный* «нестримний, свавільний» (11, с. 85); стп. *biegle – біглий* «обізнаний, досвідчений» (3, с. 140); стп. *krewki – кревкий* «слабкий, нестійкий» (15, с. 90)

У багатьох випадках в досліджуваний період представлено кореляцію суфіксів віддієслівних іменників – польських **ani**(**e**), **eni**(**e**) з українськими **ан**(**ье**), **ѣн**(**ье**), **ен**(**ье**): стп. *hołdowanie – голдованьє* «схильність» (6, с. 248); стп. *zamydlienie – замыдленьє* «перен. замилювання, приховування» (10, с. 106). Проте значна кількість слів передає тотожне звучання: стп. *zawitanie – завитанє* «прихід, прибуття» (9, с. 228); стп. *zagrabienie – заграбенє* «грабіж» (10, с. 6); стп. *zagranie – загранє* «грання» (10, с. 7); стп. *zalecanie – прославлення* (10, с. 81); стп. *zbrzydzenie – збридзенє* «відраза» (11, с. 77); стп. *zatrętwitnie – затрентвѣнє* «заціпеніння» (11, с. 5); стп. *zmocnienie – змоцненє* «зміцнення» (12, с. 62). Часто вони засвідчені поряд із формами,

в яких відбулася субституція, що зумовило наявність варіантних українських форм. Наприклад, стп. *żądanie – жоданє, жоданьє* «жадання» (9, с. 172); стп. *zażywanie* відповідають українські варіанти *заживанє, заживаніє, заживаньє* (10, с. 33); стп. *złożenie – зложенє, зложеньє* (12, с. 9); стп. *harcowanie – гарцованє, гарцованїє, гарцованьє* «скакання на коні, гарцювання» (6, с. 193).

У запозичених з польської мови прислівниках може відбуватися субституція суфіксів стп. **(i)e** – укр. **о** або ж вони не зазнавали змін: *gnuśnie – гнюсне, гнюсно* «ліниво, недбало» (6, с. 236); стп. *wieczyśce – вѣчисто* «довічно» (6, с. 164); *haniebnie – ганебне* «ганебно» (6, с. 189); *kosztownie – коштовне* «коштовно» (15, с. 68); *łagodnie – лагодне* «лагідно» (15, с. 218).

Отже, в лексичній системі української мови XVI – XVII ст. відбувався активний процес запозичення слів з польської мови. Потрапляючи на новий мовний ґрунт, полонізми зазнавали процесів освоєння. Найвиразніше вони спостерігаються на фонетичному рівні, зокрема, в заміщенні звуків, невластивих для системи вокалізму і консонантизму української мови. Явище заміщення виразно простежуємо і на рівні морфем, особливо суфіксальних, менше – флексій. Окремі з них набувають характеру сталих кореляцій. Водночас констатуємо, що виявлені закономірності, які були продовженням процесу освоєння, розпочатого в попередній період розвитку української мови, охоплюють не увесь корпус запозиченої лексики. Очевидно, це спричинено доволі потужним потоком полонізмів. Унаслідок порушення закономірностей процесів освоєння в староукраїнській мові побутували різноманітні фонетичні і словотвірні варіанти запозичених з польської мови лексичних одиниць.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

СУМ XVI – XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 1994–2017. Вип. 1–17.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумецька Л. Л. Фонетичні субституції в староукраїнських запозиченнях з польської мови. *Дослідження і матеріали з української мови*. Т. V. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. С. 53–61.
2. Романова Н. П. Словообразование и языковые связи. Киев, 1985. 190 с.
3. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид. випр. і доп. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 824 с.: іл.

А. Рудницька *(Умань)*
Наукові керівники – д. філол. н., проф. ***О. Ю. Зелінська,***
к. філол. н., доц. ***Т. М. Тищенко***

ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ В ГОМІЛІЯХ ПОЛЬСЬКОГО ПРОПОВІДНИКА Т. МЛОДЗЯНОВСЬКОГО

Проповіді (гомілії, казання) стають дедалі більше об'єктом дослідницьких інтересів в аспекті вивчення засобів мовного впливу на адресатів. За вказівками сучасної гомілетики, мова проповідей має бути яскравою, красивою, живописною та адаптованою до апперцепційних можливостей адресатів [5]. Дослідники зауважують, що проголошення істини Христової має здійснюватися цікаво, «правильною і красивою мовою, зрозумілою для людей. Для підтвердження цієї думки І. Славінський наводить висловлювання Папи Франциска, який писав, що «проголошувати Христа означає показати, що вірити в Нього і слідувати за Ним є не тільки правдивим і справедливим, але й красивим, здатним наповнити життя новим сяйвом і глибокою радістю, навіть у розпал важких переживань» [5, с. 51]. Аналізуючи проповіді, дослідник зауважує, що образні засоби впливають на уяву аудиторії та підтримують раціональні аргументи. Для цього дослідження ми обрали твори Томаша Млодзяновського – визначного польського проповідника епохи Бароко. Його проповіді написані надзвичайно колоритною та яскравою польською мовою. Проповідницьку спадщину Т. Млодзяновського вивчали загалом на тлі історії польської гомілетики. М. Бжозовський здійснив монографічний опис творчості Т. Млодзяновського, охарактеризував епоху, в якій жив проповідник, специфіку польського Бароко і проповідь як репрезентанта культури епохи [4].

Мета статті – описати головні засоби виразності в проповідях Т. Млодзяновського.

Матеріалом дослідження слугували проповіді Т. Млодзяновського опубліковані у виданні Młodzianowski Tomasz: Wybór kazań (1935) T. 1–2. T. 1. Kazania niedzielne. T. 2: Kazania świąteczne, pasyjne i roratne. Z przedmową prof. St. Windakiewicza. Warszawa 1935. У тексті статті сторінки ілюстративного матеріалу подаємо за цим виданням.

С. Лук'янчук зазначає, що епітети – один із мовних чинників реалізації функції впливу в релігійному тексті, бо «вони є носіями оцінної семантики. Емоційно-оцінний компонент значення багатьох епітетів тісно пов'язаний із системою християнських цінностей, до того ж аксіологічна шкала чітко вирізняє дві протилежні семантичні зони зі знаками "плюс" – "мінус". Епітети в конфесійних текстах відображають специфіку релігійної картини світу, зокрема її якісно-ознакові, аксіологічні параметри. Епітетні одиниці

ілюструють тенденцію до конкретизації релігійного поняттєвого апарату засобами опису, характеристики, оцінки» [1, с. 10]. За допомогою епітетних характеристик Т. Млодзяновський описує значущість для всіх людей народження Спасителя: *Słońce na niebie, to dzień jasny, to dzień długi, to rozproszone ciemności nocne. Dzień Bożego Narodzenia jest dla nas takiem słońcem, takim dniem jasnym, takim dniem długim, ciemności nocy rozpraszającym, bo, wraz z przyjściem na świat Pana Jezusa, dusze nasze się odnowiły, świat się oświecił i zazielenił* (т. 2, с. 6); *Wszystkie cnoty w najwyższym stopniu Najświętsza Panna posiadała. Była pokorna, najpokorniejsza ze wszystkich ludzi. Była roztropna, była łaskawa, była wierna, i z pośród ludzi największym ogniem miłości Bożej zawsze gorzała* (т. 2, с. 5). Аналізований матеріал засвідчує, що у проповідях епітети вживаються і в прямому значенні, і в переносному (власне образні, художні означення). Залежно від контексту епітет може набувати метафоричності, семантико-стилістичних конотацій. У метафоричному контексті відбувається певна видозміна семного складу епітетів, перерозподіл смислових акцентів.

Використання виражального потенціалу епітетів особливо відчутне, коли вони протилежні за значенням: *Malenkiem dzieckiem stał się Pan Jezus, jak mówi św. Ambroży, byś ty mógł wielkim zostać człowiekiem* (т. 2, с. 10).

Образний та емоційний виклад у проповідях забезпечують антоніми. Тяжіння до контрастів та антитез як формальних, так і семантичних (миті й вічності, краси й потворності, духовності й чуттєвості, життя і смерті тощо) є однією з фундаментальних рис бароко [2, с. 193]. Особливу роль відіграють антоніми в системі виразових засобів проповіді, за їхньою допомогою виражають протистояння двох світів: Бога й диявола, світла й темряви, праведності і гріховності, добра і зла, тіла й душі тощо: *Wysokość z niskości, światło z ciemności, życie ze śmierci w tę noc nam przyszło, i powracając do nas Pan Jezus po trzechdniowej z nami rozłące* (т. 2, с. 44).

Антоніми стають мовним засобом вираження Божого задуму про облаштування земного світу. Проповідник майстерно обігрує семантику слів зі значенням *єдиний, багато, єдність і розмаїття: Jedno jest Słowo, jedna jest prawda, jeden Pan Jezus, ale ludzi na świecie, którzy mają się Go nauczyć, jest bardzo dużo … I przyszedł wreszcie pod postacią wielu języków, aby ta jedna miłość Boża i wiara Boża miała w swojej jedności dosyć jednak i rozmaitości do chóralnego wyśpiewania hymnu chwały na cześć Boga. Bo dopiero jedność w wielości, i dopiero wielość w jedności tworzy harmonię, miłą dla ucha i godną Boga* (т. 2, с. 58).

У досліджуваних текстах виявлено порівняння. Частина з них має просту будову, уживається в народній мові, наприклад *як вода, як вогонь*, і приєднуються сполучником *jak, jako*: *Prawo Boże podeptane. Prawda u ludzi zaginęła. Lud biedny uciemiężony. Nieprawość wszędzie rozlała się, jako woda*

(т. 1, 2, с. 59); *Niezgoda jest, jak ogień; trzeba odrazu ją zagasić, aby drugich nie zapaliła* (т. 1, с. 60). Проте часто порівняння базуються на раціональній подібності, за їхньою допомогою автор, наприклад, пояснює єдність у Святій Трійці, виражальним засобом стає ампліфікація таких «подобенств» та добір їх із різних реалій життя: *Jedno jest słońce, nie trzy słońca, a ma okrąg, a ma promień i ma światło. Znane jest u ludzi szkło tak zwane trójgraniaste, trzy różne kolory, niebieski, czerwony i żółty to szkło wydaje, a po staremu jedno tylko jest szkło i światło. Matematycy czynią trójkąt, w którym są przecież trzy różne linje, a jednak trójkąt jest tylko jeden. Dajmy nareszcie już i najprostsze to podobieństwo … Oto nawet rękaw komży: w trzy go fałdy sobie układam a jest rękaw tylko jeden. Albo znowu: Jeden ogień, a ma światło, i ma ciepło, i ma ruch* (т. 2, с. 64).

Як засіб увиразнення мови Т. Млодзяновський використовує паремії. Т. Радзієвська вважає, що «основною ознакою афористичного висловлювання є його узагальненість (позачасовість, генералізованість). Ця риса протиставляє афористичне, непобутове висловлювання конкретному і зближує його із загальним чи універсальним. Однією з типових функцій універсальних висловлювань є загальнодидактична: коли висловлювання має на меті застерегти, навчити, навести на розум, тобто використовується для активного впливу на адресата. Загальновідомість, загальноприйнятість змісту є для такого висловлювання фактором, що посилює переконливість» [3, с. 72–74]. Названі особливості паремій зумовлюють використання їх для посилення переконувального впливу у проповідницькому творі: *Wina nie mają. Wżdy nie czeka Najświętsza Panna, aż się ludzie obaczą, aż sami już spostrzegą, że wina niema, aż się w prośbę do niej udadzą.* ***Drogo nieraz się okupuje, co się prośbą kupuje****. Wstyd niejednemu i przyznać się do ubóstwa. Wielką cnotą jest domyślność* (т. 1, с. 11); *Takim językiem Najświętsza Panna i Pan Jezus z sobą mawiali. Nie chcieli naśladować tych nowomodnych i u nas w Polsce obyczajów rodzinnych, co to* ***przed ludźmi są bardzo słodkie, a po za są bardzo gorzkie*** (т. 1, с. 22); *Jedni mówią:* ***zażyję świata, a potem się wezmę do pokuty****. Kto ci zaręczył, że ty będziesz miał to «potem?»* (т. 2, с. 1). Мовної виразності проповідник досягає шляхом зіставлень. Переконуючи батьків у необхідності бути добрим прикладом для дітей, Т. Млодзяновський наводить низку зіставлень, у яких переконує, що діти наслідують батьків, є їхнім образом: *Rodzice chrześcijańscy! A wiecie wy, czem jest i wasze również rodzicielstwo? Jest naśladowaniem rodzicielstwa i ojcowstwa Boskiego w tajemnicy Trójcy św. Syn Boży jest obrazem Boga Ojca. I synowie wasi, potomstwo wasze, o rodzice chrześcijańscy! jest obrazem również waszym. Pan ojciec gniewliwy, i pan syn również gniewliwy. Pan ojciec obżarty, i pan syn również obżarty. Pani matka niewstydliwa, i pani córka również niewstydliwa.*

Dzieci obrazem są swych rodziców. Syn Boży jest Słowem mówiącego Boga Ojca. I wśród ludzi tak samo (т. 1, с. 4).

Проповідник використовує виражальний потенціал повтору, за його допомогою акцентує на ключовій думці. Емоційної наснаженості надають епітети, які автор додає до повторюваних слів *najlepsza, jedyna*: *O dobry Jezu ukrzyżowany! Krzyż Twoj to szkoła, szkoła najlepsza, szkoła jedyna, która nam od tego zepsucia młodzież naszą jeszcze uchronić* (т. 1, с. 7–8). Повтор є засобом пояснення метафор: *O uciszeniu burzy na morzu i o burzy grzechów naszych. Ewangelja św. dzisiaj opowiada nam o burzy, którą cudownie uśmierzył niegdyś Pan Jezus. Rozmaite są burze. Burzą się ludzie także i w Polsce. Pełno dziś w Polsce niechęci i rozdwojenia, pełno fakcyj i nawałności … Nie będzimy więc mówić o niepokoju u nas w Polsce, ale pomówimy sobie tylko o burzy tej tam na morzu* (т. 1, с. 24).

Експресія та емоційність досягається завдяки використанню ампліфікації: *Miła Ojczyzno! Tyś pierwsza po Bogu, po Bogarodzicy Pannie, po Kościele, miła nam matka. Synowi snąć nie godzi się upominać Matki, niechże Cię, miła Matko – Ojczyzno, nie upominam, ale daj mi, bym Cię uprosił, żebyś choć Ducha św. Pocieszyciela, który idzie dziś do Ciebie, usłuchała* (т. 2, с. 59).

Автор аналізованих проповідей використовує звертання як експресивний засіб. Наприклад, у звертаннях до Божої Матері виявляє свій душевний стан, думки, переживання за долю вітчизни і співвітчизників, які є його слухачами: *Obroń, o Pani, o Królowo nieba i ziemi, ojczyznę naszą, Polskę, i od wewnętrznych i od zewnętrznych naszych wrogów, bo ręka ludzka bez Ciebie jej nie obroni* (т. 2, с. 70).

Отже, головними засобами виразності в проповідях Т. Млодзяновського є епітети, антоніми, порівняння, повтор, ампліфікація, звертання, за допомогою яких проповідник виражає експресію та емоційність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'янчук С. В. Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 22 с.
2. Наливайко Д. С. Бароко. *Енциклопедія історії України* : в 5 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1. С. 192–194.
3. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / відп. ред. М. М. Пещак. Київ, 1993. 194 с.
4. Brzozowski M. Kulturowe i historyczne uwarunkowania kaznodziejstwa Tomasza Młodzianowskiego, Lublin : Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1988. 496 s.
5. Sławiński H. Homiletyka współczesna o języku kazań i homilii. *Język homilii i kazań.* Tarnów : Biblos, 2020. S. 41–61.

ОНОМАСТИКА

С. Василенко, А. Рудницька *(Умань)*
Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***В. В. Денисюк***

ДОКУМЕНТОНІМИ У ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVIII ст. (НА МАТЕРІАЛІ «ЩОДЕННИКА» М. ХАНЕНКА)

Дослідження власних назв завжди є на часі, особливо тоді, коли йдеться про віддалені від нас часи. Увагу науковців неодноразово привертали антропоніми та топоніми пам'яток різних жанрів, однак щоденник як новий жанр, появу якого датують першою половиною XVIII ст., ще не був об'єктом спеціальних ономастичних студій. Це стосується не тільки антропонімів і топонімів, але й тих розрядів пропріативів, що становлять периферію онімного простору твору. Нашу увагу привернули власні назви документів, зафіксовані у щоденникових записах генерального хорунжого Миколи Даниловича Ханенка.

І. Ільченко та Д. Бабич у козацьких літописах XVIII ст. зафіксували документоніми *Зборівські угоди*, *Зборовський пакт*, *Зборовський трактат*, *Білоцерківські пакти* [2, с. 180], однак зазначимо, що дослідження виконане на матеріалі сучасного перекладу, тому, наприклад, у літописі Г. Граб'янки документоніма *Зборівські угоди* не засвідчено, бо літописець, як про це свідчить видання 1854 року, використав варіант *статіи Зборовскіе* (ЛГ, с. 82). М. Цілина у статті «Оніми в романі П. Куліша "Чорна рада"» згадує тільки документонім Гадяцькі пункти [5, с. 224]. Спеціальну розвідку документонімам «Исторіи русовъ» присвятив В. Денисюк, який визначив чотири структурні моделі цих пропріативів, а також зазначив, що документоніми, крім номінативної, імпліцитно виконують функції хронотопу, енциклопедичну [1].

Документоніми – різновид ідеонімів, власні назви (важливих для народу чи народів) документів (СУОТ, с. 81; СРОТ, с. 57). У «Щоденнику» документоніми виражені двома основними способами: апелятивами (*миръ, трактатъ, дикретъ, унѣверсалъ/ унев ѣрсалъ/уневерсалъ, статьѣ* та ін.) та власними назвами. На думку О. В. Суперанської, «потрібно розрізняти політичні та економічні доктрини і документи, з одного боку, і наукові і технічні закони і закономірності, з іншого. Назви перших лінгвістично наближені до назв творів мистецтва, оскільки вони називають не матеріальну річ, не лист паперу з підписами, а ідеї, в ньому закладені, і політичний курс, проведення якого зафіксовано в документі» [4, с. 202].

Нерідко в назвах документів можуть фігурувати топоніми або відтопонімні прикметники. Це також є одним із доказів того, що подібні утворення належать до категорії власних назв. Проте в досліджуваній пам'ятці спостерігаємо авторське потрактування цих документів у тому аспекті, що М. Ханенкові зовсім неважливо було занотовувати повну назву того чи того договору, трактату. Для нього важливим є радше зрозуміла одно- чи кількалексемна фіксація, що в будь-який момент дасть змогу відновити в пам'яті те, про що йдеться. Це, зокрема, доводять такі записи: *Принесена царского величества грамота и за собственною монаршею рукою листъ изъ габинета зъ объявленіемъ о состоявшемся* ***вѣчномъ миру зъ короною шведскою*** (Ханенко 1, с. 171); *Рано былъ у мене полковникъ, а обѣдалъ я у войта Стеріевича и до позна у него проседѣлъ, гдѣ при мнѣ получилъ онъ войтъ писма отъ синовъ своихъ изъ С.-Пбурха зъ сообщеніемъ печатного* ***мирного трактату съ шведами*** (Ханенко, с. 230); *Писалъ до Скоропадского съ посилкою печатныхъ вѣдомостей, въ которыхъ и* ***трактатъ миру, между королемъ прусскимъ, полскимъ и венгерскою королевою заключенный****, выпечатанъ* (Ханенко, с. 268) та ін.

Документонімів, що мають у своїй структурі пропріатив, зафіксовано всього чотири. Два з них утворені за моделлю «апелятив + прийменник + топонім»: *Были въ дворцѣ и тутъ въ придворной церквѣ было молебствіе о состоявшемся* ***трактатѣ зъ Персіею*** (Ханенко, с. 51); … ***трактатъ зъ Полщею*** *1686 году учиненный, которимъ уступлена полякамъ тогобочная Украина* (Ханенко, с. 463); третій – за моделлю «апелятив + ім'я та прізвище у Р. в.»: *Вечеромъ заездилъ изъ дворця до насъ Журманъ и взялъ для прочитанія* ***статьѣ Юрія Хмелницкого*** (Ханенко, с. 348); четвертий – описова конструкція, що включає авторське найменування учасників перемовин, виду документу та прийменниково-відмінкову форму топоніма – назви міста, де було укладено договір: *Пришла вѣдомость зъ С. П. Бурха о состоявшемся между* ***имперіею россійскою и короною шведскою мирѣ въ Неншатѣ*** (Ханенко 1, с. 171).

Використання таких номінацій вимагає від автора неабияких енциклопедичних знань, оскільки тільки в такому разі він зможе відновити, про що йдеться в конкретному запису. Наприклад, авторський документонім *статьѣ Юрія Хмелницкого* синкретизує в собі суб'єктну сему (Ю. Хмельницький – гетьман, наділений правом від імені держави укладати угоди), темпоральну (Ю. Хмельницький міг підписати документ тільки тоді, коли був гетьманом), локативну (місце, де підписано угоду), каузальну (подія, наслідком якої стало укладання угоди, тобто створення відповідного документу). Отож у наведеному контексті йдеться про Слободищенський (або Чудновський) трактат, який Юрій Хмельницький

підписав 17 (27) жовтня 1660 року з Річчю Посполитою у Слободищі біля Чуднова [3, с. 464].

Звертає на себе увагу і функціювання такого документоніма, як *Статут*, лексичний виразник якого входить до складу різних пропріативів. В одному випадку йдеться про те, що М. Ханенко послуговується конденсованою назвою Статуту Великого князівства Литовського, у якому були юридично закріплені права й обов'язки народів, що входили до складу цієї держави. Однак ми свідомі того, що в цьому разі йдеться про міжонімну транспозицію, коли пропріатив *Статут*, який первинно позначав юридичний документ, у записах М. Ханенка реалізує семантику бібліоніма, тобто вказує вже на перевидання цього документа задля удоступнення широкому загалу. Звертає на себе увагу атрибутивний конкретизатор, виражений відтопонімним прикметником, напр.: *Надъ вечери былъ у сенатора князя Щербатова съ Янушкевичемъ и подлинный въ* ***Статутѣ*** *артикулъ и родословіе о наслѣдствѣ въ добрахъ показиваны, где при томъ былъ и офіцеръ гвардіи Алексіевъ* (Ханенко, с. 421); *Ездили рано до графа Кирила Григоріевича Розумовского и презентовали ему 3 книги: двѣ* ***Статута литовского*** *по руску и по полску печатные, третую –* ***Статуты коронные*** (Ханенко, с. 463). Останній приклад засвідчує авторське номінування Статуту Ласького – акту інкорпорації польського права, створеного у 1506 році коронним секретарем та примасом Яном Лаським і видрукуваного Йоганном Геллером. Статут став першим друкованим виданням в історії Польщі [6, с. 95–98].

Отже, М. Ханенко на позначення документів послуговувався апелятивними описовими конструкціями. Спорадично автор номінує документи за допомогою моделі «апелятив *трактат* + прийменник + топонім».

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЛГ – Лѣтопись гадячскаго полковника Григорія Грабянки. Кіевъ : Въ Университетской типографіи, 1854. С. 1–257.

СРОТ – Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука, 1988. 192 с.

СУОТ – Словник української ономастичної термінології / уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.

Ханенко – Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. 1727–1753 г. Кіевъ : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. 584 с.

Ханенко 1 – Дневникъ Николая Ханенко (1719–1723 и 1754 г.). *Киевская старина*. 1896. Т. LIV. № 8. С. 151–196.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк В. Власні назви документів в «Истории русовъ». *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : збірник наукових праць. Київ, 2000. Вип. 9. С. 165–169.
2. Ільченко І. І., Бабич Д. В. Козацькі літописи XVIII століття як джерело вивчення ономастики. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 2. С. 175–180.
3. Крушинський В. Ю. Слободищенський трактат 1660. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 5 т. / ред. кол.: Д. В. Табачник (голова), Л. В. Губернський (заст. голови) та ін. Харків : «Фоліо», 2013. Т. 4. С. 464.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 366 с.
5. Цілина М. М. Оніми в романі П. Куліша «Чорна рада». *Літературознавчі студії* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во «Київський ун-т», 2020. Вип. 1 (59). С. 219–227.
6. Szwejkowska H. Książka drukowana XV–XVIII wieku: zarys historyczny. Wrocław : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1987. 348 s.

А. Дігтяренко *(Умань)*
Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***Т. М. Тищенко***

ОФІЦІЙНИЙ ТА НЕОФІЦІЙНИЙ МІКРОТОПОНІМІКОН СЕЛА ДЗЕНДЗЕЛІВКА ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Годоніми відображають сприйняття людиною картини світу. Годонімія, як і будь-яка інша мовна підсистема, – це внутрішньо організоване, ієрархічне явище, що складається з функційно взаємопов'язаних елементів. Найменування вулиць, провулків, проспектів та інших назв утворюють особливий складник «пам'яті» міста, оскільки їх поява відображає систему цінностей того періоду, коли виник той чи той онім, і ставлення сучасного соціуму до таких найменувань – від нейтрального чи терпимого і до остаточного заперечення [3].

Проблема годонімів завжди була в центрі уваги мовознавчих досліджень, зокрема їх семантична та словотвірна структури. У зв'язку з процесами декомунізації та Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» з'явилися нові публікації, присвячені вивченню динаміки сучасних назв вулиць. Зокрема, зміни годонімного складу міст Умані досліджували Ю. Фернос [5], Житомира – О. Расовська [4], Одеси – Т. Крупеньова [2], Херсона – Т. Шмельова [6] та ін.

Досліджуючи годоніми міста Одеси, Т. Крупеньова в статті «Лексико-семантичні та словотвірні особливості годонімів міста Одеси» стверджує,

що, «аналізуючи походження тієї чи тієї назви, можна дізнатися про історію українського народу, про переселенців, що потрапили на територію нашої держави з інших країн, черпати відомості з етнографії, географії, релігієзнавства, історії, культури тощо» [2].

Дослідниця уманського годонімікону Ю. Фернос у статті «Вплив процесів декомунізації на систему урбанонімів м. Умані» проаналізувала нові найменування вулиць і провулків за мотиваційною ознакою, структурними та словотвірними особливостями, з'ясувала, що основними ознаками, за якими іменуються уманські вулиці, є меморіальність, асоціативність, квалітативність та локативність [5].

На противагу Ю. Фернос, яка виокремила 4 лексико-семантичні групи годонімів, О. Расовська, дослідивши годоніми міста Житомира, визначила 13 лексико-семантичних груп, а саме: власне топонімічні, епонімічні, ергонімічні, соціально-історичні, дромонімічні, релігійні, гідронімічні, оронімічні, абстрактні, динамічні, флоронімічні, темпоральні, компасні годоніми [5].

Серед назв вулиць і площ (агороніми) м. Херсона Т. Шмельова виокремлює два типи годонімів та агоронімів: орієнтувальні і ті, які характеризують. Орієнтувальні вона розподіляє на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх орієнтувальних відносить

- годоніми та агороніми, названі за об'єктом орієнтування будови або споруди, що є продуктом людської праці;
- годоніми та агороніми, орієнтовані на який-небудь природний об'єкт.

Зовнішні орієнтувальні (тобто об'єктом орієнтування є будь-що, що не належить місту, найчастіше яке-небудь інше місто) годоніми спочатку відповідали назві того міста, до якого вели, тобто вулиці з такими назвами повинні були знаходитися на окраїнах і бути «початком шляху» [6].

Т. Тищенко та співатори вважають, що в назвах вулиць м. Умані відображаються сучасні уподобання містян у називанні. У статті «Сучасні глористичні годоніми м. Умані» зауважено, що «годоніми м. Умані не виходять за межі загальнодержавного алгоритму назвотворення, але свідчать про особливу ментальність уманців, їх пошанування земляків та історичних подій, що відбувалися на Уманщині, сприяють відтворенню картини культурного розвитку мешканців м. Умані» [1].

Годоніми міських поселень часто стають об'єктом мовознавчих досліджень, назви вулиць сільських місцевостей практично не досліджені, зокрема і годоніми с. Дзендзелівка Уманського району Черкаської області, тому їх вивчення є **актуальним**.

Метою нашого дослідження є вивчення семантико-словотвірної структури годонімів с. Дзендзелівка. Предметом дослідження є система годонімів с. Дзендзелівка; об'єктом – їх семантико-словотвірна структура.

Джерельною базою дослідження є власна картотека годонімів, зібрана в рідному селі Дзендзелівці.

Село Дзендзелівка розташоване на вододілі, між ярами, що загачені 25 ставками, за 6 км на захід від районного центру – смт Маньківка, за 8 км від залізничної станції Поташ та за 2 км від автошляху Київ – Одеса. З півночі і південного заходу село оточене лісами. За 3 км від села, на північ, розташована висота 257 м над рівнем моря. Вода з ярів впадає в річку Маньківку, а далі в Гірський Тікич. Довгий час у с. Дзендзелівці вулиці назв не мали, а були лише назви кутків села, що було загальноукраїнською тенденцією.

Отже, за кожною назвою вулиці стоїть певна історія, деякі вулиці були перейменовані під час декомунізації.

Серед годонімів с. Дзендзелівки виокремлюємо такі групи:

1. Глористичні годоніми, похідні від антропонімів:

•на честь українських письменників: *Шевченка; Лесі Українки;*

•на честь російських письменників та науковців: *Горького, Пушкіна, Мічуріна*

2. Годоніми, похідні від апелятивів на позначення:

•флори: *Садова* (була так названа через великі насадження садів); *Лісова* (знаходиться біля військового лісу, де донині збереглися бункери);

•абстрактних понять: *Миру, Світанкова*;

•мешканців, які проживали на початок заселення вулиці: *Молодіжна*;

•розташування відносно інших вулиць: *Центральна*.

Під час декомунізації в селі Дзендзелівці змін відбулось небагато з позалінгвальних причин – у селі мало вулиць взагалі. Наприклад, вулиця *Леніна* (центральна вулиця не тільки в селі, а й у всіх населених пунктах України до 2016 року) тепер називається *Миру* , вулиця *Калініна – Лесі Українки, Кірова – Світанкова.* Поетична назва *Світанкова* має подвійну мотивацію: з одного боку, вона розташована з південної сторони села, з іншого – цією вулицею випускники школи після вручення атестатів про загальну освіту ідуть зустрічати світанок.

Неофіційний топонімікон села Дзендзелівки репрезентовано назвами кутків, які, на відміну від годонімів, є сталими. У номінації кутків села зберігається загальноукраїнська тенденція називання за прізвищем або за ознакою його мешканців. Усього в селі є 4 кутки, проте мікротопонімів є більше, що зумовлено різною структурою назв. Однослівні номени – суфіксальні деривати від антропонімів *Дерипапа* та *Крисяк*: *Дерипапівка*, *Крисяківка*, *Крисячня*, субстантивований ад'єктив *Мальований* походить від назви людини за зовнішньою ознакою (гарний, як намальований); походження однослівної безафіксної назви кутка *Перевод* однозначно встановити не вдалося, хоча респонденти пояснили, що, ймовірно, від того,

що «люди часто переводилися, тобто переїжджали саме на цю вулицю». Проте ця гіпотеза потребує ще перевірки.

Двослівні номени утворені за моделлю «присвійний прикметник» + «апелятив *куток*»: *Крисяків куток, Дерипапів куток* або «відносний прикметник» + «апелятив *куток*»: *Мальований куток.*

Отже, мікротопонімікон села Дзендзелівка Черкаської області репрезентований офіційними та неофіційними назвами. У народному мовленні переважає неофіційний мікротопонімікон, а саме арогоніми. Офіційних мікротопонімів у селі небагато, що пов'язано з позалінгвальними чинниками. Кількісно переважають глористичні годоніми, незважаючи на те, що у зв'язку з декомунізацією три з них були замінені нейтральними назвами з різною семантикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концеба А., Тищенко Т. М., Гонтарук Т. Л. Сучасні глористичні годоніми м. Умані. *Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру* : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. Вип. 8. С. 50–54.
2. Крупеньова Т. І. Лексико-семантичні та словотвірні особливості годонімів міста Одеси. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Серія : Філологія.* 2015. Вип. 16. С. 29–31.
3. Мартос С. А. Словотвірна структура годонімів Херсона. *Записки українського мовознавства.* 2019. Т. 1, № 26. URL: http://zum.onu.edu.ua/issue/view/10880 (дата запиту: 02.10.2021).
4. Расовська О. Годоніми міста Житомира. *Студентські лінгвістичні студії*. Житомир, 2011. Вип. 2. С. 181–185.
5. Фернос Ю. І. Вплив процесів декомунізації на систему урбанонімів м. Умань. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. *Серія: Філологічні науки*. 2018. № 2 (16). С. 299–305.
6. Шмелева Т. В. Современная годонимия: семантика и семиотика. *Лингвистическое краеведение* : межвуз. сб. науч. трудов. Пермь : ПГПИ, 1991. С. 33–37.

В. Кріт *(Умань)*

Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***Т. М. Тищенко***

ГОДОНІМИ СЕЛА ГЕРЕЖЕНІВКА УМАНСЬКОГО РАЙОНУ

Годоніми як одиниці, що вживаються в мовній практиці для позначення внутрішньоміських об'єктів, є такими, що з'являються й існують лише з появою та існуванням відповідних поселень. Це окремий клас власних назв, який не позначається на картах, тобто представляє назви мікроодиниць, що належать саме внутрішньоміським об'єктам [2].

Годонімікон українських міст, за спостереженням ономастів, має загальні тенденції творення, про що свідчать праці про годонімний простір міст Житомира (О. Расовська та Г. Мокрицький), Києва (Д. Данильчук), Кіровограда (Д. Сінченко), Харкова (М. Тахтаулова), Кривого Рогу (А. Титаренко), Одеси (Т. Крупеньова) тощо. Кожен дослідник виділяє різну кількість лексико-семантичних груп годонімів. Наприклад, досліджуючи годоніми міста Житомира, О. Расовська виокремлює 13 груп, зокрема: 1) власне топонімічні годоніми; 2) епонімічні годоніми; 3) ергонімічні годоніми; 4) соціально-історичні годоніми; 5) дромонімічні годоніми; 6) релігійні годоніми; 7) гідронімічні годоніми; 8) оронімічні годоніми; 9) абстрактні годоніми; 10) динамічні годоніми; 11) флоронімічні годоніми; 12) темпоральні годоніми; 13) компасні годоніми [4]. Г. П. Мокрицький виокремлює 5 лексико-семантичних груп назв вулиць і провулків: 1) релігійні назви; 2) антропонімічні назви; 3) географічні назви; 4) професійно-соціальні оніми; 5) виробничі топоніми [2].

Годоніми малих міст та сіл, зокрема села Гереженівки Уманського району Черкаської області, взагалі не досліджено, що і визначає актуальність нашої розвідки.

Мета дослідження – вивчити особливості найменування вулиць села Гереженівка та простежити динамічні процеси в годоніміконі села у зв'язку з декомунізацією. **Предмет дослідження** – структурно-семантичні особливості назв вулиць села Гереженівка. **Об'єкт** – номінація вулиць села Гереженівка Уманського району Черкаської області. **Джерелом** дослідження є офіційні сайти села Гереженівка та Дмитрушківської громади, до складу якої входить село (1; 2).

Гереженівка – село в Україні, в Уманському районі Черкаської області. У селі мешкає 778 людей (1). Через село протікає річка Уманка та проходить важлива траса сполучення Черкаси – Умань.

Залежно від структури всі годоніми села Гереженівка можна поділити на 2 групи:

1) однокомпонентні назви, що у своїй структурі містять лише одне слово і є найбільшою групою за кількістю одиниць, це група найрізноманітнішої лексики, наприклад, *вулиця Шкільна, Молодіжна (Жовтнева), Вишнева, Софіївська (Свердлова), Джерельна (Радянська), Затишна, Сонячна (Кірова), Першотравнева, Садова, Грушевського (Леніна), Дзержинського (Лесі Українки), Шевченка*;

2) двокомпонентні назви складаються з двох слів, це антропогодоніми з одним або двома ініціалами біля прізвища видатної людини або її повне ім'я та прізвище чи псевдонім, що вживаються з метою меморіалізації особи: *вулиця Лесі Українки.*

Більшість годонімів – це однокомпонентні одиниці. Це, як правило, відіменні (відапелятивні) чи відантропонімні назви, рідше відтопонімні чи відетнонімні.

Серед однослівних годонімів с. Гереженівки виокремлюємо такі групи:

•годоніми, похідні від назв абстрактних понять: *Молодіжна, Затишна*;

•годоніми, похідні від гідронімів: *Джерельна*;

•годоніми, похідні від ергонімів: *Шкільна, Софіївська;*

•годоніми, похідні від соціально-історичних назв: *Першотравнева, Жовтнева (нині Молодіжна), Радянська (нині Джерельна)*;

•годоніми, похідні від флоронімів: *Вишнева, Садова*;

•годоніми, похідні від космонімів: *Сонячна*;

•годоніми, похідні від антропонімів: більшість таких назв походять від прізвищ: а) українських письменників: *Шевченка, Грушевського* або б) діячів радянського періоду: *Свердлова (нині Софіївська), Дзержинського (нині Лесі Українки), Кірова (нині Сонячна)*.

Двослівні годоніми представлені лише номінацією *вулиця Лесі Українки.*

Отже, найбільш наповненою семантичною групою у с. Гереженівка є годоніми, що походять від антропонімів, менше зафіксовано похідних від гідронімів, ергонімів та космонімів. Переважання годонімів відантропонімних характерне також і для мовного портрету міст, на що звертали увагу дослідники, називаючи такі годоніми глористичними або епонімічними.

Під час декомунізації, відповідно до законів, ухвалених у 2015 році, у селі Гереженівці були перейменовані такі вулиці:

вулиця Дзержинського (на честь Фелікса Дзержинського – радянського політичного та державного діяча, засновника і голови ВНК, одиного з організаторів «червоного терору») перейменована на *вулицю Лесі Українки* (на честь української письменниці, перекладачки, фольклористки, культурної діячки, співзасновниці літературного гуртка «Плеяда» та групи Українська соціал-демократія);

вулиця Жовтнева (на честь державного перевороту в Російській імперії, що відбувся 25 жовтня 1917 року) перейменована на *вулицю Молодіжну*;

вулиця Кірова (на честь Кірова Сергія – російського радянського державного і політичного діяча, 1-ого секретаря Ленінградського міського комітету ВКП; організатора масових репресій) перейменована на *вулицю Сонячну*;

вулиця Леніна (на честь Володимира Леніна – політичного та державного діяча Радянської Росії та СРСР, революціонера, публіциста, лідера більшовиків, одного із ініціаторів та організаторів «червоного

терору») перейменована на *вулицю Грушевського* (на честь Михайла Грушевського – українського історика, громадського та політичного діяча, голови Центральної Ради Української Народної Республіки);

вулиця Радянська (в честь радянської влади на теренах України) була перейменована на *вулицю Джерельну* (походить від назви водоймища, яке знаходиться неподалік вулиці);

вулиця Свердлова (на честь Якова Свердлова – російського радянського політичного і державного діяча, революціонера, більшовика, члена ЦК РСДРП, РКП) перейменована на *Софіївську* (на честь однойменного парку «Софіївка» міста Умань).

Отже, у зв'язку з декомунізацією відбувся перерозподіл між семантичними групами годонімів села Гереженівка. Загалом у селі Гереженівці було перейменовано шість вулиць. Зменшилася кількість годонімів, що мають антропопоходження. Залишилися лише глористичні на честь українських письменників та відомих діячів минулого України. З'явилися годоніми, що за своїм походженням є ергонімічні чи космонімічні.

ДЖЕРЕЛА

1. Сайт села Гереженівка. URL: https://1ua.com.ua/gerezhenivka (дата запиту: 02.10.2021).
2. Сайт Дмитрушківської громади. URL: https://dmytrushkivska-gromada.gov.ua/ (дата запиту: 02.10.2021).

ЛІТЕРАТУРА

1. Крупеньова Т. І. Лексико-семантичні та словотвірні особливості годонімів міста Одеси. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2015 № 16. С. 29–31.
2. Мокрицький Г. П. Вулиці Житомира. Житомир : Волинь, 2007. 640 с.
3. Подольская Н. В. Вопросы исследования микротопонимии. *Питання ономастики.* Київ, 1965. С. 209–214.
4. Расовська О. Годоніми міста Житомир. URL: https://core.ac.uk/reader/42972966 (дата запиту: 02.10.2021).

Н. Кухаренко *(Умань)*

Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***Т. М. Тищенко***

СУЧАСНІ ГОДОНІМИ МІСТА УЗИНА

Вулиці є обов'язковою складовою людського сприйняття простору та орієнтування в містах. Підрозділ мовознавчої науки топоніміки, що вивчає назви вулиць, доріг, шляхів, називається годоніміка (від *грец.* шлях, дорога,

вулиця, русло) [2], а основною одиницею годоніміки є годоніми – мовні знаки для називання вулиць.

Годоніми міста Узина Білоцерківського району Київської області ніколи не були предметом спеціального дослідження, хоча місто займає значну площу – 80 км^2 і має 12,1 тис. мешканців (2016 р.). Місто лежить уздовж річки Узинка (басейн р. Росі), у південно-східній частині так званого Білоцерківського степу – літописного Перепетового поля [3].

Мета нашої розвідки – проаналізувати назви вулиць міста Узина, з'ясувати специфіку називання вулиць міста Узина. Для цього необхідно було укласти джерельну базу дослідження, скласифікувати годоніми міста Узина за їх походженням, виявити структурні типи номінації вулиць і провулків міста Узина.

Предмет дослідження: назва вулиць міста Узина. Об'єкт дослідження: структурно-семантичні особливості назв вулиць міста Узина Київської області.

Джерелом дослідження став офіційний сайт Узинської міської об'єднаної територіальної громади: https://postindex.pp.ua/uk/street/kyivska/bilotserkivskyi/uzyn.html [4].

Дослідники годонімікону виокремлюють різну кількість лексико-семантичних груп назв вулиць і провулків. Нам найбільше імпонує класифікація годонімів міста Житомира, яку запропонувала О. Расовська, зокрема вона виокремлює 13 лексико-семантичих груп назв вулиць і провулків: 1) власне топонімічні годоніми; 2) епонімічні годоніми; 3) ергонімічні годоніми; 4) соціально-історичні годоніми; 5) дромонімічні годоніми; 6) релігійні годоніми; 7) гідронімічні годоніми; 8) оронімічні годоніми; 9) абстрактні годоніми; 10) динамічні годоніми; 11) флоронімічні годоніми; 12) темпоральні годоніми; 13) компасні годоніми [1].

У дослідженні ми будемо послуговуватись саме цією класифікацією, оскільки вона, на нашу думку, є ширшою, хоча свідомі того, що годонімікон міста Узина не настільки багатий, як великих обласних міст.

Годонімікон міста Узин складають назви 47 вулиць та 10 провулків, які ми розподілили на такі групи:

1. Власне топонімічні годоніми: *вул. Білоцерківська, вул. Київська, провул. Київський, вул. Московська*. Постання перших трьох назв є логічним, оскільки Узин є містом Білоцерківського району Київської області; такі назви можуть бути ще й орієнтувальними, оскільки частково вказують на напрям вулиці.

2. Епонімічні годоніми – назви вулиць, які походять від власних імен визначних людей, зокрема:

а) українських письменників: *вул. Івана Котляревського, вул. Панаса Мирного, вул. Коцюбинського, вул. Лесі Українки, вул. Франка,*

вул. Шевченка, вул. Василя Стуса, провул. Василя Стуса, провул. Франка, провул. Коцюбинського;

б) російських письменників: *вул. Гоголя, вул. Некрасова*, *вул. Пушкіна*, *провул. Пушкіна*, *провул. Гоголя;*

в) космонавтів: *вул. Поповича*, *вул. Гагаріна*;

г) гетьманів України, воєвод, історичних постатей та державних діячів: *вул. Михайла Грушевського*, *вул. Івана Богуна*, *вул. Хмельницького Богдана*, *вул. Ярослава Мудрого*, *провул. Ярослава Мудрого*;

ґ) Героїв Радянського Союзу: *вул. Правика*;

д) науковців: *вул. Володимира Симиренка*.

3. Ергонімічні годоніми – годоніми виробничого характеру: *вул. Авіаторів*, *вул. Заводська*.

4. Соціально-історичні – назви вулиць, що містять вказівку на соціальний стан або історичний факт, реалію, явище: *вул. Перемоги*, *вул. 8-го Березня*, *вул. Незалежності*, *провул. Незалежності*, *вул. Колгоспна*, *вул. Героїв Крут, вул. Патріотів*.

5. Релігійні годоніми – годоніми, що мають прямий зв'язок із конфесійними реаліями, релігійними установами: *вул. Соборна*.

6. Гідронімічні годоніми – годоніми, що походять від назв природних або створених людиною водних об'єктів: *вул. Річна*, *вул. Набережна*.

7. Оронімічні годоніми – назви вулиць, утворені від назв гір, гірських масивів, пагорбів: *вул. Висока* (знаходиться на височині).

8. Абстрактні годоніми походять від назв, що позначають абстрактні, нематеріальні поняття: *вул. Волі, вул. Миру, вул. Молодіжна, вул. Коханка, провул. Коханка, вул. Світанкова*.

9. Флоронімічні годоніми відображають особливості місцевого рослинного світу: *вул. Квітнева*, *провул. Квітневий*, *вул. Вишнева*, *вул. Калинова*, *вул. Левада*, *вул. Садова*.

10. Темпоральні годоніми – назви, що свідчать про час утворення вулиць: *Нова*.

11. Компасні годоніми вказують на напрямок, є орієнтирами для позначення історичних меж міста: *вул. Схід-1, вул. Схід-2*.

Отже, годонімікон міста Узина нараховує 57 одиниць, які ми класифікували на 11 лексико-семантичних груп, серед яких за наповненістю домінує група епонімічних годонімів, які мотивовані прізвищами українських та російських письменників; космонавтів; гетьманів України, воєвод, історичних постатей; *Героїв Радянського Союзу; науковців. Зовсім відсутні д*ромонімічні (утворені від назв основних шляхів) та динамічні (пов'язані з назвами руху, пересування) годоніми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Расовська О. Годоніми міста Житомира. URL: https://core.ac.uk/reader/42972966 (дата запиту: 02.11.2021).
2. Топонім. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%BC (дата запиту: 02.11.2021).
3. Узин. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B7%D0%B8%D0%BD (дата запиту: 02.11.2021).
4. Узинська міська об'єднана територіальна громада. URL: https://postindex.pp.ua/uk/street/kyivska/bilotserkivskyi/uzyn.html (дата запиту: 02.11.2021).

Н. Мурашевська *(Умань)*
Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***Т. М. Тищенко***

ДИНАМІКА ГОДОНІМІКОНУ СЕЛА ТИШКІВКА ГОЛОВАНІВСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Годоніми – одна з нестабільних частин урбанонімного простору, адже вулиці зазнають називання чи перейменування у зв'язку з історичними, політичними чи соціальними змінами в житті села і міста. Вивченню годонімів насамперед у містах присвячено багато наукових праць. Досліджуючи годонімікон конкретного населеного пункту, ономасти виокремлюють різну кількість лексико-семантичних груп, що залежить від кількості вулиць: чим менший населений пункт, тим буде менше назв вулиць і відповідно варіюється кількість лексико-семантичних груп. Проте є такі групи, які характерні для урбанімікону всіх населених пунктів, що виказує загальноукраїнську тенденцію. Наприклад, вивчаючи структуру та семантику годонімів міст Житомира (О. Расовська), Кіровограда (Д. Сінченко), Кривого Рогу (А. Титаренко), Харкова (М. Тахтаулова), Києва (Д. Данильчук), Одеси (Т. Крупеньова), дослідники виокремлюють передовсім групу глористичних (епонімічних) годонімів.

Годоніми малих міст, сіл чи селищ не досліджені, що і визначає актуальність пропонованої статті. Також увиразнює її актуальність і спроба встановити пріоритети в годонімах села Тишківки Голованівського району Кіровоградської області до та після процесів декомунізації.

Мета статті полягає у визначенні динаміки годонімів Тишківки. Для реалізації цієї мети необхідно було виконати такі завдання: 1) укласти джерельну базу дослідження; 2) виявити лексику-семантичні групи годонімів села Тишківки; 3) визначити динамічні процеси в годоніміконі села Тишківки.

Предметом дослідження є назви вулиць села Тишківки. Джерелом дослідження є офіційний сайт села, на якому зафіксовано назви 22 вулиць. Усього проаналізовано 44 годоніми: 22 – які існували до декомунізації і 22 – сучасні назви вулиць.

Зауважимо, що всі назви вулиць села зазнали змін під час декомунізації. До 2016 року в годоніміконі села Тишківка всі годоніми були глористичні, походження яких мотивоване:

а) прізвищами класиків марксизму-ленінізму та їх послідовників: *вул. Карла Маркса, вул. Енгельса, вул. Леніна; вул. Калініна, вул. Фрунзе, вул. Кірова, вул. Куйбишева, вул. Петровського;*

б) прізвищами радянських полководців та військових: *вул. Чапаєва, вул. Пархоменка, вул. Боженка, вул. Чкалова, вул. Папаніна, вул. Щорса, вул. Котовського;*

в) назвами комуністичних організацій: *вул. Комсомольська*, *провул. Піонерський*, *вул. Комінтерна*, *вул. Кооперативна, вул. Красна;*

г) назвами перевороту та його реалій: *вул. Жовтнева*;

г) прізвищами російських письменників: *вул. Горького*.

У зв'язку з декомунізацією, засуджуючи комуністичний та націонал-соціалістичний тоталітарні режими в Україні, односельці всі 22 вулиці перейменували, чим змінили годонімне тло мовного простору села Тишківка. Зокрема, у структурі годонімікону села Тишківка з'явилися такі групи:

– глористичні годоніми, які закарбували:

а) прізвища українських письменників, *вул. О. Довженка, вул. І. Карпенка-Карого, вул. Лесі Українки, вул. І. Котляревського, вул. Стуса*;

б) прізвища українських князів: *вул. Ярослава Мудрого*;

в) прізвища українських гетьманів та козаків: *вул. І. Сірка, вул. Б. Хмельницького,*

г) прізвища державних діячів: *вул. М. Грушевського, вул. Чорновола*;

ґ) історичних осіб та подій, із ними пов'язаних: *вул. Козацька, вул. Героїв України;*

д) прізвища героїв російсько-української війни: *вул. Олександра Азарова*;

є) назви частини світу, до якої належить наша країна: *вул. Європейська*;

– орієнтувальні або компасні годоніми: *вул. Південна, вул. Центральна;*
– абстрактні годоніми: *вул. Свободи*, *провул. Миру*;
– конфесійні годоніми: *вул. Покровська* (на цій вулиці знаходиться церква);
– флоронімічні годоніми: *вул. Лісова, пров. Вербовий;*
– ергонімічні годоніми: *вул. Мисливська*.

Отже, у зв'язку з декомунізацією всі назви вулиць у селі Тишківка зазнали перейменування, оскільки до цього всі годоніми були глористичні, зокрема походили від імен класиків марксизму-ленінізму, їх послідовників, радянських діячів, військових начальників радянської армії. Зміни у суспільно-політичному житті України вплинули на мовний портрет села Тишківки: з'явилися нові глористичні годоніми, пов'язані з іменами українських письменників, українських державних діячів, героїв російсько-української війни, а також нові для Тишківки годоніми, зокрема компасні, флористичні, ергонімічні, абстрактні, що відображає загальноукраїнську тенденцію називання вулиць.

А. Нагорна *(Умань)*
Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***Т. М. Тищенко***

ГОДОНІМИ МІСТА БЕРШАДІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сьогодні інтерес лінгвістів до годонімів стрімко зростає, оскільки це не просто назви вулиць, а історія міста, відображена в номінації його вулиць. Цей клас онімної лексики вивчали Н. Подольська [4], А. Титаренко [6], Я. Янчишина [8], Р. Яцків [9], О. Расовська та Л. Ящук [5], Г. Мокрицький [3] та ін.

Досліджуючи назви вулиць м. Житомира, Г. Мокрицький класифікує годоніми за п'ятьма лексико-семантичними групами, які мотивовані: 1) географічними назвами; 2) антропонімічними назвами; 3) виробничими топонімами; 4) професійно-соціальними онімами; 5) релігійними назвами [3, с. 10]. О. Расовська та Л. Ящук дещо розширили цю класифікацію і серед годонімів м. Житомира виокремили 13 лексико-семантичних груп: 1) власне топонімічні годоніми; 2) епонімічні годоніми; 3) ергонімічні годоніми; 4) соціально-історичні годоніми та інші [5, с. 181–184]. І. Ільченко на матеріалі назв вулиць м. Запоріжжя формулює три основних принципи їх номінації: 1) номінація об'єкта за зв'язком із життям та діяльністю людей; 2) номінація вулиць за їх зв'язком з навколишніми об'єктами; 3) номінація об'єкта за його властивостями і якостями [2, с. 223]. Дослідниця назв вулиць м. Умані Ю. Фернос виокремила 4 групи годонімів: 1) меморіальні; 2) асоціативні; 3) локативні; 4) квалітативні [7, с. 301–302].

Годоніми міста Бершаді Вінницької області ніколи не були предметом дослідження мовознавців, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Мета – проаналізувати назви вулиць м. Бершаді за лексико-семантичними групами, з'ясувати мотиваційні ознаки номінації вулиць до та під час перейменування у зв'язку із Законом про декомунізацію.

Джерелами дослідження є матеріали засідань Бершадської міської ради що стосуються перейменування вулиць та провулків у зв'язку із Законом про декомунізацію, та власна картотека, яка нараховує 107 назв вулиць та 18 назв провулків м. Бершаді Вінницької області.

Об'єкт дослідження – номінації вулиць і провулків та їх семантична характеристика, **предмет** – структурно-семантичні особливості назв вулиць і провулків м. Бершаді.

Місто Бершадь Вінницької області відоме з 1459 року. Розташоване на берегах річки Дохни. Є адміністративним центром Бершадської міської територіальної громадси Вінницької області.

Годоніми суттєво впливають на історичну пам'ять, тому у 2015 році в Україні були ухвалені «декомунізаційні» закони, зокрема визнано необхідність вилучення з публічного простору символів комуністичного минулого [1, с. 219]. Бершадська міська рада 25 січня 2016 р. затвердила рішення про перейменування вулиць міста Бершаді. Перейменуванню підлягали назви, пов'язані з комуністичним тоталітарним режимом, містили назви його органів влади й імена діячів СРСР, уславлювали події, пов'язані з тоталітарним культом. У Бершаді перейменовано 45 вулиць і провулків з метою розірвати зв'язок міста з російською історією та вплинути на історичну свідомість бершадців.

У дослідженні розглядаємо годоніми, які існували раніше, та нові, утворені під час декомунізації, і класифікуємо їх на такі групи:

1. Антропонімічні годоніми (назви, які походять від власних імен визначних людей):

а) гетьманів України, воєвод, історичних постатей: *Дмитра Вишневецького, провул. Дмитра Вишневецького, Пилипа Орлика, Івана Мазепи, Ярослава Мудрого, Миколи Міхновського* (український політичний і громадський діяч, адвокат, публіцист, перший ідеолог українського націоналізму та організатор війська), *Максима Залізняка, Івана Виговського, Богдана Хмельницького, Богуна, Грушевського, Кармелюка* (ватажок селянського руху на Поділлі у 1813–1835 роках), *Лободи* (гетьман запорізьких козаків), *Максима Кривоноса*. Зауважимо, що в цій групі переважає модель «ім'я + прізвище»;

б) українських і радянських космонавтів: *Леоніда Каденюка, Гагаріна, Титова, Поповича*;

в) відомих науковців: *Михайла Драгоманова, Левка Медвідя* (український гігієніст, академік Академії медичних наук СРСР), *Іполита Зборовського* (громадський, культурний та музейний діяч, краєзнавець, засновник кредитного руху на Бершадщині), *Корольова* (український радянський учений у галузі ракетобудування та космонавтики), *Курчатова* (радянський фізик, організатор і керівник робіт у галузі атомної науки і

техніки в СРСР, академік АН СРСР), *Тімірязєва* (російський природознавець-дарвініст, біолог, фізіолог), *Ціолковського* (один із засновників ракетобудування та сучасної космонавтики, педагог, письменник);

г) героїв російсько-української війни: *В'ячеслава Дремлюха* (житель м. Бершаді, загинув під час проведення антитерористичної операції на Сході країни під м. Іловайськом), *Юрія Коваленка* (підполковник Збройних сил України);

ґ) українських митців: *Марії Заньковецької* (українська акторка), *Леонова* (російський та радянський актор), *Леонтовича* (український композитор), *Будкевича* (радянський артист українського походження), *Некрасова* (український композитор), *Скалецького* (український композитор), *Чайковського* (російський композитор).

д) українських письменників: *вул. Григорія Сковороди, Гоголя, Василя Стуса, Олександра Довженка, Івана Франка, Коцюбинського, Лесі Українки, Павла Тичини, Панаса Мирного, Шевченка*;

е) російських письменників: *Жуковського, Маяковського, Пушкіна, Чехова*;

є) військовослужбовців-героїв Радянського Союзу: *Матросова* (рядовий-піхотинець, Герой Радянського Союзу), *Черняховського* (радянський воєначальник, двічі Герой Радянського Союзу, уродженець Уманщини). Ця група назв є нечисленною.

ж) героя-чорнобильця: *вул. Миколи Холодівського* (нагороджений указом Президента України орденом «За мужність ІІІ ступеня», проживав у м. Бершаді).

Спостереження показують, що антропонімічні годоніми в ономастичному просторі України становлять найчисленнішу групу. Вулиці *Тараса Шевченка, Григорія Сковороди, Лесі Українки та Ярослава Мудрого* найпопулярніші, тому вони є майже в кожному населеному пункті.

2. Власне топографічні годоніми. До цієї групи ми віднесли чотири годоніми: *вул. Київська, вул. Подільська, вул. Пилипонівська, вул. Колосіївська*. Компасний годонім *Київська* вказує напрямок до м. Києва. *Вул. Подільська* вказує на те, що Вінничина входить до складу Поділля. Вулиці *Пилипонівська* та *Колосіївська* відтворюють історію: на їх місці колись існували села Пилипонівка (до 1797 року) та Колосіївка.

3. Виробничі годоніми (назви, які походять від спеціалізації господарств, установ, закладів, що знаходились чи розташовані зараз на цих вулицях): *Будівельна, пров. Будівельників, вул. Енергетична. Залізнична, Медична, Шкільна, Транспортна, Спортивна, Трудова, пров. Робітничий*. Назва *вул. Будівельна* мотивована тим, що на вулиці проживали будівельники, на *вул. Енергетичній* знаходиться підприємство

«Енергозбут». *Вул. Медичну* населяли лікарі, а на *вул. Шкільній* розташовується Бершадська ЗОШ № 1.

4. Соціально-історичні годоніми (назви, які вказують на історичний факт, явище, соціальний стан): *вул. 40-річчя Перемоги, 8-го Березня, Інтернаціональна, Народна, Незалежності, Партизанська, Перемоги, Першотравнева, Героїв України, Українського Козацтва, Січових Стрільців, Трипільська.* Годонім *Першотравнева* з'явився за радянських часів на честь Дня солідарності трудящих; *8-го Березня* – на честь Жіночого дня; *Перемоги* – на честь перемоги СРСР у війні з Німеччиною; *Героїв України* – на честь загиблих українців у російсько-українській війні і т. д.

5. Релігійні годоніми (назви, які пов'язані з конфесійними реаліями чи релігійними установами, що знаходяться на таких вулицях): *Старообрядницька, Церковна, Покровська*. На *вул. Церковній* знаходиться Покровська церква. *Вул. Покровська* названа на честь християнського свята – Покрови Пресвятої Богоматері.

6. Абстрактні годоніми (походять від назв, що позначають абстрактні поняття): *вул. Дружби, Свободи, Квартальна, Миру, Ювілейна, Успішна*.

7. Флоронімічні годоніми (відображають особливості місцевого рослинного світу): *Долинська, Вишнева, Лугова, Польова, Садова, Паркова, Степова, Хвойна, пров. Лісний. Долинська* вулиця закінчується в долині. *Польова, Лугова, Садова, Степова, Хвойна і Лісна* вулиці відповідно знаходяться біля поля, лугу, саду, степу та лісу (хвойного або мішаного).

8. Орієнтувальні годоніми, які вказують місце розташування вулиці: *Паркова, Набережна, Річна, Зарічна, Замостянська, Хутірська. Вул. Річна* протягується вздовж річки Дохни, а *вул. Зарічна* розташовується за рікою.

9. Космонімічні годоніми (назва, пов'язана з небесними тілами): *вул. Сонячна*.

Отже, серед годонімів, які нині обслуговують ономастичний простір м. Бершаді Вінницької області, нам вдалося виокремити 9 лексико-семантичних груп. Годонімікон м. Бершаді засвідчує уподобання мешканців міста та підтверджує загальноукраїнські моделі номінації вулиць. Найбільш наповненою є лексико-семантична група годонімів, що походять від антропонімних назв, серед яких переважають репрезентанти моделі «ім'я + прізвище».

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 26.
2. Ільченко І. Відапелятивні годоніми м. Запоріжжя. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства.* Ужгород, 2016. Вип. 21. С. 223–225.
3. Мокрицький Г. П. Вулиці Житомира. Житомир : Волинь, 2007. 640 с.

4. Подольська Н. В. Ономастическое словообразование (сопоставительный анализ на материале восточнославянской онимии) : автореф. дис. … д-ра филол. наук : 10.02.01. Москва, 1990. 48 с.
5. Расовська О., Ящук Л. В. Годоніми міста Житомира. *Студентські лінгвістичні студії.* Житомир, 2011. Вип. 2. С. 181–185.
6. Титаренко А. А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9 (2). С. 171–180.
7. Фернос Ю. І. Вплив процесів декомунізації на систему урбанонімів м. Умані. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 2 (16). С. 299–304.
8. Янчишина Я. В. Лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості урбанонімії міста Хмельницького. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький : ХмЦНІІ, 2013. Вип. 6, ч. 2. С. 281–287.
9. Яцків Р. До питання про урбаноніми Дрогобича. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць. Дрогобич : Посвіт, 2013. С. 293–297.

А. Рудницька (Умань)
Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***Т. М. Тищенко***

ГОДОНІМИ СЕЛИЩА САВРАНЬ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Із другої половини XX століття в лінгвістичній науці посилюється інтерес до урбанонімних найменувань, що цілком закономірно, адже, як відомо, розвиток інфраструктури спричинив не лише зростання чисельності жителів, але й появу нових власних назв об’єктів та залучення їх до цілісного семіотичного простору міст і селищ [1].

Годоніми були предметом наукових досліджень Г. Мокрицького (старий Житомир), О. Расовської (м. Житомир), Л. Набок (м. Переяслав-Хмельницький), І. Ільченко (м. Запоріжжя), В. Чечини (м. Каховка), Ж. Колоіз та А. Титаренко (м. Кривий Ріг), Ю. Фернос (м.Умань) та ін.

Попри те, що в урбанонімному просторі селища Саврань годоніми посідають досить вагоме місце (їхня кількість становить 83 одиниці), до сьогодні вони не піддавалися ґрунтовному дослідженню. Це, власне, визначає актуальність нашої статті, **мета** якої – комплексний аналіз номінацій годонімів у смт. Саврань та з’ясування специфіки називання. Для того, щоб реалізувати мету, необхідно було виконати такі **завдання**:

1. Укласти картотеку назв вулиць та провулків селища Саврань.
2. Скласифікувати годоніми селища за лексико-сематичними групами.
3. Виявити структурні типи номінацій вулиць та провулків селища.
4. Визначити динамічні процеси в годономіконі селища Саврань.

Предмет дослідження – номінація вулиць та провулків та їх семантико-структурна характеристика.

Об'єкт дослідження – структурно-семантичні особливості назв вулиць та провулків селища Саврань.

Джерелом дослідження є savranrada.odessa.ua та укладена картотека за https://imisto.net/uk/postcodes/15-odeska/326-savranskiy/27347-savran.

Савра́нь – селище міського типу в Подільському районі Одеської області Україні, на південно-східному Поділлі, при злитті річок Савранки з Південним Бугом. Площа становить 7,69 км². У селищі проживає 6837 мешканців (2001) [2].

При аналізі годонімічних одиниць селища одним із першочерговим завданням вважаємо визначення принципів, способів та мотивів номінації.

Принцип номінації можна порівнювати із поняттями "ознака, що лягла в основу назви" та "спосіб номінації". Деякі назви відображають певні особливості місцевості, розкривають історію розвитку, несуть інформацію про певні властивості, якості, селища і населення, яке там проживає, та підкреслюють розташування відносно різних об'єктів.

Мотивація – це вибір мовного матеріалу для позначення ознаки предмета з уже наявного в мові складу морфем, відчуття носіями мови формально-семантичного асоціативного зв'язку певного слова з іншими лексемами словника, вибір ознаки предмета, яка стає представником предмета загалом [4].

Досліджуючи класифікації урбанонімів науковцями й аналізуючи твірну основу годонімічних одиниць, ми виокремили в урбанонімному просторі селища Саврань 7 лексико-семантичних груп:

1. Епонімічні годоніми – вулиці, назви яких походять від власних імен визначних людей. Ці годоніми становлять численну групу:

а) прізвища радянських льотчиків та космонавтів: *Байдукова, Гагаріна, Гастелло, Гризодубової, Комарова, Осіпенка, Чкалова, Шелковнікова*.

б) людей мистецтва:

1. Письменників:

українських: *пров. Василя Стуса (раніше пров. Гайдара), Довженко, Івана Франка (Крупської), Лесі Українки (Орджонікідзе), Григорія Сковороди (Раскової), Остапа Вишні (Халтуріна), Шевченка*;

російських: *Гоголя, Горького, Короленка, Крилова, Лермонтова, Пушкіна, Чернишевського*.

2. Композиторів: *Березовського*.

в) політичних діячів: *Петровського*;

г) Героїв Радянського Союзу: *Ватутіна, Ковпака, Малярова, Матросова, Нахімова, Черняховського, Чуйкова*;

г) історичних осіб: *Кармелюка* (український селянин, ватажок селянського руху на Поділлі у 1813–1835 рр.), *Пожарського* (московський державний і військовий діяч, князь, боярин), *Суворова (граф Римницький, князь Італійський, відомий російський полководець), Ушакова* (російський флотоводець, адмірал, святий Російської Православної Церкви), *Ярослава Мудрого* (київський князь із династії Рюриковичів);

д) учених: *Корольова* (учений у галузі ракетобудування та космонавтики), *Ломоносова* (російський учений-натураліст, геохімік, перший російський академічно освічений вчений), *Михайла Грушевського* (раніше – Маяковського), *Мічуріна* (російський біолог і селекціонер-помолог, автор багатьох сортів плодово-ягідних культур), *Пірогова* (хірург), *Попова* (фізик і експериментатор у галузі електрорадіотехніки), *Смірнова* (російський учений, доктор медичних наук, академік Російської академії природничих наук Академії енергоінформаційних наук, основоположник комп'ютерних психотехнологій), *Філатова* (радянський науковець, офтальмолог, хірург), *пров. Де Боплана (раніше – Боженка)* – інженера і військового картографа французького походження;

е) місцевих діячів: *Благодиря, Боровіцького, Бочковича, Карначова, Кароленка, Ковтуна, Мар'янівська (Жовтневої революції), Лікарчука, Мерецького.* Так, наприклад, вулиця *Боровіцького* названа на честь першого колгоспника місцевості, *Мар'янівська* – на честь Мар'яна, жителя села, який побудував греблю через р. Савранку. Значна частина назв вулиць з'явилась на вшанування героїв Другої світової війни – жителів селища чи воїнів, які захищали його, наприклад, вулиця *Карначова* (під командуванням генерала Карначова було звільнено селище від німців), *Бочковича* (Кирило Бочкович – замісник командира відділення взводу ППО, наш односельчанин), *Ковтуна* (врятував близько 20 єврейських дітей під час війни), *Лікарчука* (підпільник), *Мерецького* (підлітка, який носив хліб партизанам під час Другої світової війни).

2. Орієнтувальні годоніми – назви вулиць, що вказують на особливості розташування об'єкта в просторі: *Центральна (Калініна), Базарна (Чапаєва), Острівна (Щорса), пров. Торговий.* Ці найменування виразно вмотивовані і вказують на особливості розташування конкретного об'єкта відносно іншого: вул. *Центральна* проходить центром селища Саврань, *Острівна* – на острові, *Базарна* – за базаром.

3. Соціально-історичні годоніми – назва вулиць, що містять вказівку на соціальний стан або історичний факт, реалію, явище: *Партизанська (Зої Космодем'янської), Перемоги, Першотравнева, Гідності (Пролетарська), Гайдамацька (Свердлова), Соборна (Леніна).* Назва вул. *Першотравнева* з'явилась за радянських часів на честь Дня солідарності трудящих, вул. *Соборна* – Дня соборності України.

4. Релігійні годоніми, що мають прямий зв'язок із конфесійними реаліями, релігійними установами: *Покровська (Котовського)* – на честь престольного свята Покрови.

5. Гідронімічні годоніми, які походять від назв природних або створених людиною водних об'єктів: *Зарічна (Кірова), Озерна (Клари Цеткін), Прибужська, пров. Річний, пров. Зарічний (С. Лазо).* Вулиця *Зарічна* знаходиться за р. Савранка, *Прибузька* – поряд з р. Південний Буг.

6. Абстрактні годоніми, що походять від назв, що позначають абстрактні, нематеріальні поняття: *Затишна (Енгельса), Святкова (Куйбишева), Миру, Молодіжна, Райдужна (Радянської Армії).* Наприклад, вул. *Молодіжна* виникла у 80-х рр. XX ст., у тому районі надавали житло молодим сім'ям; вул. *Райдужна* отримала таку назву через те, що вона крайня біля Бугу, а там найкраще видно райдугу.

7. Флоронімічні годоніми, що відображають особливості місцевого рослинного світу: *Вишнева (60 років Жовтня), Виноградна, Соснова (Дзержинського), Лугова, Вільхова (Пархоменко), Паркова (Піонерська), Степова, пров. Садовий.* Зокрема, на вул. *Вишневій* багато вишневих насаджень, на вул. *Сосновій* є сосна, *Паркова* розміщена позаду парку та ін.

У результаті декомунізації перейменування зазнали 27 вулиць і провулків. Зменшилася кількість епонімічних годонімів, оскільки номінації на честь Жовтневого перевороту 1917 року, його діячів та послідовників, реалій Радянського Союзу замінені годонімами інших семантичних груп, наприклад, вул. *Дзержинського – Соснова, Енгельса – Затишна, Жовтневої революції – Мар'янівська, Калініна – Центральна, Кірова – Зарічна, Леніна – Соборна, Куйбишева – Святкова, Пархоменка – Вільхова, Котовського – Покровська, Свердлова – Гайдамацька, К. Цеткін – Озерна, Чапаєва – Базарна, Щорса – Острівна, 60 років Жовтня – Вишнева, С. Лазо – Зарічний, Піонерська – Паркова, Пролетарська – Гідності, Радянської Армії – Райдужна, Пугачова – Виноградна, Космодем'янської – Партизанська.*

Частина назв вулиць після перейменування залишилася в групі епонімічних годонімів: годоніми, утворені від прізвищ революціонерів, замінили годоніми, утворені на честь українських письменників: *Орджонікідзе – Лесі Українки, Крупської – Івана Франка, Халтуріна – Остапа Вишні, Раскової – Григорія Сковороди, пров. Гайдара – пров. Василя Стуса* або осіб, які були громадськими діячами чи мали вплив на розвиток науки в Україні: *пров. Боженка – пров. де Боплана, Маяковського – Грушевського,*

Аналіз мотиваційної бази новоутворених назв вулиць та провулків смт Саврань свідчить про те, що основними ознаками, за якими вони номінуються, є меморіальність, або вшанування, та асоціативність.

Отже, проаналізувавши адресну урбанонімну мапу селища Саврань, яка складається з 83 одиниць, ми виокремили 7 тематичних груп годонімів. Найбільшу кількість становлять епонімічні годоніми, а найменшу – релігійні. Дослідження показало, що урбанонімний простір може бути порушений унаслідок соціальних і політичних обставин, ідеологічних настанов та етнокультурних чинників. Перспективою дослідження вважаємо з'ясування історичного підґрунтя годонімних найменувань з естетичною та орієнтувальною семантикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Принципи номінації в топонімії України. *Українське мовознавство.* 1991. Вип. 18. С. 66–73.
2. Вікіпедія. Саврань. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8C (дата запиту: 02.10.2021).
3. Довідник Україна. Поштові індекси. URL: https://imisto.net/uk/postcodes/15-odeska/326-savranskiy/27347-savran (дата запиту: 02.10.2021).
4. Расовська О. Годоніми міста Житомир. URL: https://core.ac.uk/reader/42972966 (дата запиту: 02.10.2021).
5. Савранська селищна рада. URL: savranrada.odessa.ua (дата запиту: 02.10.2021).
6. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология. Київ : Фітосоціоцентр, 2000. С. 247.

А. Русіна *(Умань)*

Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***Т. М. Тищенко***

ГОДОНІМИ СЕЛИЩА МАЛА ВИСКА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розвиток інфраструктури в другій половини XX століття в країні сприяв збільшенню кількості великих міст, зростанню чисельності міських жителів, міських об'єктів та вулиць. Саме в цей час у мовознавстві посилюється інтерес до урбанонімних найменувань, зокрема до назв лінійних об'єктів. Вивченню годонімів присвятили праці І. Ільченко [1], Г. Мокрицький [2], О. Расовська та Л. Ящук [5], Ю. Фернос [7] та ін.

В урбанонімному просторі селища Мала Виска годоніми посідають важливе місце (їх близько 145 одиниць), проте до цього часу їх не вивчали.

Мета нашого дослідження – проаналізувати годоніми селища Мала Виска, виявити специфічні риси його годонімікону, простежити зміни, пов'язані з декомунізацією.

Джерело дослідження – офіційний сайт смт Малої Виски (https://mviskarada.gov.ua).

Для виконання мети дослідження необхідно було виконати такі завдання: укласти картотеку назв вулиць і провулків; скласифікувати годоніми Малої Виски за лексико-семантичними групами; простежити зміни, які відбулися в годоніміконі селища.

Вивчаючи проблеми динаміки годонімів, ми виявили різну кількість груп годонімів у різних дослідників назв лінійних об'єктів. Вважаємо, що кількість лексико-семантичних груп годонімів у кожному населеному пункті залежить від конкретної ситуації, проте в усіх класифікаціях виокремлюються годоніми, що походять від антропонімів та топонімів, апелятивів на позначення релігійних, професійних, виробничих реалій.

Аналізуючи годоніми селища Мала Виска Кіровоградської області, ми виокремили 11 лексико-семантичних груп, а саме:

I. Епонімічні годоніми – назви вулиць, які походять від власних імен визначних людей. Ця група була найбільш наповненою до перейменування, пов'язаного з декомунізацією (*вул. Суворова, вул. Т. Шевченка, вул. Кутузова, вул. Калініна, вул. Б. Хмельницького, вул. Коротченка, вул. Карла Лібкнехта, вул. П. Кочерги, вул. Енгельса, вул. Стаханова, вул. Щорса, вул. Островського* та ін.), вона ж залишається найбільш наповненою і нині (*вул. І. Сухомлина, вул. О. Ковтуна, вул. Л. Панкова, вул. Г. Красного, вул. Островського, вул. М. Коцюбинського, вул. Г. Перебийноса, вул. В. Винниченка, вул. І. Мазепи, вул. П. Сагайдачного, вул. І. Богуна, вул. В. Бровченка, вул. Сторчаківська*). Усього перейменовано 37 вулиць і провулків, назви яких походили від прізвищ насамперед діячів марксизму-ленінізму, їх послідовників, усерадянського уряду, російських полководців та ін. З них лише 11 епонімічних назв вулиць та 3 провулків залишились у цій групі, зокрема: *вул. Карла Маркса → вул. Сторчаківська, вул. Горького → вул. В. Бровченка, вул. Чапаєва → вул. І. Богуна, вул. Карла Лібкнехта → вул. Л. Панкова, вул. Кутузова → П. Сагайдачного, вул. Суворова → вул. І. Мазепи, вул. Калініна → вул. В. Винниченка, вул. Фрунзе → вул. Г. Перебийноса, вул. Дзержинського → вул. І. Сухомлина, вул. Островського → вул. Островського, вул. Щорса → вул. Г. Красного, провул. Карла Лібкнехта → провул. Л. Панкова, провул. Дзержинського → провул. І. Сухомлина, провул. Куйбишева → провул. Паліївський.*

II. Орієнтувальні годоніми – назви, які вказують на розташування вулиці: *вул. Південна, вул. Містечкова, вул. Центральна, вул. Матусівська,*

провул. Містечковий, провул. І Центральний, провул. ІІ Центральний, вул. Польова. Зауважимо, що всі назви вулиць і провулків, крім *вул. Південної*, з'явилися після декомунізації, через що кількісно змінилася група епонімічних годонімів: *вул. Леніна → вул. Містечкова, вул. Фурманова → вул. Польова, вул. Жовтнева → вул. Центральна, пров. Леніна → провул. Містечковий, провул. І Жовтневий → провул. І Центральний, провул. ІІ Жовтневий → провул. ІІ Центральний.*

До Маловисківської міської ради Кіровоградської області входять декілька сіл – Улянівка, Краснопілка, Заповідне (колишнє – Комсомольське). У цих населених пунктах по декілька вулиць. У зв'язку з декомунізацією в селах Улянівка та Краснопілка *вулиці Жовтнева* та *50-річчя Жовтня* перейменовані на вулиці з назвою *Центральна.*

ІІІ. Годоніми, що походять від топонімів. До цієї групи віднесемо назви, що походять від назв сусідніх сіл, або від назв міст, або назв частини материка. Такі годоніми також можна розглядати як орієнтувальні, бо можуть вказувати на напрямок вулиці, як, наприклад, *Матусівська* вулиця вказує напрямок на село Матусів сусіднього Шполянського району Черкаської області, або напрям розвитку держави – *Європейська.* Отже, це такі годоніми: *Київська, Матусівська, Холодноярівська, Європейська.* Усі вони, крім *Київської*, виникли в часи декомунізації, зменшивши кількісно групу епонімічних (*вул. Щорса → вул. Матусівська, вул. Куйбишева → вул. Паліївська* (сусіднє село Паліївка)), соціально-історичних (*провул. Піонерський → провул. Бесарабський, провул. Радянський → провул. Холодноярський, провул. 40 років Жовтня → провул. Європейський, вул. Піонерська → вул. Бесарабська, вул. Радянська → вул. Холодноярська, вул. 40 років Жовтня → вул. Європейська*) годонімів.

IV. Ергонімічні годоніми, або годоніми виробничого походження, – назви пов'язані з виробничою спеціалізацією господарств, які знаходилися на цих вулицях: *вул. Гончарна* – виникла на позначення шляху до поселення гончарів – хутора, що був заселений у часи кріпацтва, *вул. Колгоспна*, *провул. Поштовий, вул. Шкільна*, останні дві назви виникли у зв'язку з декомунізацією, зокрема *провул. Р. Люксембург → провул. Поштовий, вул. 20 років Жовтня → вул. Шкільна.* Зауважимо, що годонім *Колгоспна*, незважаючи на декомунізацію, не був змінений.

V. Соціально-історичні годоніми – назви вулиць, що містять вказівку на соціальний стан або історичний факт, реалію, явище: *вул. Героїв Крут* (колишня – *Пархоменка*), *вул. 9 Травня, провул. Козацький* (колишній *провул. Ворошилова*).

VI. Астрономічні годоніми утворені від назв небесних світил: *Чумацький Шлях, вул. Зоряна, провул. Сонячний, вул. Промениста, вул. Сонячна*. Зауважимо, що до процесу декомунізації був тільки один

такий годонім, решта поетичних назв вулиць з'явилися вже після 2015 року: *вул. Рози Люксембург → вул. Зоряна, провул. Воровського → провул. Сонячний, вул. Нижньоворовського → вул. Промениста, вул. Воровського → вул. Сонячна*.

VII. Абстрактні годоніми походять від назв, що позначають абстрактні, нематеріальні поняття: *вул. Труда, вул. Свободи, вул. Радісна, провул. Тихий* (колишній *І Леніна*),

VIII. Динамічні годоніми пов'язані з назвами руху, пересування: *вул. Перехідна*.

IX. Флоронімічні годоніми відображають особливості місцевого рослинного світу. Ця група годонімів майже вся утворилася лише в останні роки: *вул. Зелена, вул. Енгельса → вул. Проліскова, вул. Котовського → вул. Горіхова, вул. 50 років Жовтня → вул. Вишнева, провул. Комсомольський → провул. Квітковий, вул. Орджонікідзе → вул. Яблунева вул. Комсомольська → вул. Квіткова, вул. Ленінградська → вул. Вишнева.*

X. Годоніми, які походять від назв професій: *провул. І Ватутіна → провул. І Професійний, провул. ІІ Ватутіна → провул. ІІ Професійний, провул. Кірова → провул. Механізаторів, вул. Ватутіна → вул. Професійна.*

XI. Темпоральні годоніми – назви, що свідчать про час утворення вулиць: *вул. Нова, вул. Стародавня*.

Отже, годонімікон селища Мала Виска має ядро, до якого входять лексико-семантична група епонімічних годонімів, флористичних та відтопонімних, та периферію, яку становлять менш наповнені групи. Відтопонімні та флористичні годоніми переважно з'явилися під час декомунізації. Виявлено дві назви вулиць, які не зазнали перейменувань, зокрема вулиці *Колгоспна*, *Островського*, і провулка *Колгоспного*. Зовсім не виявлено годонімів, які за походженням є гідронімами, хоча Мала Виска стоїть на річці Мала Вись.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 26.
2. Ільченко І. Відапелятивні годоніми м. Запоріжжя. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2016. Вип. 21 : Ареалогія й ономастика. С. 223–225.
3. Мокрицький Г. П. Вулиці Житомира. Житомир : Волинь, 2007. 640 с.
4. Подольська Н. В. Ономастическое словообразование (сопоставительный анализ на материале восточнославянской онимии) : автореф. дис. … д-ра филол. наук : 10.02.01. Москва, 1990. 48 с.
5. Расовська О. Годоніми міста Житомира. *Студентські лінгвістичні студії*. Житомир, 2011. Вип. 2. С. 181–185.

6. Титаренко А. А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9 (2). С. 171–180.
7. Фернос Ю. І. Вплив процесів декомунізації на систему урбанонімів м. Умані. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 2 (16). С. 299–304.
8. Янчишина Я. В. Лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості урбанонімії міста Хмельницького. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький : ХмЦНІІ, 2013. Вип. 6, ч. 2. С. 281–287.
9. Яцків Р. До питання про урбаноніми Дрогобича. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць. Дрогобич : Посвіт, 2013. С. 293–297.
10. Офіційний сайт смт Малої Виски https://mviskarada.gov.ua.

А. Язвенко *(Умань)*
Наук. керівник – канд. філол. н., доц. ***Т. М. Тищенко***

ГОДОНІМИ МІСТА ОЛЕКСАНДРІЇ

В ономастичних дослідженнях годоніми є предметом вивчення багатьох науковців. Уже досліджено годоніми міст Житомира (О. Расовська), Кіровограда (Д. Сінченко), Кривого Рогу (А. Титаренко), Харкова (М. Тахтаулова), Києва (Д. Данильчук), Миколаєва (Є. Паркіна) та ін. Годоніми є живим динамічним класом власних назв, оскільки відображають історію України чи регіону, менталітет мешканців міст. Годоніми Олександрії ще не були об’єктом наукових мовознавчих студій, що і визначає актуальність нашої розвідки.

Джерелом дослідження є сайт Олександрійської міської ради (http://olexrada.gov.ua/doc/StreetNames) та власні записи, виконані 2021 року. Усього проаналізовано 194 назви вулиць і провулків міста.

Метою статті є вивчення принципів номінації назв вулиць міста Олександрії, для чого треба було укласти картотеку найменувань вулиць, скласифікувати назви вулиць за лексико-семантичними групами, визначити твірні особливості годонімікону м. Олександрії. Предмет дослідження – годонімікон м. Олександрії. Об’єктом вивчення є семантико-словотвірні особливості годонімів, що існують в урбаністичному просторі міста Олександрії.

Олександрія – місто обласного підпорядкування, розташоване на берегах річки Інгулець та його притоки – річки Березівка. Історія Олександрії – це славні сторінки трудових і бойових традицій всього населення міста, що відображено через годоніми – мовні одиниці на позначення вулиць.

Досліджуючи онімний простір, зокрема годоніми міста Житомира, Г. Мокрицький виокремив 5 лексико-семантичних груп назв вулиць та провулків: 1) географічні назви; 2) антропонімічні назви; 3) виробничі топоніми; 4) професійно-соціальні оніми; 5) релігійні назви [2, с. 10].

Аналізуючи годонімний простір м. Запоріжжя, І. Ільченко виявила такі лексико-семантичні групи: лексеми, пов'язані з технікою і виробництвом; лексеми, пов'язані з транспортом і шляхами сполучення; лексеми, пов'язані зі спортом і охороною здоров'я; лексеми, пов'язані з військовою справою; лексеми, пов'язані з назвами підприємств, установ, організацій; лексеми, пов'язані з назвами професій, роду занять; лексеми, пов'язані з назвами громадських і політичних організацій, угруповань; лексеми, пов'язані з назвами речовин і матеріалів; лексеми, пов'язані з назвами рослин; лексеми, що вказують на особливості розташування об'єкта в просторі; лексеми, що вказують на зовнішні та внутрішні ознаки і якості об'єктів [1, с. 223–224].

Годоніми міста Олександрії можна класифікувати на 13 лексико-семантичних груп.

І. Епонімічні годоніми, назви яких походять від власних імен визначних людей, зокрема:

- українських письменників і вчителів: *вул. Єфремова, вул. Василя Сухомлинського, вул. Корнійчука, вул. Котляревського, вул. Коцюбинського, вул. Бориса Нечерди, вул. Леоніда Чернова, вул. Івана Чиркіна, вул. Черняхівського, вул. Франка, вул. Шевченка, пров. Копиленка, пров. Кропивницького, пров. Олени Журливої, пров. Довженка, вул. Макаренка, вул. Григорія Сковороди, вул. Сосюри;*

- іноземних діячів культури: *пров. Чернишевського, вул. Радищевича, вул, Айвазовського, вул. Жуковського, вул. Іллі Зверєва, вул. Короленка, вул. Сокальського, вул. Рєпіна, вул. Чайковського, пров. Лермонтова, пров. Толстого, вул. Григорія Марченка, вул. Крилова, вул. Сидоренка, вул. Тургенєва, пров. Борі Бєлого, вул. Чехова;*

- спортсменів: *вул. Андрія Демченка, вул. Усика, вул. Юрія Карлюка;*

- учасників війн: *вул. Зої Космодемянскої, вул. Олега Кошового, вул. Осипенко, вул. Петра Маркова, вул. Черняховського, пров. Карпа Хазана, пров. Констянтина Засланова, вул. Любові Щевцової, вул. Ватутіна, вул. Маршала Рибалки, вул. Руднєва, вул. Толбухіна;*

- пілотів і космонавтів: *вул. Нестерова, вул. Гагаріна, вул. Титова, вул. космонавта Попова;*

- акторів: *вул. Марії Заньковецької, вул. Олексія Скічка, пров. Гната Юри;*

- відомих лікарів: *вул. Григорія Сокальського, вул. Філатова, вул. Анатолія Кохана, вул. Комарова, пров. Якова Яковенка;*

-учених: *вул. Григорія Волкова, вул. Ціолковського, пров. Академіка Павлова, пров. Ломоносова, пров. Мічуріна, вул. Менделєєва, вул. Тимірязева;*

- українських гетьманів, полководців та інших історичних осіб: *вул. Петра Сагайдачного, пров. Кармелюка, вул. Богдана Хмельницького, пров. Івана Богуна;*

- архітекторів: *вул. Григорія Логвина;*

- учасників російсько-української війни: *вул. Максима Бендерова, вул. Олександра Козенка;*

- військових і політичних діячів: *вул. Пилипа Гриценка, пров. Якова Вахнянина, вул. Уляни Громової, вул. Карбишева;*

- істориків: *вул. Миколи Зерванського, вул. Леоніда Коваленка;*

- композиторів: *пров. Василя Пащенка, пров. Леонтовича.*

Отже, ця група кількісно є найбільшою серед усіх груп годонімів м. Олександрії. Значна частина вулиць одержала свою назву на честь українських чи російських державних діячів, діячів культури, науки, техніки. Лише окремі назви своїм походженням зобов'язані людям, які мають безпосередній стосунок до міста, це насамперед загиблі герої російсько-української війни. До цієї групи належить годонім *бульвар Попова* – названий на честь Леоніда Івановича Попова, українського радянського льотчика-космонавта, двічі Героя Радянського Союзу, бо він народився і провів дитинство та юність в Олександрії.

ІІ. Годоніми орієнтувальні, є своєрідним маркером місцезнаходження вулиць, оскільки вказують напрям на той чи той населений пункт. Олександрія – серце України, тому в місті багато магістралей, які ведуть у різні області та міста. Ще в давнину Олександрія була центром чумацьких шляхів. Орієнтувальну вказівку мають годоніми *Войнівське, Дніпропетровське, Звенигородське, Новопразьке, Користівське, Кременчуцьке, Куколівське шосе, вул. Запорізька, вул. Кременчуцька, вул. Полтавська, вул. Черкаська, вул. Чонгарська, вул. Пантаївська, вул. Дніпровська, Донецька, вул. Златопіль, та вул. Миколаївська, вул. Житомирська, вул. Знам'янська, вул. Одеська, вул. Харківська, Новопетрівський провулок*. Після закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» головне шосе, що раніше носило назву *Кіровоградське*, перейменоване на *Новопразьке*, бо неподалік від міста знаходиться с. Нова Прага, *вулиця Чонгарська* вказує на напрямок у сторону села Чонгари, що знаходиться в Херсонські області.

ІІІ. Ергонімічні годоніми, або годоніми виробничого походження, – назви, пов'язані з виробничою спеціалізацією господарств, які знаходилися чи знаходяться на цих вулицях. Олександрія в часи бурхливого

промислового розвитку – це шахтарське місто, тому в місті виявлено багато годонімів, що мають насамперед вказівку на шахтарське ремесло та супутні з ним: *вул. Залізнична, вул. Заводська, вул. Шахтарська, вул. Авіаційна, пров. Аграрний, проїзд. Поліграфістів, пров. Цеглянокаменярський, вул. Кам'яна, вул. Металістів, вул. Вугільна, вул. Гірнична, пл. Привокзальна, вул. Залізнична, пров. Транспортний, пров. Привокзальний.*

IV. Соціально-історичні годоніми – назви вулиць, що містять вказівку на соціальний стан або історичний факт, реалію, явище: *пл. Героїв Чорнобиля, вул. 70 років Перемоги, вул. Першотравнева, вул. 40 років Перемоги, вул. Гвардійська, вул. Козацька, вул. Студентська, вул. Шкільна, вул. Артилеристів, пл. Визволення, вул. 8-го березня, вул. Героїв Сталінграду, вул. Патріотів України, вул. 6-го грудня, вул. Декабристів, вул. Захисників України, вул. Партизанська.* Деякі вулиці носять імена свят, які з'явилися за часів радянщини. Також вулиці названі на честь історичних подій сучасної України.

V. Дромонімічні годоніми, утворені від назв основних шляхів: *вул. Козацький шлях.* Ця назва є історичною: через місто були прокладені основні торговельні та політичні шляхи, й козаки, які населяли Олександрію, та ті, які мігрували містом, назвали так основний шлях на великі міста.

VI. Релігійні годоніми мають прямий зв'язок із конфесійними реаліями, релігійними установами, які є в Олександрії, зокрема: *Покровська площа, площа Соборна, проспект Соборний.* На Покровській площі раніше стояла Покровська церква, на вулиці *Соборній* – головний кафедральний храм, який керував усім церковним процесом у місті.

VII. Гідронімічні годоніми походять від назв природних водних об'єктів: *вул. Джерельна, вул. Озерна, пров. Інгулецький, пров. Озерний, вул. Інгулецька, вул. Набережна, вул. Рікова, вул. Зарічна.* Усі назви вулиць пов'язані з водними об'єктами, розташованими біля них.

VIII. Оронімічні годоніми – назви вулиць, утворені від назв гір, гірських масивів, пагорбів: *вул. Нагорна, пров. Нагорний.*

IX. Абстрактні годоніми походять від назв, що позначають абстрактні, нематеріальні поняття: *вул. Дружба народів, вул. Миру, вул. Надії, вул. Незалежності, пров. Тихий, вул. Свободи.*

X. Флоронімічні годоніми відображають особливості місцевого рослинного світу: *вул. Вишнева, вул. Горіхова, вул. Діброви, вул. Яблунева, вул. Липнева (тобто там, де ростуть липи), вул. Лісова, вул. Лугова, вул. Нижче-Польова, вул. Кленова, вул. Польова, вул. Абрикосова, вул. Чорноліська, пров. Садовий, вул. Квіткова, пров. Польовий,*

пров. Горіховий. Більшість назв вулиць є дуже милозвучні і несуть у собі позитивно-експресивне значення.

XI. Компасні годоніми вказують на напрямок, є орієнтирами для виокремлення історичних меж міста: *вул. Східна, Південна, Північна.*

XII. Темпоральні годоніми пов'язані з порами року чи місяцями: *вул. Чернева, вул. Липнева, вул. Січнева, вул. Осіння, вул. Весняна, пров. Весняний.*

XIII. Годоніми, що пов'язані з астрономічними об'єктами: *вул. Космічна, вул. Зоряна, вул. Сонячна.*

Отже, проаналізувавши сучасні 194 годоніми міста Олександрії, з урахуванням змін, зумовлених виконанням закону про засудження комуністичної та націонал-соціалістичної символіки, ми виокремили 13 лексико-семантичних груп. Найбільш наповненою є група епонімних годонімів, значна частина яких постала під впливом загальноукраїнської тенденції називання вулиць на честь відомих історичних осіб, українських і російських письменників, політичних і державних діячів. Спостережено, що лише декілька з них мають прямий стосунок до міста – це герої, які загинули в російсько-українській війні, уродженець міста космонавт Л. Попов. Значна частина назв пов'язана з господарським життям міста. Новітні флористичні та астрономічні назви, на нашу думку, створюють романтичний образ міста і закріпляться в годонімічному просторі міста надовго, оскільки не вимагають змін у зв'язку з різними політичними процесами в країні.

ДЖЕРЕЛА

1. Сайт міської ради м. Олександрії. http://olexrada.gov.ua/doc/StreetNames.pdf.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільченко І. Відапелятивні годоніми м. Запоріжжя. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2016. Вип. 21 : Ареалогія й ономастика. С. 223–225.
2. Мокрицький Г. П. Вулиці Житомира. Житомир : Волинь, 2007. 640 с.

Д. Левченко *(Житомир)*
Наук. керівник – канд. філол. наук, доц. ***Г. І. Гримашевич***

СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИСУДКІВ У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ»

Розгляд речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці сприяв докладному окресленню критерії розмежування членів речення. Особливості формально-граматичної будови речень досліджувало багато українських мовознавців, зокрема Л. А. Булаховський, В. М. Русанівський, К. Ф. Шульжук, М. Я. Плющ, І. Р. Вихованець та ін. В історії мовознавства питання про головні члени речення дискусійне, що зумовлено визначенням їхнього статусу. І. Р. Вихованець пропонує розрізняти два ряди членів речення: формально-синтаксичні члени речення, установлювані на основі синтаксичних зв'язків; семантико-синтаксичні члени речення (синтаксеми), виділювані на основі семантико-синтаксичних відношень. Більшість сучасних лінгвістів основним компонентом речення вважають присудок [1, с. 214]. Крім того, відзначимо напрацювання в досліджуваній царині сучасних українських граматистів, зокрема І. Р. Вихованця [1], Н. В. Гуйванюк [2], А. П. Загнітка [3], Ю. Є. Ричагівської [4], К. Ф. Шульжука [5] та інших.

Оскільки предметом нашої розвідки є способи вираження присудка в романі В. Лиса «Соло для Соломії», звернімо увагу на особливості функціонування та специфіку вираження цього головного члена речення в досліджуваному творі.

К. Ф. Шульжук наголошує на тому, що простий дієслівний присудок – найтиповіша форма присудка двоскладного речення, оскільки саме дієслово є найбільш пристосованою формою для вираження присудка [5, с. 74]. Вибірка матеріалів із досліджуваного роману засвідчує те, що досить поширеними є прості дієслівні присудки, ужиті у формі дійсного способу минулого часу однини: *Настя дісталася Порицька на п'ятий день* (Соло для Соломії); *Та на неї дивилося ведмедеве око* (Соло для Соломії); *До Загорян завітала вже дівка Весна* (Соло для Соломії); *А на ранок молодий чоловік у двоколку сів, Настуню свою на прощання обійняв* (Соло для Соломії); *На четвертий день після народин, як і годилося, батько Антін пішов до батюшки, отця Андронія, домовлятися про ім'я новонародженої та день хрестин* (Соло для Соломії); *Петро повернув її – рвучко, одним поглядом – до себе* (Соло для Соломії); *Джмелине гудіння дивним чином її*

приворожувало (Соло для Соломії). За допомогою вживання форм простих дієслівних присудків у минулому часі дієслів ми маємо змогу дізнатися про події та процеси, які вже відбулися в житті головних героїв. Варто зауважити, що подекуди прості дієслівні присудки у формі дійсного способу минулого часу однини стосуються одного й того самого суб'єкта в реченні, тобто є однорідними: *Соломія скинулася, проганяючи заціпеніння, і глянула Петрові в лице* (Соло для Соломії); *Павло звівся на ноги, змахнув руками, тупнув ногами* (Соло для Соломії); *Кинувся, зірвав хустку* (Соло для Соломії).

Не поступаються частотою вжитку форми дійсного способу теперішнього часу простих дієслівних присудків у романі «Соло для Соломії» В. Лиса: *І Соломійка тепер прокладає стежку од тих джмелиних нір до дивних квіток із ще дивнішою назвою – жмелійки* (Соло для Соломії); *Соломійка веселіє* (Соло для Соломії); *А в Павла раптом все холодіє* (Соло для Соломії); *А тим часом Соломія надворі проводжає гусей довгим поглядом і раптом скрикує* (Соло для Соломії); *Вибухає серце у грудях* (Соло для Соломії); *Павло шукає відповіді день, два, всі ці дні* (Соло для Соломії). Звернімо увагу, що завдяки вираженню простих дієслівних присудків у формі дійсного способу теперішнього часу ми дізнаємося здебільшого про емоційний стан героїв, їхні переживання.

Мовознавці до простих дієслівних зараховують присудки, виражені складеною формою майбутнього часу недоконаного виду. Вони досить часто вживаються в романі «Соло для Соломії»: *Псувати щістє не буду* (Соло для Соломії); *З весни п'ятдесят першого року в історії Загорян настає трирічна ера кок-сагизу, яку вони потім не раз будуть згадувати лихим словом* (Соло для Соломії); *На Соломчине диво, не тико Вірка, а й Явдоха, і Любка, й геть усі инші казали, що ніякої нової ланкової обирати не будуть* (Соло для Соломії); *А ще ж чутки ходять, що головам колхозним машини будуть виділяти* (Соло для Соломії); *Не буду приховувати – нелегко доводиться самому з дітьми* (Соло для Соломії); *І вже як пройшла до хліва й чорнушку свою побачила, то аж об поли вдарила: тож він лишив тую хустку, та хай би вона згоріла, все їдно ж носити не буду* (Соло для Соломії). Впадає в око те, що здебільшого прості присудки, виражені складеною формою майбутнього часу недоконаного виду, уживаються в складних реченнях: *будуть згадувати, обирати не будуть, носити не буду*, причому дієслово-зв'язка може бути як у препозиції, так і в постпозиції до інфінітива. Окрім того, деякі з них ускладнені заперечною часткою не.

К. Ф. Шульжук наголошує на тому, що простий дієслівний присудок може ускладнюватися частками *було, ніби, бувало, давай*, повтором присудка, додаванням ще одного дієслова в препозиції в тій самій формі, порівняльними частками, часткою собі [5, с. 75]. Такі типи ускладнень

простих дієслівних присудків широко репрезентовані в романі «Соло для Соломії» В. Лиса: *Він просто собі присів відпочити* (Соло для Соломії); *Не по-нашому, по-руському, то вже вона собі по тому по-своєму, наському, переложила* (Соло для Соломії); *Соломія було злякалася якось, часто-часто серце загуготіло – мо', не дай Біг, мертва вже її дитинка, і невимовно зраділа, як почула спершу слабкі, а потім сильніші й сильніші поштовхи* (Соло для Соломії); *Щось ніби просилося до неїної бідної, мовби розпухлої на всеньке місто, голови* (Соло для Соломії); *Соломійка ніби й легенько відсунула кота стрункою ніжкою, та вже джмелик гніву тихенько сів на її плече* (Соло для Соломії). Наведені приклади свідчать про те, що здебільшого прості дієслівні присудки ускладнюються частками.

У досліджуваному романі натрапляємо на прості дієслівні присудки, ужиті у формі наказового способу дієслів, причому домінують варіанти з часткою *хай*: *Вона побіжить, хай стріляє, якщо вже нема рятунку* (Соло для Соломії); *Хай, хай біжить за нею крізь цей ліс і світ, все їдно не наздожене* (Соло для Соломії); *Подумала, що ще не пізно спинитися, припинити цеє приготування, або й самій піти на двір і не вернутися, хай зрозуміє, що він не бажаний гість* (Соло для Соломії); *Ні, не платитиме такого великого податку, як торік, хай він вигорить ясним вогнем* (Соло для Соломії); *Хай носить на здоровлє, як у нас кажуть* (Соло для Соломії). Варто зазначити, що прості дієслівні присудки, виражені формою наказового способу дієслів, часто функціонують саме в складних реченнях і формують одну з двох граматичних основ.

Окрім простих дієслівних, не поступаються частотою вживання складені дієслівні присудки з допоміжними фазовими дієсловами, які вказують на початок дії: *А ще почала вишивати великого розкішного рушника, такого, що од бильця до бильця ліжка діставав* (Соло для Соломії); *Прибувши на місце, ми оточили той будинок і почали готуватися до штурму* (Соло для Соломії); *Після того сну Соломія раптом почала боятися, що присниться, як він лупцює її віжками* (Соло для Соломії), її закінчення: *Мовби почувши Соломіїну думку, Павло перестав бити, люто жбурнув віжки вбік, копнув жінку ногою і пішов до виходу* (Соло для Соломії); *Вночі ж Марієчка дихала так, що, здавалося, груденята геть розірве, плакала, а потім і плакати перестала, тільки час од часу хапала ротиком повітря* (Соло для Соломії); *Ще за хвилину він сапнув пару раз, хапнув повітря й перестав дихати* (Соло для Соломії). Складені дієслівні присудки з допоміжними фазовими дієсловами зі значенням тривання дії використано спорадично: *Лишалося тільки бажати, аби осі не одружився* (Соло для Соломії). У цьому реченні складений дієслівний присудок утворився поєднанням фазисного дієслова *лишалося* та модального інфінітива *бажати*. Варто зауважити, що допоміжні дієслова фазисного

типу сполучаються з інфінітивами недоконаного виду, оскільки лише такий вид дає змогу показати етапи дії – початок, кінець тощо.

Водночас побутують складені дієслівні присудки з модальними дієсловами зі значенням: можливості дії: *І зараз може спасти її рідного і Варчиного двоюрідного братів* (Соло для Соломії); обов'язковості, повинності: *Мусив хлопець клястися, що ніколи так не робитиме* (Соло для Соломії); волевиявлення: *Василя святого побажають добре стріти* (Соло для Соломії); суб'єктно-емоційної оцінки: *Соломія сиділа на старому засмальцьованому стільці, боялась поворухнутися* (Соло для Соломії); міри звичайності дії: *Якось ішла Соломія на поле з кошиком і серпом, бо ж у селі до самих уродин звикли в поле виходити, не було як відсиджуватися* (Соло для Соломії).

Окрім складених дієслівних, високу частоту використання мають складені іменні присудки з основним компонентом прикметником та дієсловом-зв'язкою бути: *Вигляд у господаря був сурйозний, то мусили зважєти* (Соло для Соломії); *Погляд в нього був теж задоволеним, наче в кота, що вполював після довгих ловів велику мишу* (Соло для Соломії); *На джмелівку їхню ще був схожий запах* (Соло для Соломії); *У його холодку, що так бажала, я сіла, і плід його був солодкий моєму піднебінню* (Соло для Соломії); *То була найщасливіша дорога в Соломійчиному житті* (Соло для Соломії). Необхідно зауважити, що здебільшого такі складені іменні присудки формують предикативну основу речення з підметами чоловічого роду.

Насамкінець звернемо увагу на функціонування в досліджуваному романі присудків в односкладних безособових реченнях. Як засвідчила вибірка таких конструкцій, найбільш уживаними є складені дієслівні присудки, до складу яких належать модальники *потрібно*, *треба*, *можна*: *А цей, дарований Богом і долею, дорогоцінний скарб, потрібно пильно охороняти* (Соло для Соломії); *Раніше треба було приходити* (Соло для Соломії); *Треба хоч комусь хазяйство глядіти* (Соло для Соломії); *Значить, не можна забувати* (Соло для Соломії); *Можна їхати годину, дві, три, навіть півдня і день, й не побачити жодного деревця* (Соло для Соломії).

Досліджуваний роман не дає вичерпної інформації про особливості функціонування присудків та способи їх вираження. Аналізована вибірка матеріалів уможливлює виокремлення різноманітних типів присудків, якими послуговується Володимир Лис у романі «Соло для Соломії». Твір дав змогу простежити такі їх найчастотніші репрезентанти: прості дієслівні присудки, ужиті у формі дійсного способу минулого та теперішнього часу однини; прості дієслівні присудки, виражені складеною формою майбутнього часу недоконаного виду, що функціонують здебільшого в складних реченнях; складені дієслівні присудки з допоміжними фазовими

та модальними дієсловами; складені іменні присудки з основним компонентом прикметником та допоміжним дієсловом-зв'язкою бути. Пропонована стаття відкриває перспективу подальшого дослідження функціонування головних і другорядних членів речення в романістиці Володимира Лиса як складової вивчення синтаксичних особливостей його творчості та виразника ідіолекту письменника.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Соло для Соломії – Лис В. С. Соло для Соломії. URL: https://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/1024974/volodimir-lis-solo-dlya-solomii.html

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : монографія. Донецьк, 2001. 662 с.
4. Ричагівська Ю. Є. Структурно-семантичні параметри складного речення в поетичному мовленні : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2009. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : «Академія», 2004. 408 с.

К. Яриновська *(Житомир)*

Наук. керівник – канд. філол. наук, доц. ***Г. І. Гримашевич***

КОЛОРАТИВИ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЮРІЯ ІЗДРИКА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «КАЛЕНДАР ЛЮБОВІ»)

Наша мова надзвичайно багата й різноманітна, так само як і її лексичний склад. Особливу групу слів української лексичної системи становить лексика на позначення кольорів. Багатство колірної лексики в мові пояснюють важливістю зорових вражень як одного з джерел пізнання навколишнього світу. Колірні ознаки матеріальних об'єктів абстрагуються свідомістю людини й набувають самостійного існування в різноманітних сферах духовного досвіду людства – від найдавніших знакових систем міфології та фольклору до сучасного мистецтва. Не випадково кольори постійно привертають увагу науковців як об'єкт дослідження в різних напрямках – фізичному, психологічному, філософському, мистецтвознавчому та лінгвістичному.

Зацікавленість кольороназвами зумовлена нашим життям. Останнім часом семантика кольоропозначень трансформувалася в окрему галузь науки про мову, бо розвиток кольороназв тісно пов'язаний зі сприйняттям навколишнього світу [5, с. 54].

Дослідники зазначають, що мовні засоби та позначення кольору формуються під впливом художньої мети, індивідуального осмислення та естетичних уподобань автора. Семантика колірних ознак надає мові своєрідності, асоціативних властивостей [5, с. 54].

Одним із важливих аспектів вивчення кольоративів є всебічний аналіз їхніх функціональних властивостей у мові фольклору та художньої літератури. Численні спостереження вчених у галузі лінгвопоетики переконують у тому, що в поетичній мові назви кольорів є естетично проакцентованими, позначені багатством семантичних наповнень і виконуваних функцій. Колірна гама як важливе мовно-естетичне явище є одним із показників індивідуального стилю автора, а її аналіз має принципове значення для розуміння специфіки поетичномовних картин світу, визначення особливостей розвитку ідейно-художніх систем, характеристики традиційного та новаторського тощо. Проблема семантики кольоративів та їхньої естетичної значущості в художньому тексті постійно перебуває в полі зору науковців (І. Бабій, А. Брагіна, Л. Донецьких, В. Дятчук, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт та ін.).

Здавна лексика на позначення кольорів відігравала важливу роль у художній творчості українських митців, зокрема прозаїків та поетів. Спочатку це були первинні назви, як-от: жовтий, зелений, сірий, чорний, і виконували вони переважно номінативну функцію.

У сучасній українській мові лексика на позначення кольору становить кількісно велику групу, яка активно поповнювалася новими лексичними одиницями протягом розвитку мови. Одним зі шляхів збагачення є вторинна номінація кольорів, що ґрунтується на застосуванні вже наявних у сучасній мові лексем з інших тематичних груп. Такі назви часто стають загальновживаними кольоронайменуваннями. Деякі ж із них з'являються тільки в певному контексті, є результатом індивідуально-авторського бачення світу й рідко переходять до активного слововживання [1].

Категорія назв кольорів характеризується семантичною та функціональною різноманітністю, тому здавна цікавить науковців. Як зазначає І. Бабій, цю групу лексем у різних аспектах досліджували такі мовознавці: А. Критенко, А. Кириченко, О. Дзівак, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, Л. Ставицька, Л. Пустовіт та інші [1]. Зокрема, Н. Комарчева та Н. Левун розглядали проблеми функціонування й семантики лексем, утворених від назв кольорів. В основу класифікації вони поклали спосіб словотвору похідних, докладно розглянули словотвірні гнізда

кольоративів. Автори зазначають: «Дослідження словотвірного потенціалу прикметників на позначення кольорів спектру передбачає вияв кількісного складу словотвірних гнізд із відповідними назвами на вершинах, визначення внутрішніх зв'язків у структурі словотвірних гнізд аналіз семантики похідних утворень» [3, с. 77–78].

Назви кольору в українській мові, зокрема їх функціонування в художньому тексті, упродовж кількох останніх десятиріч є предметом постійного зацікавлення багатьох мовознавців які вивчають проблеми семантики слова в художньому тексті. На думку Л. Пустовіт, сполучуваність назв кольорів із різними поняттями відбиває й закономірності використання традиційних образів, які стали певною мірою поетичними символами, і новаторське вживання назв із семантикою кольору для створення емоційно-оцінних метафоричних означень [4, с. 23].

Колоративи в межах художніх текстів уживаються як у прямому, переносному, так і в символічному значеннях. Це зумовлено естетичною спрямованістю художніх текстів: вони покликані не так інформувати людину про щось, як викликати в неї переживання та почуття. Найбільш повно естетичну функцію реалізують кольоративи в текстах поетичних – їхня частка, за підрахунками дослідників, становить тут близько 14 % усієї лексики [6].

Для поетичних текстів найхарактернішими є вживання кольоропозначень у функції символу, причому трансформація кольору в символ може відбутися двома шляхами – уживанням колоратива в закріпленому народнопоетичною традицією значенні або ж надання йому власне авторських конотацій.

Отож мета нашої розвідки – дослідити лексику на позначення кольорів у поетичному дискурсі Юрія Іздрика на матеріалах збірки «Календар любові», зокрема простежити їхнє морфологічне вираження та значення.

Серед зафіксованих у збірці «Календар любові» можемо виокремити 127 випадків уживання лексем на позначення кольорів, серед яких: 49 – на позначення чорного кольору, 29 – білого, 10 – срібного, 5 – золотистого, 5 – жовтого, 4 – прозорого, 4 – синього, 4 – сірого, 4 – червоного, 3 – зеленого, 2 – сивого, 2 – рожевого і 6 випадків уживання самої лексеми «колір». Переважно всі ці лексеми виражені прикметниками, рідше – іменниками: *... і чорний траур тротуарів / і* ***зелень*** *лип і неба лють* [2, с. 144]; *... щораз менше* ***кольорів*** *у спектрі* [2, с. 402]; *перли крохмальні крапельки поту / і алергічне* ***почервоніння*** *...* [2, с. 148]; прислівниками: *... мільйони нейронів як мухи – мовчать* ***чорно*** [2, с. 236]; *... коли за тобою скучаю* ***чорно*** */ повискуючи мов гієна …* [2, с. 274]; *диявол деталей ворожить* ***по-чорному*** */ а я відморожусь білим* ***по-білому*** [2, с. 233]; дієсловами: *... наш полігон ще колись* ***зеленітиме*** *садом* [2, с. 334].

Прикметники, використані у віршах, переважно прості, хоча трапляються й винятки, зокрема фіксуємо кольороназви-композити: *... і все це – в* ***чорнильно-чорному*** *небі / без центру осі і краю* [2, с. 10]; *... твоє листя* ***смарагдово-зелене*** */ очі твої – без осі круговерті* [2, с. 229].

Автор чітко розставляє акценти й розмежовує добро і зло, відповідно означує їх кольорами чорний (темний) і білий (світлий), оскільки саме вони є найбільш контрастними. Білий – це світло, поєднання всіх кольорів. Білий колір символізує чистоту і духовність. Також він свідчить і про простоту. Чорний – це поєднання всіх кольорів. Він представляє щось невідоме, таємне. Чорний здебільшого своєрідно стримує потік інформації, але немає ніяких сумнівів у тому, що в сучасній культурі він також асоціюється з «темною стороною» і злом. Наприклад: *... і* ***білий*** *альбом, записаний богом / а* ***чорний*** *вініл запоротий чортом ...* [2, с. 56]; *… дитя розрізняє добро і зло, дорослий плутає* ***чорне*** *з* ***білим*** *// ось воно* ***біле*** *– підходь і бери / бо ось воно* ***чорне*** *– страшне наче правда* [2, с. 97].

У творчому арсеналі Юрія Іздрика прикметники виконують такі стилістичні функції:

- пряме означення предметів: *я зненавидів тут курити / розглядаючи* ***жовті*** *стіни / краще б мати якесь корито, плисти в ньому по морі* ***синьому*** [2, с. 135]; *...є таємна діра /* ***білий*** *кролик на чатах …* [2, с. 409];

- створення контрасту й протиставлення: *... «є» і «немає» / так або ні /* ***чорне*** *і* ***біле*** */ святість і грішність ...* [2, с. 267]; *... не розрізняю* ***чорне*** *і* ***біле*** */ та відрізняю морок і світло* [2, с. 339];

- створення метафоричних образів: *…* ***чорний*** *тор-кіркегор, що ув'язнює промені* [2, с.49]; *і вже викрадаю свою барселону / і руно її* ***золоте*** [2, с. 214];

- створення тропів: алітерації (*... і жорстко меле* ***жовте*** *жорно зерно моїх нічних первезій / а* ***чорна*** *ніч (...) перелицьовує сюжет* [2, с. 287]); алітерацію та асонанс (*…* ***сиві*** *коні* ***сині*** *квіти повкладались спать (...) сонні діти* ***сині*** *коні* ***сива*** *каламуть …* [2, с. 400].

Отже, лексика на позначення кольорів у поезіях Юрія Іздрика надзвичайно різноманітна та представлена в багатьох вимірах. Поет експериментує зі словами, хоча наскрізними є протиставлення чорне – біле, світле – темне та сталі означення: *срібне дзеркало, прозорі привиди, червоний чилі, золоте жито*. Автор активно створює нові образи через звичайні прикметники, увиразнює й виділяє їх, вводячи в контекст. Чорний колір переважно використовується для означення темряви, зла, депресії, диявола, білий – для означення світла, чистоти, радості, надії, Бога. Сірий – для означення мряки, буденності; червоний, зелений, синій, рожевий, золотистий, срібний – для передачі кольору предметів побуту, назв природи

тощо. Відповідно найбільш уживаними є білий та чорний кольори, найменш використовуваними – зелений та рожевий.

Перспективи дослідження вбачаємо в деталізації значення кожної з кольороназв у функційному аспекті з огляду та використання в художньому поетичному дискурсі, з'ясуванні їхньої семантики та походження, особливостей функціонування самих кольоратитвів та їхніх дериватів у поетичному доробку Юрія Іздрика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І. Вторинна номінація кольору в художній картині світу. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси, 2010. Вип. 11. С. 31–34.
2. Іздрик Ю. Календар любові. Львів : Вид-во Старого Лева, 2016. 425 с.
3. Комарчева Н. Семантика похідних, утворених від назв кольорів. *Матеріали III наукових читань, присвячених пам'яті професора І. Ковалика [«Актуальні проблеми українського словотвору»]*. Івано-Франківськ : Прикарпатський університет імені В. Стефаника, 1995. С. 77–78.
4. Пустовіт Л. «Очі дихають синню». *Культура слова*. Київ, 1983. Вип. 25. С. 20–27.
5. Соловьев С. Цвет, число и русская словесность. *Знание – сила*. Москва, 1971. № 1. С. 54–56.
6. Українські кольоративи. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Українські_кольоративи.

НАШІ АВТОРИ

Березовська Ганна Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, керівник Студентського наукового товариства імені Агатангела Кримського.

Бондаренко Олександр – студент магістратури факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Бурлака Ірина – студентка IV курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Василенко Софія – студентка магістратури факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Войтенко Олена – студентка II курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Дегтярьова Марина – студентка III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта (Українська мова і література)).

Гороф'янюк Інна Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Гримашевич Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Денисюк Василь Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Денисюк Олександра – студентка магістратури Інституту європейської культури Познанського уніерситету імені Адама Міцкевича (м. Ґнєзно, Польща).

Дігтяренко Анастасія – студентка I курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Зелінська Оксана Юріївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Кріт Вікторія – студентка II курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Кухаренко Ніка – студентка II курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Левченко Дар'я – студентка магістратури ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Максименко Катерина – студентка магістратури факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Можайкіна Олександра – студентка ІІІ курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Мурашевська Наталія – студентка ІІ курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Нагорна Анна – студентка ІІ курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Потужна Анастасія – студентка ІІ курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Рудницька Анна – студентка ІІ курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Сергієнко Богдана – студентка магістратури ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Слободянюк Діана – студентка ІІІ курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Тищенко Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, керівник Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру.

Язвенко Анна – студентка ІІ курсу факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Яриновська Катерина – студентка магістратури ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка.

ЗМІСТ

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Бурлака І., Березовська Г. Г.
ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ЧЕРПОВОДИ УМАНСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ 3
Дегтярьова М.
НОМІНАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ТГЛ НАЗВ СТРАВ ТА НАПОЇВ У ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКІЙ ГОВІРЦІ смт ТУРБІВ ЛИПОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....8
Потужна А., Березовська Г. Г.
НАЗВА СТРАВ У ГОВІРЦІ СЕЛА КІНЕЦЬПІЛЬ ПЕРВОМАЙСЬКОГО РАЙОНУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 13
Сергієнко Б.
ФУНКЦІОНУВАННЯ ГУЦУЛЬСЬКИХ ДІАЛЕКТНИХ НАЗВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДІЙ ТА ПРОЦЕСІВ У РОМАНІ МАРІЇ ТКАЧІВСЬКОЇ «ГОЛОС ПЕРЕПІЛКИ»..... 19
Слободянюк Д., Березовська Г. Г.
ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ смт ВЕНДИЧАНИ МОГИЛІВ-ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 23

ІСТОРІЯ МОВИ

Бондаренко О.
ВІЙСЬКОВА ЛЕКСИКА У «ЩОДЕННИКУ»М. ХАНЕНКА..... 28
Войтенко О., Денисюк В. В.
ПОВНОГОЛОСНІ / НЕПОВНОГОЛОСНІ ФОРМИ В ЛІКАРСЬКОМУ ПОРАДНИКУ XVIII ст. 37
Денисюк О.
ФУНКЦІЮВАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст. 41
Максименко К.
ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ У ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст. 49
Можайкіна О.
ФОНЕТИЧНА ТА МОРФОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ПОЛЬСЬКОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ..... 56
Рудницька А.
ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ В ГОМІЛІЯХ ПОЛЬСЬКОГО ПРОПОВІДНИКА Т. МЛОДЗЯНОВСЬКОГО 62

ОНОМАСТИКА

Василенко С., Рудницька А.
ДОКУМЕНТОНІМИ У ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVIII ст. (на матеріалі «Щоденника» М. Ханенка)..... 66
Дігтяренко А.
ОФІЦІЙНИЙ ТА НЕОФІЦІЙНИЙ МІКРОТОПОНІМІКОН СЕЛА ДЗЕНДЗЕЛІВКА ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 69
Кріт В.
ГОДОНІМИ СЕЛА ГЕРЕЖЕНІВКА УМАНСЬКОГО РАЙОНУ 72

Кухаренко Н.
СУЧАСНІ ГОДОНІМИ МІСТА УЗИНА 75
Мурашевська Н.
ДИНАМІКА ГОДОНІМІКОНУ СЕЛА ТИШКІВКА ГОЛОВАНІВСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ 78
Нагорна А.
ГОДОНІМИ МІСТА БЕРШАДІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ 80
Рудницька А.
ГОДОНІМИ СЕЛИЩА САВРАНЬ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ 84
Русіна А.
ГОДОНІМИ СЕЛИЩА МАЛА ВИСКА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ 88
Язвенко А.
ГОДОНІМИ МІСТА ОЛЕКСАНДРІЇ 92

СУЧАСНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ

Левченко Д.
СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИСУДКІВ У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ» 97
Яриновська К.
КОЛОРАТИВИ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЮРІЯ ІЗДРИКА (на матеріалі збірки «Календар любові») 101

НАШІ АВТОРИ 106

Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру

Збірник наукових праць

Випуск 9

Підписано до друку 15.01.2022 р. Формат 60х84/12
Папір KYM LUX. Гарнітура Times New Roman
Друк: цифровий дуплікатор RISO
Наклад 50. Зам. 120